

Kiusamist ennetavate ja vähendavate sekkumiste tõhusus ning haridusasutuste kogemused nende rakendamisel

Lõpparuanne

Uuringu autorid

Elisabeth Kendrali

Marleen Allemann

Meeli Murasov

Sandra Haugas

Eve Mägi

Uuringu tellija

Haridus- ja Teadusministeerium

Uuringu valmimisse on andnud panuse ka Andi Kiissel, Kaupo Koppel, Aleksandr Michelson, Tetiana Rozumniuk ja Maris Vainre. Samuti täname kõiki küsitlusuuringus ning intervjuudes osalenud koolitöötajaid ja õpilasi, küsitlusankeetide loomist toetanud kiusamisvaba haridustee koalitsiooni liikmeid ning tellija meeskonda.

Viitamine: Kendrali, E., Allemann, M., Murasov, M., Haugas, S., Mägi, E. (2022). Kiusamist ennetavate ja vähendavate sekkumiste tõhusus ning haridusasutuste kogemused nende rakendamisel. Tallinn: Mõttekoda Praxis.

Mõttekoda Praxis on Eesti esimene sõltumatu, mittetulunduslik mõttekeskus, mille eesmärk on toetada analüüsile, uuringutele ja osalusdemokraatia põhimõtetele rajatud poliitika kujundamise protsessi.

praxis | mõttekoda

Mõttekoda | Praxis

Ahtri 6a, B-sissepääs, VI korrus

10151 Tallinn

tel 640 8000

www.praxis.ee

praxis@praxis.ee

Sisukord

Uuringu eesmärk	5
Olulisimad tulemused	7
Ülevaade uuringu metoodikast	8
Koolide kiusuennetusküsitlus	8
Intervjuud koolitöötajatega	9
Riiklike rahulolu- ja koolikeskkonna küsitluse andmete analüüs	10
1. Kiusamine ja selle ennetamine. Kirjandusülevaade	11
1.1. Kiusamine Eesti koolides	11
1.2. Kiusamist mõjutavad tegurid	16
1.3. Kiusamissekkumised koolides	18
1.3.1. Programmilised kiusamissekkumised Eesti koolides	19
1.3.2. Kiusamise tõhus ennetamine ja vähendamine	22
2. Kiusamisega seotud hoiakud	25
2.1. Küsitlusandmete analüüsi tulemused	26
2.1.1. Koolitöötajate hoiakud	26
2.1.2. Õpilaste hoiakud	30
2.1.3. Õpilaste ja koolitöötajate hoiakute seosed kiusamistasemega	31
2.2. Intervjuude analüüs	32
2.2.1. Arusaamad kiusamise olemusest ja esinemisest	32
2.2.2. Koolituste ja kompetentsidega seotud hoiakud	34
3. Ülevaade kiusuennetus- ja sekkumistegevuste rakendamisest	36
3.1. Küsitlusandmete analüüsi tulemused	36
3.1.1. Enesetäiendamine kiusamisjuhtumite ennetamise ja lahendamise alal	36
3.1.2. Ülevaade programmide rakendamisest	37
3.1.3. Kiusuennetuse süsteemsus koolides	38
3.2. Intervjuude analüüs	38
3.2.1. Kiusuennetusprogrammiga liitumine ja mitteliitumine	38
3.2.2. Muud kiusuennetustegevused koolides	40
3.2.3. Kiusamise ennetamine ja sekkumine kaugõppe ajal	42
3.2.4. Juhtumite lahendamine	43
3.2.5. Kiusamise seire koolis	45
4. Koolitöötajate hinnangud ennetusprogrammidele	47
4.1. Küsitlusandmete analüüsi tulemused	47
4.2. Intervjuude analüüs	51
Kiusuennetusprogrammide tõhusat rakendamist toetavad tegurid	51
5. Kiusamise ennetamise ja vähendamise takistused	56
5.1. Küsitlusandmete analüüsi tulemused	56
5.2. Intervjuude analüüs	58
5.2.1. Koolisesed takistused	58
5.2.2. Koolivälised ja ühiskondliku tasandi takistused	62
6. Kooliväliste tegurite ja koolikultuuri roll	64
Rahuloluküsitluse analüüsi tulemused	64
Järeldused ja soovitused	66
Poliitikasoovitused	69

Lisa 1. Metoodika	72
Lisa 2. Intervjuukavad.....	79
Lisa 3. Küsitlusankeedid	86
Koolitöötajate küsitlus.....	86
Õpilaste küsitlus.....	95

Uuringu eesmärk

Pidev mõnitamine ja kuulujutud. Tõrjumine kaaslaste poolt keskkonnas, kus noor on sunnitud iga päev viibima, ja veebis tehtavad anonüümsed ähvardused, mida kannatanu ise ei suuda peatada. Kuigi termin *kiusamine* on levinud ka igapäevases kõnekasutuses väga laia ampluaa lihtsalt tüütu käitumise tähistamiseks, kirjeldavad kiusamist täpsemini ülaltoodud õudused. Kiusamine on küllalt spetsiifiline ja tõsine nähtus, mida esineb ka koolikeskkonnas, aga mille võivad õpilased küberkiusamise leviku tõttu võtta endaga kaasa kõikjale, kus nad viibivad. Kiusamist eristab teistest agressioonivormidest selle korduv laad ja rängad tagajärjed kõigile osalistele.¹

Tõsiselt tuleb kiusamisse suhtuda ka seepärast, et Eesti õpilased kogevad seda rohkem kui nende eakaaslased paljudes teistes riikides.² Olgugi et pikalt valdkonnas töötanud inimesed märkavad mõnikord mustreid või et me võime uuringutest lugeda, milliste omaduste või päritoluga õpilased kogevad kiusamist sagedamini, ei põhjusta ega õigusta kiusamist kiusatava mingi omadus. Kiusatavate, kiusajate ja kõrvalseisjate käitumist mõjutavad nende sõpruskond, peresuhted ning kooli ja laiemalt ühiskondliku tasandi tegurid, samuti nende kokkupuutepunktid.

Seepärast on kiusamise ennetamiseks ja vähendamiseks mitmesuguseid võimalusi. Laias plaanis võib need jagada 1) poliitikateks (määrused, kooli kodukord, temaatiline strateegia), 2) programmilisteks sekkumisteks (pajudele tuttavad käitumisoskuste mäng VEPA, kiusamisvastane programm KiVa, programm „Kiusamisest vabaks!“ jm) ning 3) muudeks sihitud tegevusteks (koolitused, õpetajate väljatöötatud praktikad või reeglid). 2017. aastal loodi Eestis kiusamisennetusega seotud algatuste ning Haridus- ja Teadusministeeriumi koostöös kiusamisvaba haridustee kontseptsioon ning seati kiusuennetusega seotud eesmärgid.

Ehkki Eesti koolides kasutatavate kiusamisvaba haridustee ennetusprogrammide hindamiste ja teadusuuringute põhjal on võimalik hinnata, millised kiusamist ennetavad sekkumised on tõhusad, ei rakenda koolid tingimata just neid sekkumisi. Eri koolidel ja nende töötajatel võivad olla omad lähenemised ja meetodid, mis pole osa ühestki kiusamisvaba haridustee programmist. Samuti ei pruugi kõik koolid kiusamist üldse teadlikult ennetada. Lisaks pole selge, kui levinud on Eesti koolides kiusamise ennetamise ja vähendamise poliitikad. Kuigi teadusuuringute põhjal on teada levinuimad takistused kiusamise ennetamisel ja vähendamisel, pole selge, mil määral kehtivad need Eesti koolides üldiselt ja seal rakendatavate kiusamisvastaste sekkumiste puhul. Seepärast on ka keeruline koole kiusamise ennetamisel tõendus põhiselt toetada.

Siinse uuringu eesmärk on saada ülevaade kiusuennetusega seotud kogemustest ja hoiakutest ning selgitada välja haridustöötajate hinnangud Eesti üldhariduskoolides rakendatavate kiusuennetus- ja sekkumistegevuste mõjule. Selleks selgitatakse uuringus välja, milliseid kiusuennetusprogramme ja muid strateegiaid või tegevusi ning kui kavakindlalt koolid kiusamise ennetamiseks ja vähendamiseks kasutavad, millised on õpetajate kogemused nende kasutamise ja hinnangud programmide kasulikkusele. Urime, kas kiusamisega pikemalt

¹ Campbell, M., & Bauman, S. (2018). Cyberbullying: Definition, consequences, prevalence. In *Reducing Cyberbullying in Schools* (pp. 3–16). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-811423-0.00001-8>

² Inchley, J., Currie, D., Budisavljevic, S., Torsheim, T., Jåstad, A., Cosma, A. et al., editors, (2020). *Spotlight on adolescent health and well-being. Findings from the 2017/2018 Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) survey in Europe and Canada. International report. Volume 2. Key data.* Copenhagen: WHO Regional Office for Europe. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/332091/9789289055000-eng.pdf>

tegenud ja rohkem programme rakendavates koolides on vähem kiusamist ning kas neis on koolitöötajate hoiakud kiusamise ennetamiseks sobivamad.

Selleks vastame uurimisküsimustele kuuest laiemast teemavaldkonnast.

1. Kiusamisega seotud hoiakud

- Millised on kiusamisega seotud hoiakud koolitöötajate seas ja kuidas need erinevad taustatunnuseid (nt ametikoht, vanus, kooli õppekeel) arvestades?
- Kui suureks probleemiks peetakse koolides kiusamist ja kui oluliseks peavad koolitöötajad sellega tegelemist?
- Kuivõrd on koolis rakendatavate kiusuennetus- ja sekkumisprogrammide arv või kestus seotud osaliste hoiakutega kiusamise suhtes?
- Mil määral on õpilaste kiusamisega seotud sotsiaalsed normid ja hoiakud ning õpetajate hoiakud seotud kiusamise kogemisega koolis? Kuidas erinevad kiusamise sotsiaalsed normid eri vanuseastmetes?
- Kui hästi tunnevad koolitöötajad ära erinevaid kiusamise vorme? Kas nende tuvastamine on seotud kooli kiusamistasemega?
- Millisena näevad erinevad osalised õpetajate rolli kiusamisega tegelemisel?
- Millised on õpetajate uskumused enda võimaluste kohta kiusamist takistada?

2. Ülevaade ennetus- ja sekkumistegevuste rakendamisest

- Milliseid kiusuennetus- ja sekkumistegevusi koolides rakendatakse ning kuidas on see seotud kooli kiusamistasemega?
- Kui kaua ning kui ulatuslikult (kogu kool, kooliaste, üksikud klassid) on koolides rakendatud kiusuennetus- ja sekkumisprogramme?
- Mil määral ja kuidas on koolid kohandanud kiusuennetus- ja sekkumisprogramme kooli omapärast lähtuvalt?
- Milliseid tegevusi ja programme on koolid ise kiusamisega tegelemiseks välja töötanud (lisaks kiusamisvaba haridustee programmidele)?
- Kuidas on koolid kohandanud kiusuennetus- ja sekkumistegevusi kaugõppega seoses?

3. Koolitöötajate hinnangud programmidele

- Milliseks hindavad koolid erinevate kiusuennetus- ja sekkumisprogrammide tõhusust?
- Milliseid koolisiseseid muutusi omistavad eri osalised kiusuennetus- ning sekkumisprogrammidele?
- Millised on koolide ootused kiusuennetus- ja sekkumisprogrammidele? Milliseid ootusi ja vajadusi on praegu rakendatavad programmid täitnud ning milliseid mitte?
- Millised programmide omadused soodustavad nende pikaajalist ühildamist õppetöö ja muude tegevustega koolis?
- Kas ja kuidas on koolid monitoorinud kiusuennetus- ja sekkumistegevuste mõju? Milliseid indikaatoreid selleks kasutatakse?
- Milliseid probleeme on programmide rakendamisel esinenud? Milliste programmide kasutamisest on koolid loobunud ja miks? Kui kool ei ole seni kasutanud ühtegi programmi, siis miks?
- Kuidas erinevad koolijuhtide, õpetajate ja tugispetsialistide hinnangud programmide kasulikkusele ning nende rakendamisega seotud probleemidele?

4. Takistused kiusamise ennetamisel ja vähendamisel

- Millised on õpetajate, tugispetsialistide ja koolijuhtide hinnangul suurimad takistused kiusamise ennetamiseks ja vähendamiseks erinevatel tasanditel ning mis aitaks neid ületada?
- Kuidas erinevad koolijuhtide, õpetajate ja tugispetsialistide hinnangud takistustele?
- Kas kooli tüüp, õppekeel, suurus jm kooli näitajad on seotud tajutud takistustega?

5. Kooliväliste tegurite ja koolikultuuri roll kiusamises

- Millised on eri osaliste (õpilased, õpetajad, lapsevanemad) hinnangud kooli füüsilisele keskkonnale ning kuidas on need seotud kiusamistasemega koolides?
- Millised on eri osaliste hinnangud kooli sotsiaalsele keskkonnale ning kuidas on need seotud kiusamistasemega koolides?
- Millised on õpetajate ja hinnangud kooli juhtimisele ning kuidas on need seotud koolide kiusamistasemega?
- Millised on eri osaliste hinnangud õpilaste põhivajaduste toetamisele ning kuidas on need seotud kiusamistasemega koolides?

Olulisimad tulemused

Eesti koolides tajutakse kiusuennetusprogramme tihti valikulise lisategevuse ja koormana, sest koolitöötajad on ülekoormatud, ei usu oma võimetusse kiusamist takistada või vastandavad õppetööd sotsiaal-emotsionaalsete oskuste arendamisele.

Edu tagab süsteemne lähenemine kiusuennetusele. Oluline on vältida ringi, kus kiusuennetusega ei tegeleta süsteemselt koolides, kus seda ei tajuta probleemina, sest süsteemse lähenemise puudumise korral ei seirata kiusamist regulaarselt. Süsteemne kiusuennetus tagab koolis kindlad vastutajad ja hästi planeeritud rahastuse ning asetab sotsiaal-emotsionaalsete oskuste arendamise muu õppetöö kõrval vähemalt sama tähtsale kohale. See väldiks praeguse praktika sagedasi probleeme, nagu ennetustegevuste soikumine eestvedaja puudumise tõttu või klassijuhatajate ebapiisav aeg tööks klassiga.

Enamik õpetajatest peab oluliseks koolis LGBT+-teemade käsitlemist, kuid samas võib selle arusaama tegelikku rakendumist takistada kolleegide teistsuguste hoiakute tajumine. Seepärast on koolides vajalik juhtkonna selge ja nähtav vähemusnoorte toetamine ning sellekohaste ootuste sõnastamine ka töötajatele. Vähemusnoored vajavad õpetajate ja tugispetsialistide tuge. Õpetajad ja tugispetsialistid omakorda vajavad kindlust, et LGBT+-teemade positiivseks käsitlemiseks on olemas ülejäänud koolipere toetus.

Mida tugevam on koolis üldiselt kiusamisvastane sotsiaalne norm (kaasõpilaste tajutud kiusamisvastasus), seda vähem on seal kiusamist. Arvestades, et koolitöötajate hinnangul ei sobi enamik kiusuennetusprogramme vanematele kooliastmetele ning just 7.–9. klassis tajuvad õpilased kiusuvastast sotsiaalset normi nõrgemalt, tuleb töötada välja ennetustegevusi, mis aitaksid õpetajatel juhtida usaldavaid ja turvalisi arutelusid ning arendada kuuluvustunnet ka vanemates kooliastmetes.

Koolitöötajate hoiakud üldjoontes juba soosivad edukat kiusuennetust, viidates väga suurele sekkumisvalmidusele, kaastundele ohvri suhtes, kiusamisolukordade õigesti äratundmisele ja tõsisena tajumisele. Mitme ennetusprogrammi korraga kasutamine ei pruugi olla seotud koolitöötajate kiusuennetust soosivate hoiakutega.

Koolitöötajate ülekoormatus tingib olukorra, kus hinnatakse ainetundidesse ilma pikema ettevalmistuseta, kergesti lõimitavaid ennetustegevusi. Samas peetakse tõeliselt mõjusaks mitteformaalõppele omaseid mängulisi meetodeid, mis on aga koolitöötajate hinnangul paljude õpetajate mugavustsoonist väljas. See viitab vajadusele läheneda formaal- ja mitteformaalõppe lõimimisel ka kiusuennetusele eesmärgipäraselt ning noorsootöö, huvihariduse ja huvitegevuse potentsiaalile kiusuennetuses.

Kiusamist tajutakse järjest varjatumana, kuid koolitöötajad hindavad tõsisemaks nähtavamaid kiusamisvorme ja tunnevad neid paremini ära, teadvustades, et just kiusamise märkamine on nende jaoks keeruline. Seega on äärmiselt oluline luua toetav sotsiaalne keskkond, kus õpilased saavad vabalt muresid jagada. Ennetusprogrammid on selleks hea viis, sest koolitöötajad tajuvad paranenud kuuluvustunnet ja seotust koolis mitme programmi puhul ühe põhilise mõjutegurina.

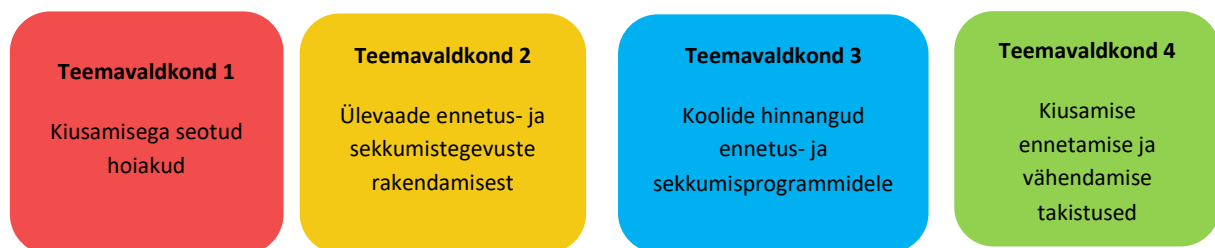
Programmide sujuvaks rakendamiseks tuleb koolis luua aega ja ruumi nii õppekavas, koolitöötajate töökorralduses kui ka õpilaste tunniplaanis. Seda saab toetada läbimõeldud, süsteemne lähenemine kiusuennetusele.

Ülevaade uuringu metoodikast

Uuring koosnes neljast etapist: kirjandusülevaade, riikliku rahulolu- ja koolikeskkonna küsitluse andmete analüüs, intervjuud koolitöötajatega ning intervjuuandmete kvalitatiivne analüüs ja kiusuennetuse teemaline küsitlusuuring nii koolitöötajate kui ka õpilaste seas. Kõigepealt analüüsisime olemasolevat kirjandust, seejärel tegime rahuloluküsitluse andmete analüüsi ja intervjuud koolitöötajatega. Kiusuennetuse küsitluse jaoks kohandasime koolitöötajate ja õpilaste kiusamisega seotud hoiakute mõõtmise instrumendid Eesti kontekstiga ning tegime küsitlusuuringu. Lõpuks sünteesisime uuringu etappide tulemused ning koostasime järeldused ja soovitused.

Koolide kiusuennetusküsitlus

JOONIS 1. KOOLIDE KIUSUENNETUSKÜSITLUSE TEEMAVALDKONNAD

Eesti koolides kasutatavate kiusuennetusprogrammide ja muude tegevuste, kiusamisega seotud hoiakute ning selle vähendamise takistuste uurimiseks tegime veebiküsitluse nii koolitöötajate kui ka 4.–12. klasside õpilaste seas. Küsitluse valim koostati neist koolidest, mille kohta olid olemas nii 4. kui ka 8. klasside 2021. aasta riikliku rahulolu- ja koolikeskkonna küsitluse andmed (N = 287). Koolidega võtsime ühendust koolijuhtide või üldise infomeili kaudu, paludes levitada küsimustikku töötajate seas ning saata see klassijuhatajatele, kellel palusime teavitada uuringust ka lapsevanemaid. Seejärel jagati küsimustiku linki õpilastega. Küsitlusankeeti oli võimalik täita nii eesti kui ka vene keeles ning kokku vastas inimesi 120 koolist. Küsitlusuuring tehti novembris ja detsembris 2021.

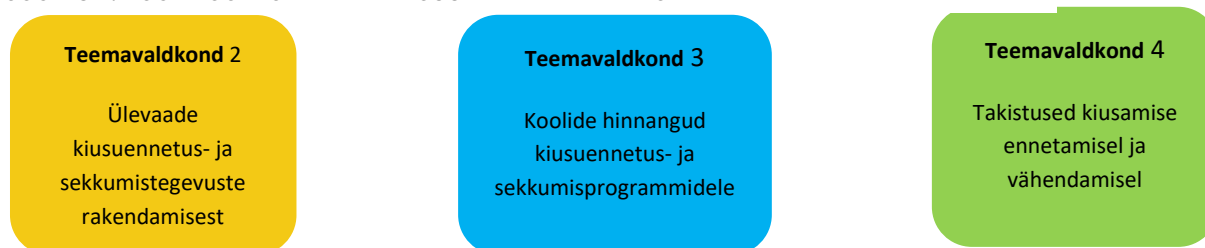
Koolitöötajate küsitlusele vastas 552 inimest (91% naised; keskmine vanus 48,58 aastat, standardhälve 11,59). Vastanute seast määratles 103 inimest end koolijuhi või juhtkonna(edaspidi: juhtkonnaliikmed), 65 tugispetsialisti ja 381 õpetajana. Vastanuid oli kõigist maakondadest peale Lääne maakonna, seejuures oli kõige rohkem vastajaid Harju (30%) ja Ida-Viru maakonnast (23%).

Õpilaste küsitlusele vastas 2845 õpilast (50% tüdrukuid, 47% poisse, 3% muu). Vastajatest 44% õppis teises ja 50% kolmandas kooliastmes ning 6% gümnaasiumis. Enamik vastajatest (77%) märkis oma klassi õppekeeleks eesti keele, 15% vene keele, 7% eesti ja vene keele ning 2% muu keele.

Küsitlusandmete analüüsis kasutasime kirjeldavat statistikat, mitmest regressioonanalüüsi ja parima üldistusvõimega mudelite väljavalimiseks ristvalideerimist. Täpsemalt kirjeldame kiusuennetusküsitluse analüüsi ja teiste uuringuetappide metoodikat lisas 1.

Intervjuud koolitöötajatega

JOONIS 2. KOOLITÖÖTAJATE INTERVJUUDE TEEMAVALDKONNAD

Et vastata teise, kolmanda ja neljanda teemavaldkonna uurimisküsimustele, tegime 38 individuaalintervjuud juhtkonnaliikmete, tugispetsialistide ja õpetajatega 13 koolist. Koolide valikul lähtusime nende kiusamistasemest (2021. a rahuloluküsitluse põhjal)³, omandivormist, suuruselt, õppekeelest ja piirkonnast, et tagada võimalikult mitmekesine valim.

Intervjuudes osalenud koolide profiile näitab **Tabel 1**. Intervjueeritud koolitöötajate staaž varieerus mõnest kuust kuni 46 aastani ning vanus jäi vahemikku 24–67 aastat ($M = 44,6$, $SD = 11,04$). Kahes koolis tegime intervjuud vene keeles. Intervjuude analüüsimiseks kasutasime temaatilise analüüsi meetodit, keskendudes intervjueeritute kogemustele.

TABEL 1. INTERVJUODES OSALENUD KOOLIDE PROFIILID

Nr	Kiusamistase	Munitsipaal- kool	Erakool	Väike kool (kuni 70 õpilast)	Suur kool (üle 900 õpilase)	Vene õppekeel
1.	Kõrge	X				
2.	Kõrge		X			X
3.	Kõrge	X		X		
4.	Kõrge	X				
5.	Kõrge	X				
6.	Kõrge	X				
7.	Madal	X				
8.	Madal		X			
9.	Madal	X		X		
10.	Madal	X			X	
11.	Madal	X				X
12.	Madal	X				
13.	Madal	X				

³ Kiusamistaseme arvutamiseks kasutasime rahuloluküsitluse kiusamisega seotud tunnuseid (nt „Märgi ära, kas kahe viimase nädala jooksul on teised õpilased sinuga norinud või sind mõnitanud“), hinnates kiusatavateks need õpilased, kes olid viimase paari nädala jooksul kirjeldatud käitumist kogenud vähemalt ühe korra. Kõrge kiusamistasemega kooliks määrasime koolid, mille kiusamistase oli rohkem kui ühe standardhälbe võrra kõrgem koolide keskmisest tulemusest, ning madala kiusamistasemega rühma koolid, mille kiusamistase oli vähemalt ühe standardhälbe võrra sellest madalam.

Riiklike rahulolu- ja koolikeskkonna küsitluse andmete analüüs

JOONIS 3. RAHULOLUKÜSITLUSE ANALÜÜSI TEEMAVALDKONNAD

Koolikultuuriga ja kooliväliste teguritega seotud uurimisküsimustele vastamiseks kasutasime 2021. aasta üldhariduskoolide rahulolu- ja koolikeskkonna küsitluste andmeid. Tol aastal küsitleti 4., 8. ja 11. klasside õpilasi, õpetajaid ja lapsevanemaid (8. veebruarist 28. märtsini). Küsitlusele vastasid kõik sihtrühmad elektrooniliselt.⁴

Siinse uuringu valimis on 2021. aasta rahuloluküsitlusest osa võtnud koolid, kust oli vastajaid nii 4. kui ka 8. klassist, kokku 267 kooli.

Et vastata koolikultuuri ja kooliväliste tegurite kohta käivatele uurimisküsimustele, kasutasime analüüsis sõltuva muutujana kooli kiusamistaset, mis moodustati kiusamiskäitumise kogemisega seotud küsimustest (vt lähemalt Lisa 1. Metoodika). Kuna rahuloluküsitluses oli õpilastel palutud vastamisel mõelda viimase paari nädala peale (suhteliselt lühike ajavahemik, vt võrdluseks teised uuringud ta), määratlesime kiusatavateks need õpilased, kes olid valinud vastuse „Ühel korral“ või „Mitu korda“.

Analüüsis kasutasime kiusamistaset ennustavate tunnuste vähendamiseks peakomponentide meetodit (PCA). Seejärel tegime erinevate mudelite üldistusvõime võrdlemiseks ja parima mudeli valimiseks *k*-kordse ristvalideerimise (ingl *k-fold cross-validation*).⁵ Lõpuks kasutasime mitmest regressioonanalüüsi, et selgitada välja kooli kiusamistaset prognoosivad tunnused.

⁴ Haridus- ja Teadusministeerium (2020). Rahulolu haridusega <https://www.hm.ee/et/rahulolu>

⁵ Song, Q. C., Tang, C., & Wee, S. (2021). Making Sense of Model Generalizability: A Tutorial on Cross-Validation in R and Shiny. *Advances in Methods and Practices in Psychological Science*, 4(1), 251524592094706. <https://doi.org/10.1177/2515245920947067>

1. Kiusamine ja selle ennetamine.

Kirjandusülevaade

Selle peatüki esimeses osas teeme ülevaate kiusamise esinemisest ja uurimisest Eesti koolides, teises osas selgitame kiusamist mõjutavaid tegureid ning kolmandas osas uurime, milliseid sekkumisi kiusamise ennetamiseks koolides kasutatakse, samuti seda, millised sekkumised ja nende elemendid varasemate uuringute põhjal kiusamist vähendavad.

1.1. Kiusamine Eesti koolides

Mis on kiusamine?

Kiusamist määratletakse tavaliselt kui agressiivse käitumise alaliiki, millel on kolm iseloomulikku tunnust: tahtlikkus, korduvus ning ebavõrdne võimusuhe kiusaja(te) ja kiusatava vahel. See tähendab, et kiusaja paneb kiusatava tahtlikult end halvasti tundma, selline käitumine on korduv ja kiusataval on end keeruline kaitsta.^{6, 7, 8}

Sellises määratluses on mõnikord seatud küsimärgi alla tahtlikkuse aspekt, sest alati ei ole võimalik kindlalt teada, millised olid kiusaja tegelikud kavatsused. Seepärast on osa uurijaid pakkunud, et tahtlikuks haiget tegemiseks tuleks pidada käitumist, mille puhul keskmine nn mõistlik inimene arvaks, et tegu on haiget tegeva käitumisega.⁹ Samuti peetakse tihti küsitavaks korduvuse tingimust. Näiteks on Ameerika Ühendriikide Haiguste Ennetamise ja Tõrje Keskus (CDC) oma kiusamise määratlust uuendanud, lisades, et kiusamiskäitumine peab olema korduv või väga tõenäoliselt korduv.¹⁰

Määratlustes kokkuleppimine ja nende mõistmine on oluline nii koolitöötajate, kiusamise uurijate kui ka poliitikakujundajate jaoks, sest kiusamisel on tõsisemad tagajärjed kui paljudel muudel agressiooni liikidel (nt kaklemine, ühekordne tõgamine, tülid).¹¹ Lisaks võidakse teha ilma kiusamise iseloomu mõistmata juhtumit lahendades ohvrile veelgi rohkem haiget. Ilma selgepiiriliste määratlusteta on ühtlasi keeruline mõõta kiusamise levimust kooli, omavalitsuse või riigi tasandil, kujundada sekkumisi ja hinnata nende sobivust.

Enamasti eristatakse kolme kiusamise liiki: füüsiline (löömine, tõukamine jne), verbaalne (narrimine, ähvardamine, sõimamine) ja sotsiaalne (mängust või rühmast väljajätmine, eiramine, mainekahju).

⁶ Smith, P. K., & Slonje, R. (2010). Cyberbullying: The nature and extent of a new kind of bullying, in and out of school. In S. R. Jimerson, S. M. Swearer, & D. Espelage (Eds.), *Handbook of bullying in schools: An international perspective* (pp. 249–262). New York: Routledge.

⁷ Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Cambridge, MA: Blackwell.

⁸ Hemphill, S. A., Heerde, J. A., & Gomo, R. (2014). *A conceptual definition of school-based bullying for the Australian research and academic community*. Canberra: Australian Research Alliance for Children and Youth.

⁹ Langos, C. (2012). Cyberbullying: The challenge to define. *Cyberpsychology, Behaviour, and Social Networking*, 15, 285–289. <https://doi.org/10.1089/cyber.2011.0588>

¹⁰ Center for Disease Control (CDC), (2016). Youth bullying: What does the research say? https://www.cdc.gov/violenceprevention/youthviolence/bullyingresearch/index.html?s_cid=cs_951.

¹¹ Campbell, M., & Bauman, S. (2018). Cyberbullying: Definition, consequences, prevalence. In *Reducing Cyberbullying in Schools* (pp. 3–16). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-811423-0.00001-8>

Tähelepanuta ei saa aga jätta ka küberkiusamist. Selle puhul on keeruline tuvastada kõiki kolme ülaltoodud tingimust, mille põhjal liigitatakse tegevus kiusamiseks: kuidas teha kindlaks, milline on kiusaja ja kiusatava võimusuhe juhul, kui kiusaja on anonüümne? Kas kiusamise korduvus on tähtis juhul, kui ka üks juhtum on väga tõsine, sest haiget tegev materjal on veebis kõigile avalik ja seda on keeruline eemaldada? Praeguseks nõustub enamik kiusamisuurijatest, et küberkiusamine ei ole täiesti eraldiseisev agressioonivorm, vaid üks kiusamise liikidest.¹¹ Seda toetavad uuringud, mille tulemuste järgi kiusatakse 87% küberkiusamise ohvritest ka teistel viisidel. Sama kehtib kiusajate kohta: 77% küberkiusajatest on teisi kiusanud ka muul moel.^{12, 13}

Kui palju esineb kiusamist Eesti koolides?

Kiusamise kogemist on uuritud mitmes küsitlusuuringus, mis on enamasti hõlmanud põhikooli teise ja kolmanda astme õpilasi. Erand on Haridus- ja Noorteameti (Harno) koostöös Haridus- ja Teadusministeeriumiga (HTM) korraldatavad õpilaste rahuloluküsitlused¹⁴, millele vastavad 4., 8. ja 11. klassi õpilased.

Kiusamiskogemuse mõõtmise meetodika on olnud uuringutes erinev, mistõttu ei ole eri uuringute tulemused üheselt võrreldavad. Seepärast esitame ülevaate olulisimate kiusamise ulatust käsitlevate uuringute tulemustest koos uuringu meetodikat selgitava taustinfoga (**Tabel 2**).

Uuringute meetodilistest erinevustest hoolimata võib nende põhjal üldistatult väita, et põhikooli ajal kogeb kiusamist vähemalt iga viies õpilane. Senised kiusamiskogemuse uuringud on näidanud, et poiste seas on kiusamist kogenuid rohkem kui tüdrukute seas. Erand on küberkiusamine, mida on Eesti kooliõpilaste tervisekäitumise uuringu põhjal tüdrukud kogunud poistest sagedamini.¹⁵ Erivajadustega õpilaste seas on kiusamisohvrite osakaal ligikaudu kaks korda suurem kui ilma erivajaduseta õpilaste seas. Samuti on vene õppekeelega koolide õpilaste hulgas kiusatuid rohkem kui eesti õppekeelega koolides. Vanuse kasvades kiusamine õpilaste seas väheneb.¹⁶

Rahvusvahelises võrdluses kogevad Eesti õpilased kiusamist rohkem kui eakaaslased paljudes teistes riikides. Koolinoorte tervisekäitumise uuringu HBSC alusel on Eesti 11-aastaste hulgas kiusamise kogemise poolest Euroopas ja Põhja-Ameerikas kolmandal kohal Leedu ja Läti järel.² 13- ja 15-aastaste seas esineb kiusamist vähem ning Eesti näitaja on lähemal riikide keskmisele näitajale. PISA 2018 andmete järgi on kiusamist kogunud 12-aastaseid lapsi Eestis samuti veidi rohkem (25%) kui OECD riikides keskmiselt (23%).¹⁷

Ajalises võrdluses on rahvusvahelised uuringud osutanud mõneti vastuolulistele trendidele. Nii koolinoorte tervisekäitumise uuringu kui ka uuringu „EU Kids Online“ andmetel on kiusamist kogunud lapsed Eestis vähemaks jäänud. Kui 2006. aastal oli koolinoorte tervisekäitumise uuringus vähemalt kaks korda kuus kiusamist kogunud 24% poistest ja 19% tüdrukutest, siis 2018. aastal 16% poistest ja 14% tüdrukutest.¹⁵ „EU Kids Online“ uuringu andmetel oli 2010. aastal küsitluse

¹² Cross, D., Shaw, T., Hearn, L., Epstein, M., Monks, H., Lester, L., & Thomas, L. (2009). Australian covert bullying prevalence study (ACBPS). Western Australia: Report prepared for the Department of Education, Employment and Workplace Relations (DEEWR). <https://ro.ecu.edu.au/ecuworks/6795/>

¹³ Kubiszewski, V., Fontaine, R., Potard, C., & Auzoult, L. (2015). Does cyberbullying overlap with school bullying when taking modality of involvement into account? *Computers in Human Behaviour*, 43, 49–57. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.10.049>.

¹⁴ <https://harno.ee/riiklikud-rahulolukysitlused>

¹⁵ Oja, L., Piksoõt J., Aasvee, K., Haav, A., Kasvandik, L., Kukkk, M., Kukke, K., Rahno, J., Saapar, M., Vorobjov, S. (2019), Eesti kooliõpilaste tervisekäitumine. 2017/2018. õppeaasta uuringu raport. Tallinn: Tervise Arengu Instituut.

¹⁶ Innove. (2018). Üldhariduskoolide 2018. aasta rahuloluküsitluste tulemused. https://www.innove.ee/wp-content/uploads/2020/01/ylldhariduskoolide_rahulolukysitluste_tagasiside_aruanne_2018.pdf

¹⁷ OECD (2019), PISA 2018 Results (Volume III): What School Life Means for Students' Lives, PISA, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/19963777>

eelnenud 12 kuu jooksul kogenud kiusamist koguni 40% uuringus osalejatest, kuid 2018. aastal palju vähem, 23%.

Vastupidist trendi näitavad PISA uuringu andmed. Paljudes uuringus osalenud riikides, sealhulgas Eestis, on kiusamist kogenud õpilaste osakaal pigem kasvanud. Kui PISA 2015 andmetel oli kiusamist mõnel korral koos kogenud 20% Eesti 15-aastastest õpilastest¹⁸, siis 2018. aasta uuringus oli nende osakaal kasvanud 25%-le. Rõõmustava trendina oli sageli (mõnel korral nädalas) kiusamist kogenud õpilaste osakaal PISA 2015 ja PISA 2018 uuringu andmete võrdluses vähenenud 9,5%-lt 8%-ni.

Kõige sagedamini on PISA 2018 uuringu põhjal õpilased kogenud enda üle naermist (17%). Vähem on kokku puutunud inetute kuulujuttude rääkimisega (9%), tõrjumise ja kampa mittevõtmisega (8%), löömise ja tõukamise (7%), ähvardamise (6%) ning asjade äravõtmise või lõhkumise (6%).¹⁹

Rahuloluküsitluste põhjal puutuvad Eesti õpilased kõige rohkem kokku norimise ja mõnitamisega. 4. ja 8. klassi õpilaste seas esineb küllalt sageli ka meelega haiget tegemist ning asjade äravõtmist või lõhkumist.¹⁶

Ise on kaasõpilaste kiusamisest osa võtnud eri uuringute põhjal 10–28% õpilastest, seejuures on poiste seas kiusaja rollis olnud rohkem kui tüdrukute seas.^{20, 21, 22}

Miks näitavad eri uuringud kiusamise erinevat levimust?

Nagu selgub ka ülaltoodust, uuritakse kiusamist tihti küsitlusuuringutes ja **Tabel 2** annab aimu sellest, kui erinevalt on võimalik kiusamist määratleda. Eri uuringud jõuavad kiusamise levimuse asjus erinevatele tulemustele põhjusel, et osas neist mõõdetakse kiusamist üldiste küsimustega („Kas sind on kiusatud?“) ja osas uuritakse seisukohti konkreetse käitumise kohta. Varasemates uuringutes on leitud, et konkreetsete tegevuste kohta küsides on tulemuseks kõrgem kiusamistase, sest õpilased ise ei pea kõiki kiusamisvorme kiusamiseks.²³

Veel mõjutab tulemusi see, kui küsitluses kasutada kiusamise määratlust: vastused on täpsemad siis, kui küsitluses osalejatele selgitada, mida kiusamiseks peetakse.²⁴

Nagu näitab ka **Tabel 2**, mõjutab hinnanguid kiusamise esinemisele lisaks see, kui sageda kiusamiskogemuse korral liigitada vastaja kiusatavaks: kas agressioon peaks korduma nädala, kuu või veel pikema aja jooksul?

Pidasime neid aspekte silmas ka selle uuringu küsimustike ülesehitamisel.

¹⁸ OECD (2017), PISA 2015 Results (Volume III): Students' Well-Being, PISA, OECD Publishing, Paris, <https://dx.doi.org/10.1787/9789264273856-en>

¹⁹ OECD (2019), PISA 2018 Results (Volume III): What School Life Means for Students' Lives, PISA, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/19963777>

²⁰ Oja, L., Piksööt J., Aasvee, K., Haav, A., Kasvandik, L., Kukke, M., Kukke, K., Rahno, J., Saapar, M., Vorobjov, S. (2019), Eesti kooliõpilaste tervisekäitumine. 2017/2018. õppeaasta uuringu raport. Tallinn: Tervise Arengu Instituut.

²¹ Mark, L., Sisask, M., Vaikma, J. Värnik, P., Värnik, A. (2015). Kiusamine koolis. Tallinn: EestiRootsi Vaimse Tervise ja Suitsidoloogia Instituut. https://suicidology.ee/wpcontent/uploads/2017/03/UURINGU-KIUSAMINE-KOOLIS-RAPORT_II.pdf

²² Sukk, M., Soo, K. (2018). EU Kids Online'i Eesti 2018. aasta uuringu esialgsed tulemused. Kalmus, V., Kurvits, R., Siibak, A. (toim). Tartu: Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut. https://sisu.ut.ee/sites/default/files/euko/files/eu_kids_online_eesti_2018_raport.pdf

²³ Huang, F. L., & Cornell, D. G. (2015). The impact of definition and question order on the prevalence of bullying victimization using student self-reports. *Psychological Assessment*, 27, 1484–1493. <https://doi.org/10.1037/pas0000149>

²⁴ Ybarra, M. L., Boyd, D., Korchmaros, J. D., & Oppenheim, J. K. (2012). Defining and measuring cyberbullying within the larger context of bullying victimization. *Journal of Adolescent Health*, 51, 53–58. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2011.12.031>.

TABEL 2. KIUSAMISE KOGEVINE EESTI ÕPILASTE SEAS KÜSITLUSUURINGUTE PÕHJAL

Uuring	Sihtrühm	Küsimusepüstitus uuringus	Kiusamise kogemise aeg	Kiusamist kogunud laste osakaal %
Eesti kooliõpilaste tervisekäitumine (2019) ¹⁵	11 a, 13 a ja 15 a	Kui sageli sind on koolis paaril viimasel kuul kiusatud? ²⁵ Kui sageli sa oled paaril viimasel kuul osalenud küberkiusamises (nt saatnud solvavaid seinapostitusi, e-maile või sõnumeid; teinud veebilehe kellegi pilkamiseks; pannud veebi või saatnud teistele luba küsimata ebameeldivaid või sobimatuid pilte)?	Viimasel paaril kuul vähemalt 1 kord Korduv kiusamine (vähemalt 2 korda kuus) Küberkiusamine vähemalt 1 kord viimase paari kuu jooksul Korduv küberkiusamine (vähemalt 2 korda kuus)	35% 15% (11 a: 21%, 15 a: 8%) 16% 5%
PISA (2019) ¹⁷	15 a	Väited: <ul style="list-style-type: none"> • kaasõpilased ei võtnud mind meelega kampa; ○ kaasõpilased naersid mu üle; ○ kaasõpilased ähvardasid mind; ○ kaasõpilased võtsid ära või lõhkusid minu asju; ○ kaasõpilased löid või tõukasid mind; • kaasõpilased levitasid minu kohta inetuid kuulujutte. Vastusevariandid väidetele: 1) mitte kunagi või peaaegu mitte kunagi; 2) mõnel korral aastas, 3) mõnel korral kuus, 4) mõnel korral nädalas.	Kiusamine mõnel korral kuus Kiusamine paar korda nädalas	25% 8%
EU Kids Online (2018) ²²	9–17 a	Kas keegi on viimase 12 kuu jooksul käitunud sinuga sel viisil solvavalt või vastikult? ²⁶ Küsimus viimase 12 kuu jooksul kiusamist kogunud lastele: kui sageli viimase 12 kuu jooksul on seda sinuga juhtunud <ul style="list-style-type: none"> a. silmast silma kohtudes? b. telefonis või internetis? c. muul viisil? 	Viimase 12 kuu jooksul Silmast silma kohtudes: vähemalt kord nädalas vähemalt kord kuus Telefonis või arvutis: vähemalt kord nädalas vähemalt kord kuus	23% Kiusamist kogunud lastest: 14% 15% Kiusamist kogunud lastest: 10% 14%

²⁵ Küsimusele eelnes kiusamise olemust selgitav tekst: „Siin on mõned küsimused kiusamise kohta. Me ütleme, et inimest kiusatakse, kui teine inimene või inimeste grupp teeb talle korduvalt vastikuid ja halvustavaid märkusi. Kiusamine on ka see, kui üks inimene narrib teist viisil, mis teisele ei meeldi, või teda jäetakse sihlikult ühistest tegevustest kõrvale. Teist kiusaval inimesel on rohkem võimu kui kiusataval inimesel ja ta soovib teisele halba. See ei ole kiusamine, kui kaks võrdset, sama tugevat inimest omavahel vaidlevad või kaklevad (Oja jt, 2019).“

²⁶ Küsimusele eelnes intervjuueerija selgitus: „Mõnikord võivad lapsed ja noored öelda või teha teistele solvavaid või vastikuid asju. Teinekord tehakse seda isegi korduvalt pikema aja jooksul. See võib sisaldada: kellegi narrimist viisil, mis talle ei meeldi; tõukamist, togimist, löömist; tõrumist, kellegi kõrvalejätmist asjadest, mida teised teevad. Selline vastik või solvav käitumine kellegi suhtes võib juhtuda silmast silma kohtudes, mobiiltelefonis (tekstisõnumid, kõned, pildid, videod), internetis (meilides, Messengeris, suhtlusportaalides, jututubades).“

		Vastusevariandid: 1) mitte kunagi; 2) mõned korrad; 3) vähemalt kord kuus; 4) vähemalt kord nädalas; 5) iga päev või peaaegu iga päev; 6) ei oska öelda; 7) ei taha öelda.		
Üldhariduskoolide rahuloluküsitlus (2018)²⁷	4., 8., 11. kl	<p>Kas viimase kahe nädala jooksul on:</p> <p>a. teiste õpilased poolt sulle meelega haiget tehtud (löödud, tõugatud)?</p> <p>b. teised õpilased sinuga norinud või sind mõnitanud?</p> <p>c. teised õpilased sinu asju lõhkunud või sinult midagi ära võtnud?</p> <p>d. teised õpilased sind internetis solvanud või ähvardanud?</p> <p>Vastusevariandid: 1) ei ole kordagi; 2) ühel korral; 3) mitu korda.</p>	<p>4. kl õpilased:</p> <p>viimase 2 nädala jooksul 1 kord</p> <p>viimase 2 nädala jooksul mitu korda</p> <p>8. kl õpilased:</p> <p>viimase 2 nädala jooksul 1 kord</p> <p>viimase 2 nädala jooksul mitu korda</p> <p>11. kl õpilased:</p> <p>viimase 2 nädala jooksul 1 kord</p> <p>viimase 2 nädala jooksul mitu korda</p> <p>Viimase 12 kuu jooksul</p>	<p>Kiusamise koondtunnus:²⁸</p> <p>27%</p> <p>22%</p> <p>21%</p> <p>17%</p> <p>19%</p> <p>7%</p> <p>19%</p>
Kiusamine koolis (2015)²¹	5.–9. kl	Kas sind on viimase 12 kuu jooksul kiusatud?	Viimase 12 kuu jooksul	19%

²⁷ Innove. (2018). Üldhariduskoolide 2018. aasta rahuloluküsitluste tulemused. https://www.innove.ee/wp-content/uploads/2020/01/yldhariduskoolide_rahulolukysitluste_tagasiside_aruanne_2018.pdf

²⁸ Vastajad, kes on kogunud viimase kahe nädala jooksul ükskõik millist kiusamise vormi.

1.2. Kiusamist mõjutavad tegurid

Eespool käsitletud Eestis tehtud õpilastevahelise kiusamise teemalised uuringutes on tuvastatud mitu näitajat (õpilase vanus, sugu, erivajadus, õppekeel jm), mis on kiusamise kogemise sagedusega seotud. Selliseid näitajaid võib käsitada kui õpilase või indiviiditasandi tegureid. Samas ei mõju need tegurid kiusamiskäitumisele õpilasi ümbritsevast keskkonnast eraldiseisvalt, vaid moodustavad koos keskkonna nii sotsiaalsete kui ka materiaalsete aspektidega keerulise, omavahel tihedalt seotud tasandite süsteemi. Selles süsteemis mõjutavad kiusajate ja kiusatavate käitumist ning suhteid ühtlasi nende sõpruskond ja peresuhted, samuti kooli ning laiemalt kogukonna ja ühiskondliku tasandi tegurid.

Kõigi nende tasandite ja nendevaheliste suhete kindlaksmääramiseks kasutatakse kiusamise uurimisel tihti sotsio-ökoloogilist²⁹,³⁰ või süsteemipõhist lähenemist.³¹ Sotsio-ökoloogilise raamistiku keskmes on individid, keda ümbritsevad viis tasandit: mikrotasand (vanemate ja laste suhted, suhted kaaslastega, koolikeskkond), mesotasand (eri mikrotasandite kokkupuutepunktid, nt õpetaja-õpilase suhete roll õpilastevahelistes suhetes), eksotasand (elukoht ja meedia), makrotasand (normid ja uskumused ühiskonnas) ning kronosüsteem (tegurite muutumine ja sündmused, nt vanemate lahusus). Veidi lihtsustatult võib tegurid jagada järgmisteks osadeks: indiviidi omadused, kaaslaste/sõpradega seotud tegurid, perega seotud tegurid, koolitasandi tegurid ning laiemad kogukondlikud ja ühiskondlikud tegurid.³²

Indiviiditasandi tegurid

Peale Eesti uuringute on leitud ka mujal maailmas tehtud uuringutes, et nii kiusatavad kui ka kiusajad on sagedamini poisid.^{33,34} Ülevaateuuringute tulemused näitavad, et kiusatavad on **harvem kõrge sotsiaalse staatusega** ja heade **sotsiaalsete oskustega**³⁵: sagedamini on neil sotsiaalseid või käitumisprobleeme.³⁶

Ka vanuselised muustrid tunduvad Eesti koolides olevat sarnased teiste riikidega: kiusajaid on teises kooliastmes rohkem kui algklassides või vanemates kooliastmetes.³⁷

²⁹ Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological models of human development. T. Husen, T.N. Postlethwaite (Eds.), The international encyclopedia of education (2nd ed.), Elsevier Sciences, New York, pp. 1643-1647.

https://impactofspecialneeds.weebly.com/uploads/3/4/1/9/3419723/ecological_models_of_human_development.pdf

³⁰ Hong, J. S., & Espelage, D. L. (2012). A review of research on bullying and peer victimization in school: An ecological system analysis. *Aggression and Violent Behavior, 17*(4), 311–322. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.03.003>

³¹ Ettekal, I., Kochenderfer-Ladd, B., & Ladd, G. W. (2015). A synthesis of person- and relational-level factors that influence bullying and bystanding behaviors: Toward an integrative framework. *Aggression and Violent Behavior, 23*, 75–86. <https://doi.org.ezproxy.tlu.ee/10.1016/j.avb.2015.05.011>

³² Zych, I., Farrington, D. P., & Ttofi, M. M. (2019). Protective factors against bullying and cyberbullying: A systematic review of meta-analyses. *Aggression and Violent Behavior, 45*, 4–19. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2018.06.008>

³³ Varjas, K., Henrich, C.C., Meyers, J. (2009) Urban middle school students' perceptions of bullying, cyberbullying, and school safety. *Journal of School Violence, 8*, 159-176. <https://doi.org/10.1080/15388220802074165>

³⁴ Seals, D., & Young, J. (2003). Bullying and Victimization: Prevalence and Relationship to Gender, Grade Level, Ethnicity, Self-Esteem, and Depression. *Adolescence, 38*(152), 735–747.

³⁵ Cook, C. R., Williams, K. R., Guerra, N. G., Kim, T. E., & Sadek, S. (2010). Predictors of bullying and victimization in childhood and adolescence: A meta-analytic investigation. *School Psychology Quarterly, 25*(2), 65–83. <https://doi.org/10.1037/a0020149>

³⁶ Kljakovic, M., & Hunt, C. (2016). A meta-analysis of predictors of bullying and victimisation in adolescence. *Journal of Adolescence, 49*, 134–145. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2016.03.002>

³⁷ Álvarez-García, D., García, T., & Núñez, J. C. (2015). Predictors of school bullying perpetration in adolescence: A systematic review. *Aggression and Violent Behavior, 23*, 126–136. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2015.05.007>

Mujal tehtud uuringutes on leitud, et **soo- ja seksuaalvähemustesse** kuuluvaid õpilasi kiusatakse sagedamini kui teisi.³⁸ Sama tundub kehtivat Eesti koolides: 2018. aastal Eestis tehtud uuringu tulemuste järgi on 68% LGBT+-õpilastest kogunud oma seksuaalse indetiteedi, soo või soolise eneseväljenduse tõttu viimase aasta jooksul vaimset vägivalda.³⁹

Kuigi kiusamisohvrite omadusi uurida on oluline selleks, et tuvastada haavatavaid õpilasrühmi, tuleb tähelepanu pöörata ka kiusajate omadustele. Nendest omadustest võib omakorda olla kasulik keskenduda sellistele kiusamiskäitumist ennustavatele aspektidele, mida on võimalik muuta: kiusajatel on tihti kehvemad enda ja teiste **emotsioonide äratundmise ja reguleerimise oskused**,^{40, 41} samuti on kiusajatel halvemad sotsiaalsed oskused, nagu võime **luua häid suhteid**⁴² või teha **kaaslastega koostööd**⁴³.

Kaaslaste ja suhetega seotud tegurid

Kiusamisohvriks langevad harvemini õpilased, kellel on kaaslaste seas kõrge **sotsiaalne staatus ja hea tugi**.^{44, 45} Samuti on kiusamisohvriks langemise kaitsetegurina esile kerkinud **kvaliteetsete sõprussuhete** olemasolu.⁴⁶ Kiusajate käitumist mõjutavad märkimisväärselt kaaslaste kiusamist soosivad hoiakud ja **grupinormid**.^{47, 48}

Perega seotud tegurid

Perega seotud teguritest on kiusamisohvriks langemise kaitsetegurid pere hea sotsiaal-majanduslik olukord,⁴⁹ vanemate järelevalve laste ja nende tehnoloogiaseadmete kasutuse üle, vanemate kaasatus lapse ellu ning soojad ja usalduslikud suhted peres.^{50, 51}

Kooli tasand

Kiusamisohvreid on vähem koolides, mis edukalt edendavad headust ja hoolivust. Mitmes uuringus ja ülevaateuuringus on leitud, et hea **koolikliima ja turvatunne** vähendavad väga tugevalt

³⁸ Birkett, M., Espelage, D. L., & Koenig, B. (2009). LGB and Questioning Students in Schools: The Moderating Effects of Homophobic Bullying and School Climate on Negative Outcomes. *Journal of Youth and Adolescence*, 38(7), 989–1000. <https://doi.org/10.1007/s10964-008-9389-1>

³⁹ Ney, M., Rannaääre, K., Raud, K. (2018). Eesti LGBT+ õpilaste koolikeskkonna uuring. Eesti LGBT Ühing. https://4cda3621-8903-4162-9140-353a2ef1ab04.filesusr.com/ugd/5a1900_7a096b2e01084f81b16fb72914cf3380.pdf

⁴⁰ Baroncelli, A., & Ciucci, E. (2014). Unique effects of different components of trait emotional intelligence in traditional bullying and cyberbullying. *Journal of Adolescence*, 37, 807–815

⁴¹ Lomas, J., Stough, C., Hansen, K., & Downey, L. A. (2012). Emotional intelligence, victimisation and bullying in adolescents. *Journal of Adolescence*, 35, 207–211.

⁴² Camodeca, M., Caravita, S. C., & Coppola, G. (2015). Bullying in preschool: The associations between participant roles, social competence, and social preference. *Aggressive Behavior*, 41, 310–321.

⁴³ Mavroveli, S., & Sanchez-Ruiz, M. J. (2011). Trait emotional intelligence influences on academic achievement and school behaviour. *British Journal of Educational Psychology*, 81, 112–134.

⁴⁴ Cook, C. R., Williams, K. R., Guerra, N. G., Kim, T. E., & Sadek, S. (2010). Predictors of bullying and victimization in childhood and adolescence: A meta-analytic investigation. *School Psychology Quarterly*, 25(2), 65–83. <https://doi.org/10.1037/a0020149>

⁴⁵ J. A. *Heerde, S. A. Hemphill. Examination of associations between informal help-seeking behavior, social support, and adolescent psychosocial outcomes: A meta-analysis. *Developmental Review* (2017), <https://doi.org/10.1016/j.dr.2017.10.001>

⁴⁶ M. E. Schmidt, C. L. Bagwell The protective role of friendships in overtly and relationally victimized boys and girls'. *Merrill-Palmer Quarterly*, 53 (2007), pp. 439-460

⁴⁷ A. L. Duffy, D. Nesdale Peer groups, social identity, and children's bullying behavior. *Social Development*, 18 (2008), pp. 121-139

⁴⁸ D. L. Espelage, S. M. Swearer Research on school bullying and victimization: What have we learned and where do we go from here? *School Psychology Review*, 32 (2003), pp. 365-383

⁴⁹ N. *Tippett, D. Wolke Socioeconomic status and bullying: A meta-analysis *American Journal of Public Health*, 104 (2014), pp. E48-E59, 10.2105/Ajph.2014.301960

⁵⁰ S. T. *Lereya, M. Samara, D. Wolke. Parenting behavior and the risk of becoming a victim and a bully/victim: A meta-analysis study. *Child Abuse & Neglect*, 37 (2013), pp. 1091-1108, 10.1016/j.chiabu.2013.03.001

⁵¹ R. M. *Kowalski, G. W. Giumetti, A. N. Schroeder, M. R.Lattanner (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, 140, pp. 1073-1137, 10.1037/a0035618

kiusamisohvriks langemise tõenäosust.^{52,53,54} Samuti on kõrgema kiusamistasemega seotud **sotsiaalne ebavõrdsus** nii klassis kui ka koolis. Madala kiusamistasemega on seotud **kiusamisvastaste normide** olemasolu, **korra kehtestamine** klassis ja õpilaste tajutud **õpetajatepoolne tugi**.⁵⁵

Kaaluka tegurina esilekerkiv hea koolikliima hõlmab eri autorite käsitlustes väga erinevaid koolitasandi näitajaid. Küll aga tundub, et enamik autoritest mõtleb selle all häid suhteid koolikogukonnas, kooli- ja klassitasandi (kodu)korra olemasolu ja kehtestamist ning turvalisust koolis.⁵⁶

Kuigi tihti arvatakse, et **kooli ja klassi suurus** mõjutavad tunduvalt kiusamise sagedust, ei ole varasemate uuringute ega ka kooli suurust käsitletud ülevaateuuringute⁵⁵ põhjal jõutud selles ühtsele arusaamale. Mõnes uuringus pole leitud kooli suuruse ja kiusamises osalemise vahel mingit seost ning klassi suurus on seotud kiusamise kogemisega vaid osas kontekstides.⁵⁷ Sageli leitakse, et just väiksemas klassis on rohkem kiusamisohvreid, ning on pakutud välja, et seda võib seletada kiusajate suurema võimu ja populaarsusega väikeses klassis. Teema vajab edasist uurimist. Näiteks võrreldi hiljuti Austria ja Hollandi õpilasi ning leiti, et väiksemad klassid olid seotud õpilaste endi teada antud kiusamise kogemisega ainult Hollandi valimis.⁵⁸

Kogukond

Kogukondlike tegurite seoseid kiusamisega on siiani uuritud suhteliselt vähe. Sellegipoolest on uuringutes leitud, et õpilased, kes elavad vähem turvalises piirkonnas, on sagedamini kiusamise ohvrid.^{59, 60} Heades ja turvalistes kogukondades elavad õpilased on harvemini ka kiusajad. Ülevaateuuringutes on koguni leitud, et peale kaaslaste sotsiaalse mõju on kiusamiskäitumisele kõige suurema suurusega mõju just kogukonnaga seotud teguritel.⁶⁰

1.3. Kiusamissekkumised koolides

Ülaltoodust selgub, et kiusamine on koolides suur probleem ning selle põhjuseid tuleb otsida erinevatelt tasanditelt ja nende kokkupuutepunktidest. Seepärast on kiusamise ennetamiseks ja vähendamiseks olemas erinevaid lähenemisi.

⁵² Cook, C. R., Williams, K. R., Guerra, N. G., Kim, T. E., & Sadek, S. (2010). Predictors of bullying and victimization in childhood and adolescence: A meta-analytic investigation. *School Psychology Quarterly*, 25(2), 65–83. <https://doi.org/10.1037/a0020149>

⁵³ S. Y. *Guo A meta-analysis of the predictors of cyberbullying perpetration and victimization *Psychology in the Schools*, 53 (2016), pp. 432-453, 10.1002/pits.21914

⁵⁴ R. M. *Kowalski, G.W. Giumetti, A.N. Schroeder, M.R. Lattanner Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth *Psychological Bulletin*, 140 (2014), pp. 1073-1137, 10.1037/a0035618

⁵⁵ Machado Azeredo, C., Rinaldi, A. E. M., Leite de Moraes, C., Bertazzi Levy, R., & Rossi Menezes, P. (2015). School bullying: A systematic review of contextual-level risk factors in observational studies. *Aggression and Violent Behavior*, 22, 65–76.

⁵⁶ Zych, I., Farrington, D. P., Llorent, V. J., & Ttofi, M. M. (2017). *Protecting Children Against Bullying and Its Consequences*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-53028-4>

⁵⁷ Wolke, D., Woods, S., Stanford, K., & Schulz, H. (2001). Bullying and victimization of primary school children in England and Germany: Prevalence and school factors. *British Journal of Psychology*, 92, 673–696.

⁵⁸ Garandeau, C. F., Yanagida, T., Vermande, M. M., Strohmeier, D., & Salmivalli, C. (2019). Classroom Size and the Prevalence of Bullying and Victimization: Testing Three Explanations for the Negative Association. *Frontiers in Psychology*, 10. Scopus. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02125>

⁵⁹ M. Houry-Kassabri, R. Benbenishty, R.A. Astor, A. Zeira The contributions of community, family, and school variables to student victimization *American Journal of Community Psychology*, 34 (2004), pp. 187-204

⁶⁰ Cook, C. R., Williams, K. R., Guerra, N. G., Kim, T. E., & Sadek, S. (2010). Predictors of bullying and victimization in childhood and adolescence: A meta-analytic investigation. *School Psychology Quarterly*, 25(2), 65–83. <https://doi.org/10.1037/a0020149>

Kiusamissekkumised võib laias plaanis jagada kolme rühma.

1. **Poliitikate** all mõtleme põhimõtetest koosnevat eesmärgistatud süsteemi, mida järgitakse kooli tegevuses ja otsuste langetamisel. Poliitika on siin seega katusmõiste, mis võib viidata nii haridus- ja teadusministri määrustele, kooli kodukorrale, kohaliku omavalitsuse kui ka kooli arengukavale. Eestis kuuluvad seega poliitikate alla näiteks kiusamisvaba haridustee kontseptsioon ja vägivallaennetuse kokkulepe,⁶¹ samuti koolide kiusamisvastased ja vägivalla ennetamise strateegiad.
2. **Programmilised sekkumised** hõlmavad tihti kogu kooli, sisaldades kindlate põhimõtete alusel väljatöötatud metoodikat, tegevusi, koolitusi, juhendmaterjale jm. Programmid võivad olla suunatud teatud rühmale või tasanditele (nt õpetajatele ja teistele koolitöötajatele, lapsevanematele) või mitmele tasandile ja rühmale korraga.
3. **Sihistatud mitteprogrammilised sekkumised** on näiteks õpetajate koolitamine juhtumite lahendamise teemal, vahetundide sisustamine ning järelvalve korraldamine, samuti tundides hoolivuse ja märkamise edendamine, mis ei ole osa ühestki eesmärgistatud programmist või poliitikast. Neid võidakse rakendada ka juhuslikult, eesmärgistamata või teiste kooliga seotud osaliste teadmata, näiteks on üks õpetaja loonud enda klassis reeglid ja need seinale riputanud.

1.3.1. Programmilised kiusamissekkumised Eesti koolides

Kiusamise ennetamiseks ning juhtumite lahendamiseks sobilike meetodite leidmine ja rakendamine on olnud Eestis suures osas kolmanda sektori organisatsioonide missioon. 2012. aastal asutati SA Kiusamisvaba Kool, mis hakkas rakendama Turu Ülikooli teadlaste väljatöötatud KiVa programmi. MTÜ Eesti Lastekaitse Liit eesvedamisel jõudis 2013. aastal lasteaedadesse ja koolidesse programm „Kiusamisest vabaks!“, mille eeskuju on Taanis välja töötatud sekkumine. Tervise Arengu Instituut tõi 2014. aastal Eestisse VEPA käitumisoskuste mängu. MTÜ Vaikuseminutid alustas 2015. aastal tähelepanu- ja meelerahuharjutuste tutvustamist Eesti õpetajatele ja õpilastele. MTÜ Noorteühing Tugiõpilaste Oma Ring Eestis on alates 2000. aastast vedanud eest tugiõpilaste liikumist. Lisaks on töötanud oma programmid välja Eesti Õpilasesinduste Liit, Lions Quest Estonia ja Tartu Ülikooli eetikakeskus.

Mitme algatuse ja HTM-i koostöös sündis 2017. aastal kiusamisvaba haridustee kontseptsioon, mille eesmärk oli kirjeldada arusaamu ja vaateid, mis tagavad turvalise koolitee igale õpilasele ning selle, et iga Eesti laps tunneb end lasteaias ja koolis hästi.⁶² Seati eesmärk, et 2020. aastaks on kõikidesse koolieelsetesse lasteasutustesse, 90% põhikoolidesse ja vähemalt 30% kutsekoolidesse, kus on kutsekeskharidusõpe, viidud sisse teadus- ja tõenduspõhised kiusuennetuse või väärtuskasvatuse programmid. Kõige rohkem haridusasutusi on praeguseks liitunud programmiga „Kiusamisest vabaks!“, kuid arvukalt rakendatakse ka teisi sekkumisi. Tegevuste laadi tõttu (nt igapäevane vabalt kättesaadavad materjalid) ei ole osa programmide kohta võimalik jooksvalt teha osalevate haridusasutuste statistikat (Vaikuseminutite programm, „Salliv kool“). **Tabel 3** annab ülevaate Eesti õppeasutustes kasutatavatest kiusamissekkumistest, mis kuuluvad kiusamisvaba haridustee liikumisse.

⁶¹ <https://www.just.ee/kuritegevus-ja-selle-ennetus/vagivallaennetuse-kokkulepe>

⁶² Haridus- ja Teadusministeerium, (2017). Kiusamisvaba haridustee kontseptsioon. https://www.hm.ee/sites/default/files/kiusamisvaba_haridustee_kontseptsioon.pdf

TABEL 3. ÜLEVAADE EESTI ÕPPEASUTUSTES KASUTATAVATEST KIUSAMISVABA HARIDUSTEE SEKKUMISTEST

Organisatsioon, alustamisaasta, programmi taust	Sihtrühm ja liitunud asutuste arv	Eesmärk ja sekkumise mehhanism	Tegevused
KiVa			
SA Kiusamisvaba Kool 2012 Turu Ülikooli litsentsitud programm	1.–6. kl õpilased 7.–9. kl õpilased Kogu koolipere ja lapsevanemad Liitunud 2021/2022. õa 108 kooli ja õppekohta	Lapsed õpivad kiusamist ära tundma ja kiusamisjuhtumitele kohaselt reageerima. Pealtvaatajate rolli teadvustamine. Õpilaste teadmiste, oskuste ja hoiakute kujundamine selliseks, et kiusamine ei oleks laste endi poolt aktsepteeritud ning kiusamise korral oskavad lapsed ja noored selle peatamisele kaasa aidata	<ul style="list-style-type: none"> • Ennetustegevused (koolitus ja infomaterjalid, infopäevad, KiVa tunnid (kaks korda kuus) 1.–6. kl õpilastele; KiVa tegevused 7.–9. kl õpilastele viiel teemal) • Kiusamisjuhtumite lahendamine (KiVa tiim igas koolis, kes saab põhjaliku koolituse juhtumite lahendamise metoodikast) • Tulemuste hindamine ja analüüs (igal aastal anonüümsed veebiküsitlused õpilaste seas, kaks korda aastas tagasisideprogrammi rakendavate koolide personalilt)
Kiusamisest vabaks!			
MTÜ Eesti Lastekaitse Liit 2013 Taanis Kroonprintsess Mary Fondi ja Save the Children Denmarki koostöös väljatöötatud programm	3–10 a lapsed Õpetajad, töötajad Lapsevanemad Liitunud 2021/2022. õa: 69 sõimerühma ja lastehoidu, 501 lasteaeda, 164 kooli	Väärtushinnangute, sotsiaalsete oskuste ja heaks kaaslaseks olemise õpetamine. Programmi põhiväärtused on sallivus, hoolivus, austus ja julgus	<ul style="list-style-type: none"> • Programmi põhiväärtuste plakatid • Metoodilised kohvrid (sh raamatud, teemakaardid, plakatid lapsevanemale, teabelehed lapsevanemale, arutelukaardid õpetajatele, arutelukaardid lapsevanematele, teemapostkaardid, õppemäng „Sõber karu“) • Suur sõber karu õpetajale, väiksed karud lastele
VEPA käitumisoskuste mäng			
Tervise Arengu Instituut 2014/2015 õa PAX GBG (USA) (PAXISE Instituudi täiendatud versioon algsest Good Behaviour Game'ist (GBG))	Algklassiõpilased Õpetajad Lapsevanemad Liitunud 157 kooli	Enesejuhtimise ja sotsiaalsete oskuste õpetamine, sh oma reaktsioonide kontrollimise ja käitumise analüüsimise õpetamine	<ul style="list-style-type: none"> • VEPA mängu ajaks valib õpetaja sobiva tunnitegevuse, määrab aja, jaotab rühma/klassi meeskondadesse ning lepib õpilastega kokku sobivas ja mitesobivas käitumises selle tunnitegevuse ajal. Mängu ajal jälgib õpetaja laste käitumist ja märgib ebasobiva käitumise ilminguid meeskondade kaupa. Kui mäng on läbi, analüüsitakse toimunut ja võitnud meeskonnad saavad preemiaks nn memme viguri • VEPA mentorid toetavad õpetajat metoodika rakendamise ajal (praegu 60 piirkonna- ja 40 koolimentorit)
TORE tugiõpilased			

MTÜ Noorteühing Tugiõpilaste Oma Ring Eestis 2000	Õpilased (tugiõpilased) Õpetajad (tugiõpilaste juhendajad) Liitunud 82 kooli	Tugiõpilaste endi toimetuleku toetamine, eakaaslaste aitamine ning õpilaste ja täiskasvanute vahelise koostöö edendamine. Keskendutakse positiivsetele muutustele ja mõjudele	<ul style="list-style-type: none"> • Individuaalne toetus tõrjututele, kiusamise ohvritele ja murelikele • Sekkumine konfliktidesse • Teemaatiliste koolituste korraldamine noorema klassi õpilastele (kiusamise või uimastite teemadel)
Vaikuseminutid			
MTÜ Vaikuseminutid 2015	Õpilased Õpetajad Lapsevanemad	Enesekohaste oskuste arendamine tähelepanu ja meelerahu harjutuste abil	<ul style="list-style-type: none"> • Noorteprogramm 8.–12. kl noortele • Teadliku õpetaja kursus • Keskendumise ja enesejuhtimisoskuste baaskursused õpetajale ja lapsevanemale • Vaikuseminutite harjutuste nutiÄPP
Salliv kool			
Eesti Õpilasesinduste Liit 2015	Koolinoored Õpetajad ja koolitöötajad	Noorte teadlikkuse suurendamine kiusamisest ja selle mõjudest. Ennetustegevused noortelt noortele, sh sotsiaalsete eksperimentide, maakondlike sallivuspäevade jm ürituste korraldamine	2020/2021. õa tegevused: <ul style="list-style-type: none"> • projektikonkurss koolidele „Teeme enda koolist salliva kooli!“ • e-sallivuskonverents küberkiusamise teemal
Väärtusarendusprogramm ja hea kooli mudel			
Tartu Ülikooli eetikakeskus 2009 väärtusarendusprogramm 2012 hea kooli mudel	Õppeasutus (kool, lasteaed)	Laste ja noorte väärtuskasvatuse edendamine. Arenget ja koostööd toetava kooli mudeli arendamine	<ul style="list-style-type: none"> • Hea kooli mudel • Hea lasteaia mudel • Õppeasutuse eneseanalüüsi toetamine • Kriitiline sõber: väärtusarenduse koolitaja ja nõustaja, kooli/lasteaia arengu toetaja, kes aitab kooli/lasteaia tugevaid ja nõrku külgi analüüsida ning hinnata väärtusarenduslike tegevuste mõju ja tulemuslikkust • Tunnustamine (kuus konkurssi: hea kooli/lasteaia teerajaja; hea kooli/lasteaia edendaja; hea kooli/lasteaia ekspert)

1.3.2. Kiusamise tõhus ennetamine ja vähendamine

Kiusamissekkumiste tõhusus

Kuigi eri sekkumised on seadnud fookusesse väga erinevad kiusamisega seotud tegurid, selgub ülevaateuuringutest, et programmiliste sekkumistega on võimalik kiusamist küllalt tõhusalt vähendada.^{63, 64, 65} Kõige hiljutisemas koolipõhiseid kiusamisvastaseid programme uurinud ülevaateuuringus⁶³ käsitleti 67 sekkumist 128 uuringust ning leiti, et keskmiselt vähendavad sekkumised kiusamise kogemist 15–16% ning kiusamiskäitumist 19–20%. Alanenud üldise kiusamistaseme korral võib olla tähtis pidada meeles programmiliste sekkumiste veel üsna vähe uuritud mõju nendele kiusatavatele, kelle kiusamine jätkub, sõltumata üldiselt paranenud olukorrast koolis. Näiteks on leitud, et sekkumist rakendavas koolis on kiusatavatel õpilastel pärast ennetusprogrammi aastast rakendamist madalam enesehinnang ja rohkem depressiivseid sümptomeid võrreldes kiusatavate õpilastega sellistes koolides, kus ei rakendatud programmi üldse.⁶⁶

Kiusamisvastaste programmide kõige kasulikud elemendid

Varasematest uuringutest kerkivad kiusamisvastaste programmide kõige tõhusamate elementidena esile **kaasõpilastega mitteformaalse koostöö tegemise vormid** (nt rühmaarutelud, rollimängud) ja **kiusamisalane mitteformaalne teavitustöö lapsevanemate seas**.⁶⁷ Neist esimene vähendab kiusamist umbes 12,5% ja kiusamisohvriks langemist 9%. Sekkumistel, mis ei sisalda mitteformaalses vormis koostööd kaasõpilastega, on kiusamisele (1%) ja kiusamisohvriks langemisele (4,5%) väiksem mõju.

Kuigi kiusamise süsteemse või sotsio-ökoloogilise mudeli järgi on perel kiusamise vähendamisel suur roll,⁶⁸ on lapsevanemate teavitamine nii õpetajate kui ka lapsevanemate endi jaoks tihti möödaráakimiste ja frustratsiooni allikas.⁶⁹ Lisaks on leitud, et kiusuennetusprogrammi tõhusus võib sõltuda just **viisist, kuidas vanemaid teavitatakse**: lapsevanemate kiusamisteemalised koosolekud või infoõhtud ei ole seotud sekkumise suurema tõhususega, kuid programmid, milles

⁶³ Gaffney, H., Ttofi, M. M., & Farrington, D. P. (2021). Effectiveness of school - based programs to reduce bullying perpetration and victimization: An updated systematic review and meta - analysis. *Campbell Systematic Reviews*, 17(2). <https://doi.org/10.1002/cl2.1143>

⁶⁴ J. R. Polanin, D. L. Espelage, T. D. Pigott (2021). A meta-analysis of school-based bullying prevention programs' effects on bystander intervention behavior *School Psychology Review*, 41 (2012), pp. 47-65

⁶⁵ M. M. Ttofi, D. P. Farrington (2011). Effectiveness of school-based programs to reduce bullying: A systematic and meta-analytic review. *Journal of Experimental Criminology*, 7 (2011), pp. 27-56, 10.1007/s11292-010-9109-1

⁶⁶ Huising, G., Lodder, G. M. A., Oldenburg, B. et al. (2019) The Healthy Context Paradox: Victims' Adjustment During an Anti-Bullying Intervention. *J Child Fam Stud* 28, 2499–2509. <https://doi.org/10.1007/s10826-018-1194-1>

⁶⁷ Gaffney, H., Ttofi, M. M., & Farrington, D. P. (2021). What works in anti-bullying programs? Analysis of effective intervention components. *Journal of School Psychology*, 85, 37–56. <https://doi.org/10.1016/j.jsp.2020.12.002>

⁶⁸ Zych, I., Farrington, D. P., & Ttofi, M. M. (2019). Protective factors against bullying and cyberbullying: A systematic review of meta-analyses. *Aggression and Violent Behavior*, 45, 4–19. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2018.06.008>

⁶⁹ M. L. Marshall (2021). Teachers' perceived barriers to effective bullying intervention. Avaldamata doktoritöö. Georgia State University, Atlanta, GA. https://scholarworks.gsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1074&context=cps_diss

kasutatakse koju saadetavaid kirju või infovoldikuid, on sekkumiselemente uurinud ülevaateuuringu tulemuste järgi seotud suurema tõhususega kiusamise vähendamisel.⁶⁷

Peale selle on tõhusate kiusamisvastaste programmide ühisnimetajad **kogu kooli hõlmav lähenemine** ja **klassireeglite olemasolu**. Sekkumised, mis kasutavad neid mõlemat, vähendavad kiusamist umbes 11%, ja sekkumised, mis neid elemente ei kasuta, 5–6%.⁶⁷

Teisalt tuleb nendesse tulemustesse suhtuda teatava ettevaatlikkusega, sest kuigi käsitlesime siin paljusid uuringuid hõlmanud ülevaateuuringu tulemusi, on programmide tõhusaid elemente uuritud eelkõige korrelatiivselt. Seepärast ei ole võimalik teha kindlaks elementide ja madalama kiusamistaseme vahelist põhjuslikkuse suunda. Samuti ei ole selge, millised neist elementidest on haridussüsteemi või kultuuriliste eripärade tõttu just Eesti kontekstis kõige tõhusamad.

Kiusamisvaba haridustee sekkumiste tõhusus

Sekkumiste rakendamisel on vaja hinnata ka nende mõju, et saada tõenduspõhine kinnitus sellele, kas valitud lahendus toob kaasa loodetud tulemuse. Programmide mõju hindamisest on näiteid nii selle kohta, et sekkumise mõju on leidnud kinnitust, kui ka selle kohta, et sekkumise mõju hindamiseks valitud meetodika põhjal ei ole võimalik sekkumise mõju üheselt tõendada.

Tihti leitakse, et kõige sobivam meetod hinnata sekkumise mõju on juhuslikustatud kontrolluuring (ingl *randomised control trial*, RCT), mille käigus osale uuringus osalevatest inimestest või rühmadest rakendatakse sekkumist ja teisele osale mitte. **Juhuslikustatud kontrollkatsete abil on programmide tõhusust Eestis hinnatud KiVa, VEPA käitumisoskuste mängu ja Vaikuseminutite puhul ning kõigi nende sekkumiste juures on leidnud tõendamist nende soodne mõju.**

KiVa programmi tõhususe uuringus mõõdeti sekkumise mõju kahel järjestikusel õppeaastal.⁷⁰ Tulemustest ilmnes, et pärast KiVa rakendamise esimest aastat oli nende koolide õpilastel palju väiksem risk sattuda kiusamisohvriks kui kontrollkoolide õpilastel. Kiusajate osakaal programmi rakendamise esimesel aastal siiski ulatuslikult ei vähenenud. Teise õppeaasta lõpuks ei olnud vahe KiVa ja kontrollkoolide vahel enam nii suur, kuna ka kontrollkoolides vähenes kiusajate ja ohvrite arv märkimisväärselt.

VEPA käitumisoskuste mängu mõju hindamisel leidsid õpetajad, et esimese õppeaasta lõpuks oli sekkumine mõjutanud õpilaste vaimset tervist hästi. Teisel õppeaastal mõju püsis ja muutus isegi tugevamaks.⁷¹ Samuti oli sekkumisel püsiv pikaajaline mõju õpetajate enesetõhususele ja klassi üldisele käitumisele.

Vaikuseminutite programmi mõju uuring noorte bioloogilise stressi vähenemisel näitas, et programmis osalenud noortel kahanes nii stressihormooni kortisool tase kui ka füsioloogiline stress, neil esines vähem jõuetust ja kurnatust.⁷² Ühtlasi selgus uuringust, et koolides, kus programm läbiti vajalikul määral ja harjutusi tehti järjekindlalt, esines õpilastel vähem ärevuse ja

⁷⁰ Treial, K. (2016). KiVa kiusamisvastase programmi prooviuring Eestis: kaheaastase klaster-randomiseeritud kontrollkatse tulemused. Eesti Haridusteaduste Ajakiri. Estonian Journal of Education, 4(2), 191-222.
<https://doi.org/10.12697/eha.2016.4.2.08>

⁷¹ Streimann, K., Trummal, A., Selart, A. (2019). Effectiveness of a Universal, Classroom-Based Preventive Intervention (PAX GBG) in Estonia: a Cluster-Randomized Controlled Trial. Prevention Science (2020) 21:234:244.
<https://doi.org/10.1007/s11121-019-01050-0>

⁷² Jung, N. Vaikuseminutite mõju uuring. Slaidiesitus. https://intra.tai.ee/images/Vaikuseminutite_moju-uuring_NelliJung.pdf

paanikahoogude sümptomeid ning kasvas õpetajate emotsioonide regulatsioon, eneseusk, tähelepanelikkus ja konstruktiivsus enda vigade suhtes.

Kuigi Eesti koolides kasutatavate programmide hindamiste ja varasemate teadusuuringute põhjal on võimalik mingil määral hinnata, millised kiusamist ennetavad sekkumised on tõhusad, ei rakenda koolid tingimata just neid sekkumisi. Koolidel ja ka koolitöötajatel eraldi võivad olla omad meetodid, mis pole osa ühestki kiusamisvaba haridustee programmist. Veel tuleb arvestada, et kui mõju-uuringutesse kaasatavate koolide puhul on sageli oluline, et kasutusel oleks ainult üks uuritav sekkumine, siis tegelikult võivad koolid rakendada mitut sekkumist korraga. Sellisel juhul on keeruline öelda, milline oleks programmide mõju eraldi võetult või kas rohkem sekkumisi koolis oleks hoopis kasulikum. Hiljutises Taiwani uuringus näiteks ei tuvastatud seost koolis suurema arvu sekkumiste rakendamise ja vähenenud kiusamise vahel.⁷³

Samuti ei pruugi kõik koolid tegeleda kiusuennetusega teadlikult ning pole selge, kui levinud on Eesti koolides kiusamise ennetamise ja vähendamise poliitikat. Ehkki teadusuuringute põhjal on teada levinuimad takistused kiusamise ennetamisel ja vähendamisel, pole teada, mil määral kehtivad need Eesti koolides üldiselt ja seal rakendatavate kiusamisvastaste sekkumiste puhul. Seepärast on keeruline koole kiusamise ennetamisel ka tõendus põhised toetada.

⁷³ Chen, L.-M. (2018). School-based anti-bullying strategies in Taiwan and their effects. *Studies in Educational Evaluation*, 59, 218–223. <https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2018.09.004>

2. Kiusamisega seotud hoiakud

Peatüki kokkuvõte

Enamikul õpetajatest, tugispetsialistidest ja juhtkonnaliikmetest on edukat kiusuennetust soosivad hoiakud: kiusamisolukordi tuntakse ära ja tajutakse tõsisena, koolitöötajate kaastunne kiusamisohvrite suhtes ning sekkumisvalmidus on suur. Tõrjumisega seotud kiusamist tajutakse teistest kiusamisliikidest harvem tõsise ja kaastunnet tekitavana ning seda ka peetakse harvem kiusamiseks. Ennetust ja sekkumist võib aga pärssida see, et koolitöötajad ei usu oma võimekusse midagi ette võtta: ainult pooled vastanud arvavad, et suudavad õpilastevahelist kiusamist ja vägivalda takistada. Võrreldes teiste koolitöötajatega usuvad oma võimetusse ja oskustesse harvem õpetajad.

Kiusamise paratamatuna tajumisele viitasid ka intervjueeritud. Sellised uskumused võivad avaldada mõju sellele, kui pühendunult koolides kiusamisega tegeletakse, näiteks võib see takistada ennetusprogrammidega liitumist. Seega võib ennetusega pühendunult tegelemise eeldus olla oluline anda teada, et kiusamine ei ole mitte paratamatu, vaid seda on võimalik vähendada. Näiteks võiks koolitustel ja juhendmaterjalides keskenduda käitumist juhtivate uskumuste teadvustamisele. Samuti tajus osa intervjueeritud, et koolitöötajate edukaks kiusuennetuseks vajalikud omadused (nt empaatilisus) on muutumatud. Sellele tõsiasjale võib olla vaja osutada koolijuhtide ettevalmistuses ja täienduskoolitustel, et see ei takistaks õppimiskultuuri teket koolis ja koolitöötajatele kättesaadavaid koolitusvõimalusi.

Suurt rõhku tuleks panna sellele, et kooli töötajaskond õpiks märkama varjatumat kiusamist. Ka kiusamine väljaspool kooli (nt koduteel või mänguväljakul) jääb koolitöötajate silmapiirilt välja. Seepärast ei peaks kiusuennetuse keskmes olema mitte range kontroll – õpetajad jälgivad kooliterritooriumil distsipliini ja seda, et kiusamist ei esineks –, vaid kiusamisvastase mõtteviisi kujundamine õpilastes.

Võrreldes üldiste solvangutega on koolitöötajad sageli tundlikumad LGBT+-vaenulikku sõnakasutust sisaldava kiusamise suhtes ja enamik õpetajatest peab tähtsaks koolis LGBT+-teemade käsitlemist. Samas võib selle tegelikku rakendumist takistada kolleegide hoiakute tajumine ebasoosivana.

Keelekümbluskoolides on õpilastel nõrgemad kiusamisvastased hoiakud ja klassis nõrgem kiusamisvastane sotsiaalne norm. Kiusamisvastast normi tajuvad nõrgemana ka muu (nt mittebinaarse) sooidentiteediga õpilased. Õpilaste isiklikud kiusamisvastased hoiakud ning tajutud kiusamisvastane sotsiaalne norm on võrreldes 4.–6. klassi ja gümnaasiumiga nõrgem 7.–9. klassis.

Mida tugevam on koolis üldiselt kiusamisvastane sotsiaalne norm, seda harvem kogevad õpilased kiusamist. Me ei leidnud tõendust seosele kiusamise kogemise ja teiste koolitasandi hoiakute (koolitöötajate sekkumisvalmidus, kiusamise äratundmine, tõsiduse tajumine, kaastunne, enesetõhusus, õpilaste isiklik kiusamisvastasus) vahel.

2.1. Küsitlusandmete analüüsi tulemused

Selles alapeatükis teeme kõigepealt ülevaate koolitöötajate hoiakutest kiusamise suhtes, nende hoiakuid prognoosivatest tunnustest ning LGBT+-vaenuliku kiusamisega seotud hoiakutest. Seejärel vaatleme õpilaste hoiakuid ning nii õpilaste kui ka õpetajate hoiakute seoseid kiusamisega.

2.1.1. Koolitöötajate hoiakud

Kiusamisega seotud hoiakute hindamiseks kasutasime kiusamist kirjeldavat 10 stsenaariumit, millega tutvumise järel vastasid osalejad küsimustele sekkumisvalmiduse, kaastunde, tõsiduse ja kiusamisena tajumise kohta. Stsenaariumites olid esindatud nii verbaalne, füüsiline ja sotsiaalne (tõrjumine) kui ka küberkiusamine. Iga stsenaarium sisaldas peale agressiooni kirjelduse ka infot korduvuse kohta (nt „Tead, et seda on ka varem juhtunud“).

Sellist stsenaariumite meetodit on sotsiaalteadustes ka varem kasutatud ning see pakub tõhusat alternatiivi õpetajate käitumise vaatlemisele, võimaldades siiski aimu saada reaktsioonidest erinevat tüüpi kiusamisele – ka sellisele, mida vaatlustes võib olla nende varjatuma iseloomu tõttu keeruline tuvastada, nt tõrjumine.^{74, 75}

Stsenaariumite esitamise järjekord oli iga vastaja jaoks randomiseeritud. See aitab tagada, et mõnda tüüpi kiusamise hinnangud ei oleks mõjutatud näiteks sellest, et kõik vastajad hindasid seda järjekorras viimasena.

Õpetajate, tugispetsialistide ja juhtkonnaliikmete erinevusi nii sekkumisvalmiduse, kaastunde, tajutud tõsiduse kui ka enesetõhususe hinnangutes näitab **Tabel 4**.

Sekkmisvalmidus

Peaaegu kõik vastanud märkisid, et sekkuksid kirjeldatud kiusamisolukordadesse tõenäoliselt või väga tõenäoliselt (keskmiselt 96,7% vastajatest). Kõige selgemalt eristuvad füüsiline kiusamine, millesse sekkuks 98,9% vastanutest, ja küberkiusamine, millesse sekkuks mõnevõrra vähem, 94,6% vastanud koolitöötajatest. Sekkmisvalmiduse hinnangutes on statistiliselt olulised erinevused õpetajate ja juhtkonnaliikmete vahel [$F(2, 549) = 5,27, p < 0,01$], nimelt on õpetajate sekkumisvalmidus väiksem ($p < 0,01$).

Kaastunne

Kõigi kiusamisolukordade puhul tunneks ohvrile kaasa („pigem nõus“ või „täiesti nõus“) keskmiselt 92,7% vastanutest. Kõige suuremas hulgas vastajatest tekitas kaastunnet füüsiline kiusamine (93,8%) ja kõige vähem tõrjumine (90,6%). Koolitöötajate rolli alusel ei leidnud me keskmistes kaastundehinnangutes statistiliselt olulisi erinevusi.

⁷⁴ Schoenberg, N. E., & Ravdal, H. (2000). Using vignettes in awareness and attitudinal research. *International Journal of Social Research Methodology*, 3(1), 63–74. <https://doi.org/10.1080/136455700294932>

⁷⁵ Gould, D. (1996). Using vignettes to collect data for nursing research studies: How valid are the findings? *Journal of Clinical Nursing*, 5(4), 207–212. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2702.1996.tb00253.x>

Tajutud tõsidus

Kiusamisolukordade tajutud tõsiduse mõõtmiseks uurisime vastajatelt, kui murettekitavaks nad peavad kirjeldatud olukordi. Keskmiselt pidas kiusamisolukordi pigem või äärmiselt muret tekitavaks valdav osa (97,1%) vastanutest. Ka siin paistab silma füüsiline kiusamine, mida pidas muret tekitavaks veidi rohkem vastanutest (98,3%), ja tõrjumine, mida tajus muret tekitavana veidi väiksem osa (95,6%). Õpetajate, tugispetsialistide ja juhtkonnaliikmete hinnangute vahel statistiliselt olulisi erinevusi ei leitud.

Kiusamiseks pidamine

Keskmiselt pidas kirjeldatud kiusamisolukordi kiusamiseks 88,6% vastanutest, ülejäänud polnud kindlad (9,8%) või ei pidanud (1,6%) neid olukordi kiusamiseks. Kõige kindlamalt määrati kiusamiseks küberkiusamise (93,5% vastanutest) ja verbaalse kiusamisega seotud olukordi (93,8%). Seevastu tõrjumisega seotud olukordi pidas kiusamiseks 77,8% ja füüsilist kiusamist 84,6% vastanutest.

Enesetõhusus

Enesetõhusus näitab inimese kindlust ja ootusi oma oskuste suhtes. Need õpetajad, kelle enesetõhusus on kiusamisolukordade lahendamise seoses kõrgem, on ka altimad kiusamisjuhtumitesse sekkuma.⁷⁶ Keskmiselt uskusid ligikaudu pooled (52%) vastanud õpetajad, et nad suudavad lõpetada õpilastevahelised kiusamisolukorrad ja vägivalda, st neil on kõrge sellega seotud enesetõhusus. Kõige madalam on enesetõhusus õpetajate seas (48% vastanutest pigem või täiesti nõus), neile järgnevad tugispetsialistid (51%) ja juhtkonnaliikmed (65%). Kirjeldatud erinevused on statistiliselt olulised aga ainult õpetajate ja juhtkonnaliikmete hinnangute vahel [$F(2, 549) = 5,603, p < 0,01$]. Kõige rohkem leidub kiusamise peatamise alal kõrge enesetõhususega koolitöötajaid kuni 29-aastaste seas (58%) ning kõige harvem 70-aastaste ja vanemate koolitöötajate seas (43%).

TABEL 4. KOOLITÖÖTAJATE HOIAKUD, KESKMISED HINNANGUD ROLLI ALUSEL

	Õpetajad (n = 384)		Tugi- spetsialistid (n = 65)		Juhtkonna- liikmed (n = 103)	
	M	SD	M	SD	M	SD
Sekkumisvalmidus	3,71	0,40	3,80	0,28	3,83	0,26
Tõsidus	3,68	0,36	3,72	0,29	3,77	0,28
Kaastunne	3,60	0,51	3,62	0,45	3,61	0,60
Enesetõhusus	2,47	0,74	2,55	0,81	2,75	0,71

Märkus. M – aritmeetiline keskmine, SD – standardhälve.

Töötajate hoiakuid prognoosivad mudelid

Uurisime koolis rakendatavate programmide arvu ja kestuse seoseid koolitöötajate nelja hoiakuga, mille seas on kiusamisolukordadega seotud sekkumisvalmidus, tõsiduse tajumine, kiusamiseks pidamine ja kaastunne. Kasutasime mitmest regressioonanalüüsi (ingl *multivariate multiple regression*). Kuna soovisime programmide arvu ja kestuse mõju eristada muude taustatunnuste

⁷⁶ Fischer, S. M., John, N. & Bilz, L. Teachers' Self-efficacy in Preventing and Intervening in School Bullying: a Systematic Review. *Int Journal of Bullying Prevention* 3, 196–212 (2021). <https://doi.org/10.1007/s42380-020-00079-y>

võimalikust mõjust, võtsime arvesse ka vastaja vanust, staaži ja kooli õppekeelt. Ristvalideerimise tulemused osutasid, et parima üldistusvõimega on mudel, kus on üks sõltumatu muutuja: kooli õppekeel.

Sama kooli töötajate vastused ei olnud omavahel oluliselt sarnasemad kui eri koolide töötajate vastused. Tulemused viitasid ainult kooli õppekeele statistiliselt olulisele mõjule koolitöötajate hoiakutes: selline ühe ennustava tunnusega mudel oli statistiliselt oluliselt seotud sekkumisvalmidusega ($F(3, 444) = 3,86, p < 0,01, R^2 = 0,03$) ja tulemused viitasid sellele, et keelekümbeluskoolides on töötajate sekkumisvalmidus väiksem kui eesti õppekeelega koolides ($\beta = -0,18, t = -3,06, p < 0,01$).

Ka mudel, mis ennustab kiusamisolukordade kiusamiseks pidamist, oli statistiliselt oluline ($F(3, 444) = 4,72, p < 0,01, R^2 = 0,03$). Nii vene õppekeelega ($\beta = -0,66, t = -1,99, p = 0,049$) kui ka keelekümbeluskoolides ($\beta = -0,88, t = -3,34, p = 0,001$) on vähem kiusamisolukordade kiusamiseks pidamist kui eesti õppekeelega koolides.

Kiusamisolukordade tajutud tõsidust ennustav mudel oli samuti statistiliselt oluline ($F(3, 444) = 3,996, p < 0,01, R^2 = 0,03$). Keelekümbeluskoolide töötajad tajusid küsitluses kirjeldatud kiusamisolukordi vähem tõsisena kui eesti õppekeelega koolide töötajad ($\beta = -0,17, t = -3,26, p = 0,001$).

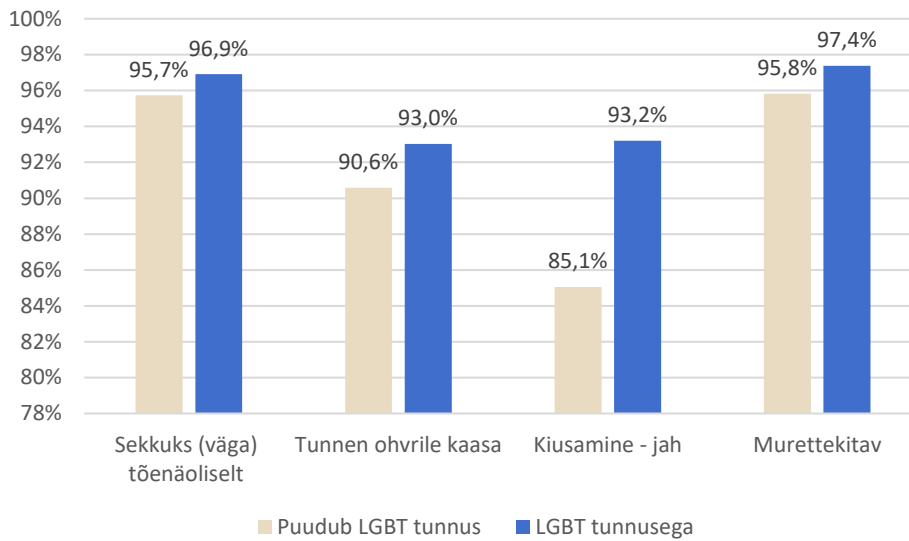
Kõik nimetatud mudelid seletavad siiski väga väikest osa (umbes 3%) kogu varieeruvusest koolitöötajate hoiakutes kiusamise suhtes.

LGBT+-vaenuliku kiusamisega seotud hoiakud

Ühest verbaalse kiusamise ja ühest tõrjumise stsenaariumist lõime versioonid, kus kõik muu jäi kirjelduses samaks, kuid stsenaariumis esineva üldise vaenuliku keelekasutuse vahetasime LGBT+-vaenuliku keelekasutuse vastu. See loob võimaluse hinnata koolitöötajate hoiakuid LGBT+-vaenuliku kiusamise suhtes võrreldes mittespetsiifilise kiusamisega. Homofobsed jm LGBT+-vaenulikud solvangud on õpilaste keelekasutuses levinud⁷⁷ ja nende sihtmärk ei ole ainult LGBT+-õpilased. Seega mõjutab sellise keelekasutusega kiusamine nii otsest kiusamisohvrit sõltumata tema identiteedist kui ka loob üldist soo- ja seksuaalvähemuste suhtes vaenulikku keskkonda.

Joonis 4 võtab kokku nii verbaalset kiusamist kui ka tõrjumist kirjeldanud olukordadega seotud hinnangud. Selgub, et LGBT+-vaenulikku keelekasutust sisaldava kiusamise suhtes on koolitöötajad mõneti tundlikumad. Eriti väljendub see olukordade korrektselt kiusamiseks määramises: LGBT+-tunnusega (verbaalse ja sotsiaalse) kiusamise olukordi pidas keskmiselt 93% vastanutest kiusamiseks, aga ilma LGBT+-tunnuseta olukordi 85% vastanutest.

⁷⁷ Ney, M., Rannaääre, K., & Raud, K. (2018). Eesti LGBT+ õpilaste koolikeskkonna uuring. Eesti LGBT Ühing. https://4cda3621-8903-4162-9140-353a2ef1ab04.filesusr.com/ugd/5a1900_7a096b2e01084f81b16fb72914cf3380.pdf

JOONIS 4. LGBT+-TUNNUSEGA VS. ILMA LGBT+-TUNNUSETA KIUSAMISOLUKORDADEGA SEOTUD HOIAKUD KOOLITÖÖTAJATE SEAS (% VASTAJATE SEAS; N = 552)

Lisaks uurisime koolitöötajate hoiakuid soo- ja seksuaalse identiteedi või soolise eneseväljendusega seotud teemade käsitlemise suhtes. Nagu ka ülaltoodust selgub, näitavad koolitöötajate sekkumiskavatsused ja isiklikud hoiakud tihti kiusamise tõsiduse tajumist. Kiusamisolukordadesse sekkumist ja LGBT+-õpilaste selgesõnalist toetamist või nende teemade käsitlemist koolis, millel on oluline roll õpilaste endi sekkumisvalmiduse kasvatamisel⁷⁸, võib takistada kardetav kolleegide halvaks panu või juhtkonna toe puudumine.⁷⁹ Seepärast mõtsume nii koolitöötajate endi hoiakuid kui ka sotsiaalset normi, st tajutud kolleegide suhtumist LGBT+-teemade käsitlemisse.

Tabel 5 ja **Tabel 6** näitavad LGBT+-teemade käsitlemist oluliseks pidanud koolitöötajate osakaalu ning võrdlevad seda nende koolitöötajate osakaaluga, kelle hinnangul on LGBT+-teemade koolis käsitlemine nende kolleegide jaoks oluline.

Kõigis vanuserühmades ja koolitöötajate ametikohtade lõigetes on näha, et enda hoiakuid hinnatakse positiivsemaks kui kolleegide omi. Kõige rohkem on LGBT+-teemade käsitlemisega seotud positiivseid hoiakuid kõige nooremate (kuni 29 a) koolitöötajate seas. Samuti pidasid seda tähtsaks kõik (n = 7) 70-aastased ja vanemad vastajad. Kuni 29-aastased koolitöötajad tunnetavad ka positiivset sotsiaalset normi kõige sagedamini: 76,3% neist arvas, et nende kolleegid peavad LGBT+-teemade käsitlemist koolis oluliseks.

30–39-aastaste koolitöötajate seas on ligikaudu 10% vähem neid, kes peavad LGBT+-teemade käsitlemist koolis oluliseks. Selles rühmas tajutakse ka nende teemade käsitlemisega seotud positiivset sotsiaalset normi kõige harvem: siin on kõige suurem erinevus enda hinnangute ja

⁷⁸ Ioverno, S., Nappa, M. R., Russell, S. T., & Baiocco, R. (2021). Student Intervention Against Homophobic Name-Calling: The Role of Peers, Teachers, and Inclusive Curricula. *Journal of Interpersonal Violence*, 08862605211042817. <https://doi.org/10.1177/08862605211042817>

⁷⁹ McCabe, P. C., & Rubinson, F. (2008). Committing to social justice: The behavioral intention of school psychology and education trainees to advocate for lesbian, gay, bisexual, and transgendered youth. *School Psychology Review*, 37(4), 469–486. Scopus.

kolleegide tajutud hinnangute vahel ning ka üldiselt kõige väiksem osakaal vastajaid, kes tajuvad, et nende kolleegid tähtsustavad LGBT+-teemasid.

Õpetajate, tugispetsialistide ja juhtkonnaliikmete hinnangute võrdlusest selgub, et kõige rohkem on LGBT+-teemade koolis käsitlemise tähtsustajaid juhtkonnaliikmete ning kõige vähem õpetajate seas. Suurim erinevus enda ja kolleegide tajutud hinnangute vahel on tugispetsialistide seas.

TABEL 5. VASTAJATE OSAKAAL, KES PEAVAD OLULISEKS KOOLIS LGBT+-TEEMADE KÄSITLEMIST, VANUSERÜHMADE VÕRDLUS

Vanus	Kuni 29 n = 38	30–39 n = 92	40–49 n = 130	50–59 n = 183	60–69 n = 101	Al 70 n = 7
Ise pean tähtsaks	97,4%	88,1%	86,2%	79,8%	84,2%	100%
Teised kolleegid peavad tähtsaks	76,3%	54,3%	66,2%	67,8%	75,2%	100%

Märkus. „Pigem nõus“ või „täiesti nõus“ väidetega „Minu hinnangul on oluline koolis soo- ja seksuaalse identiteedi ning soolise eneseväljendusega seotud teemasid käsitleda“ (ise) ning „Teiste minu kooli töötajate arvates on oluline soo- ja seksuaalse identiteedi või soolise eneseväljendusega seotud teemasid koolis käsitleda“ (teised kolleegid).

TABEL 6. OSAKAAL VASTAJATEST, KES PEAVAD OLULISEKS KOOLIS LGBT+-TEEMADE KÄSITLEMIST, AMETIKOHTADE VÕRDLUS

	Õpetajad (n = 384)			Tugispetsialistid (n = 65)			Juhtkonnaliikmed (n = 103)			Kokku (N = 552)		
	%	M	SD	%	M	SD	%	M	SD	%	M	SD
Ise pean tähtsaks	82.0	3.28	0.88	90.8	3.43	0.71	92.2	3.50	0.64	85.0	3.34	0.82
Teised kolleegid peavad tähtsaks	65.9	2.83	0.83	69.2	2.82	0.78	72.8	2.95	0.76	67.6	2.85	0.81

Märkus. „Pigem nõus“ või „täiesti nõus“ väidetega „Minu hinnangul on oluline koolis soo- ja seksuaalse identiteedi ning soolise eneseväljendusega seotud teemasid käsitleda“ (ise) ning „Teiste minu kooli töötajate arvates on oluline soo- ja seksuaalse identiteedi või soolise eneseväljendusega seotud teemasid koolis käsitleda“ (teised kolleegid). M – aritmeetiline keskmine, SD – standardhälve.

2.1.2. Õpilaste hoiakud

Õpilaste küsitluses mõõtsime nende kiusamisvastaseid hoiakuid: nõustumine selliste väidetega nagu „Kiusatava õpilase vastu tuleks sõbralik olla“ ja „Teise õpilase kiusamises osalemine on vale“ (10 väidet skaalal 0–4). Uurisime ka kiusamisvastast sotsiaalset normi, et saada teada, millised on õpilaste hinnangul nende klassikaaslaste hoiakud samade väidete suhtes. Keskmiselt hindasid õpilased enda kiusamisvastaseid hoiakuid (M = 3,27, SD = 0,66) tugevamaks kui klassikaaslaste kiusamisvastasust (M = 2,70, SD = 0,80).

Kiusamisvastatus

Tüdrukutel olid tugevamad kiusamisvastased hoiakud kui poistel (skaalal 0–4 erinevus 0,228, $p < 0,001$) ja mõne muu sooidentiteedi märkinud õpilastel (erinevus 0,463, $p < 0,001$) [$F(2, 239,98) = 50,12$, $p < 0,001$]. Kahe viimase rühma vahel ei olnud statistiliselt olulisi erinevusi.

Õpilaste kiusamisvastaseid hoiakuid koolide õppekeelte lõigetes võrreldes selgus, et keelekümbuskoolides on need hoiakud statistiliselt oluliselt nõrgemad kui eesti õppekeelega koolides (erinevus 0,249; $p < 0,001$) [$F(3, 277) = 12,41$, $p < 0,001$].

Hoiakutes on erinevusi ka kooliastmeti [$F(2, 525,27) = 10,706$, $p < 0,001$]. Kõige nõrgemad on kiusamisvastased hoiakud kolmandas kooliastmes. Sellest on statistiliselt oluliselt tugevamad kiusamisvastased hoiakud nii teises kooliastmes (erinevus 0,08, $p = 0,01$) kui ka gümnaasiumis (erinevus 0,12, $p = 0,03$).

Kiusamisvastane klassinorm

Klassikaaslaste kiusamisvastasusele antud hinnangutes ei leidnud me tüdrukute ja poiste vahel statistiliselt olulisi erinevusi. Küll aga hindavad klassikaaslaste kiusamisvastasust statistiliselt oluliselt madalamalt (erinevus $-0,33$, $p > 0,001$) mõne muu sooidentiteedi märkinud õpilased [$F(2, 2842) = 7,65$, $p < 0,001$, $\omega^2 = 0,005$]. Igapäevaelus ei pruugi selline erinevus aga väga väikse efektsuuruse tõttu märgatav olla.

Kiusamisvastase klassinormi tugevust saab eristada ka kooli õppekeele põhjal [$F(3, 2841) = 3,76$, $p = 0,01$, $\omega^2 = 0,003$], kuid efekti väga väike suurus viitab ka siin päriselus ilmselt märkamatuks erinevustele. Keelekümbuskoolides hindavad õpilased klassikaaslaste kiusamisvastasust kõige madalamalt ning see erineb statistiliselt oluliselt vene õppekeelega (erinevus $-0,19$, $p > 0,001$) ja eesti-vene õppekeelega koolide õpilaste hinnangutest (erinevus 0,26, $p < 0,001$). Eesti õppekeelega koolides on õpilaste hinnangud samuti madalamad kui vene ja eesti-vene õppekeelega koolides, kuid see erinevus pole statistiliselt oluline.

Hinnangud klassikaaslaste kiusamisvastastele hoiakutele erinesid veel kooliastmeti [$F(2, 2842) = 35,35$, $p < 0,001$, $\omega^2 = 0,02$]. Kõige tugevamaks hindavad oma kaaslaste kiusamisvastasuse gümnaasiumiõpilased, seevastu teise kooliastme õpilaste hinnangud klassikaaslaste kiusamisvastasusele on neist statistiliselt oluliselt madalamad (erinevus 0,20, $p = 0,004$). Teise kooliastme õpilaste hinnangutest veel madalamad on kolmanda kooliastme õpilaste hinnangud oma klassikaaslaste kiusamisvastasusele (erinevus 0,20, $p < 0,001$). Kuigi statistiliselt olulised, on need efektid väikese suurusega ($\omega^2 = 0,02$), mistõttu ei pruugi päriselus need erinevused väga selgelt väljenduda.

2.1.3. Õpilaste ja koolitöötajate hoiakute seosed kiusamistasemega

Uurisime mitmese regressioonianalüüsi abil õpilaste kiusamiskogemuste sageduse seost (sõltuv muutuja) järgmiste koolitasandi tunnustega (sõltumatud muutujad): koolitöötajate sekkumisvalmidus seoses kiusamisolukordadega, kaastunne, tajutud tõsidus, kiusamiseks pidamine ja enesetõhusus ning õpilaste endi kiusamisvastatus ja kiusamisvastane klassinorm.

Kõigepealt kontrollisime, milline roll on koolisisel varieeruvusel kiusamiskogemuste sageduses võrreldes üldise varieeruvusega kogu valimis. Selgus, et kiusamise kogemine muutub kooliti väga vähe ($ICC = 0,01$), st sama kooli õpilaste vastused ei ole omavahel oluliselt sarnasemad kui eri koolide õpilaste vastused.

Ehitasime kirjeldatud tunnuseid kasutades erinevaid ennustavaid mudeleid ja selgitasime ristvalideerimise abil välja parima üldistusvõimega mudeli. Selleks osutus ühe ennustava tunnusega mudel ja see tunnus on kiusamisvastane klassinorm. Mudel oli statistiliselt oluline ($F(1, 2843) = 44, p < 0,001, R^2 = 0,02$) ja tugevam kiusamisvastane klassinorm ennustab kiusamise harvemat kogemist ($\beta = -0,33, t = -6,633, p < 0,001$). Kuna see mudel seletab ainult 2% kogu varieeruvusest, pole see prognoosimiseks väga kasulik ja päriselus ei pruugi ka statistiliselt olulised erinevused suurt mõju avaldada.

2.2. Intervjuude analüüs

Selles peatükis selgitame intervjuude analüüsi põhjal kõigepealt koolitöötajate arusaamu kiusamise olemusest ja esinemisest ning seejärel teeme ülevaate hoiakutest, mis puudutavad kiusamisega tegelemise kompetentse ja enesetäiendamist.

2.2.1. Arusaamad kiusamise olemusest ja esinemisest

Kiusamise juured on vähestes eneseregulatsiooni- ja sotsiaalsetes oskustes

Intervjueeritute kogemuse põhjal kiusatakse väga erinevatel ettekäaneltel (kehakaal, seksuaalne sättumus, isikuomadused jm), kuid läbiv joon näib olevat kiusatava erinevamine oma eakaaslastest. Kiusamise sügavama põhjusena nähakse eneseregulatsiooni- ja sotsiaalsete oskuste nappust ning enda ja teiste alaväärtustamist. Seepärast on levinud veendumus, et kiusamisega ei saagi otse tegeleda, vaid tuleks keskenduda nende oskuste arendamisele laiemalt.

Õpetajad, tugispetsialistid ja juhtkonnaliikmed tõid esile tunnuseid, mille alusel õpilasi kiusatakse. Märgiti sedagi, et rohkem kui materiaalsetel või nähtavatel alustel kiusatakse isikuomaduste tõttu. Kõige rohkem jääb õpetajate, tugispetsialistide ja juhtkonnaliikmete vastustest kõlama see, et kiusatakse eeskätt erinevuste pinnalt.

„Erinev käitumine, erinev väljanägemine, erinev riietumine – jah, jah. Kõik see skaala on kaetud – see, mis see erinevus on. Nahavärv jõuab meie kooli tõenäoliselt paari aasta pärast.“ (Juhtkonnaliige, K1)⁸⁰

Osa vastajaid näeb kiusamise sügavama põhjusena eneseregulatsiooni- ja sotsiaalsete oskuste nappust. Seetõttu leiavad nad, et kiusamisega tegelemise haardeulatus peaks olema laiem, kui see on nende hinnangul kiusamisvastastel programmidel. Teisisõnu eeldab mõjus kiusamisvastane tegevus eeskätt eneseregulatsiooni- ja sotsiaalsete oskuste õpetamist ning ennast ja teisi väärtustava mõtteviisi kujundamist.

„See on asi, millega ei saa niimoodi otse tegeleda. See on ainult kaudselt, et me jõuame lapseni ja ta hakkab ennast rohkem hindama; ta hindab sellisel juhul ka kaaslast. Ja niimoodi ... hoopis kaugelt ringiga saab sellele läheneda, sest me teame ju, et kiusajal ikkagi on tegemist kas madala enesehinnanguga või mingi tugeva rahulolematusega enda sees.“ (Tugispetsialist, K6)

⁸⁰ Tabel 1 võimaldab siin esitatud numbri järgi uurida koolide profile

Vähesem kiusamise märkamine ei viita vähenenud kiusamisele

Sotsiaalset kiusamist esineb intervjueeritute hinnangul rohkem kui füüsilist. Tajutakse, et kiusamine on muutunud raskemini märgatavaks, muu hulgas küberkiusu leviku tõttu (küberkiusu õpetajad sageli ei näe). Seega on õpetajatel ja teistel koolitöötajatel väga tähtis endale teadvustada, et vähem pealt nähtud kiusamisjuhtumeid ei pruugi tähendada mitte vähemat kiusamist, vaid seda, et kiusamine on liikunud teistesse vormidesse ja kanalitesse.

„Mida minu meelest tuleb veel ette, on see nagu ignoreerimine või nagu pundist väljajätmine. /.../ Minu meelest vot sellist asja võib-olla isegi on kõige rohkem nendest. See on nagu selline vaikne kiusamine.“ (Õpetaja, K1)

„Selliseid vahendeid ja nagu peenemat äratagemist on palju rohkem. Vanasti oli see, et /.../ mingi aeg võib-olla said lihtsalt kituka sildi külge. Nüüd osatakse seda palju peenemalt kuidagi varjata /.../, need hoovad on nagu teistsugused. /.../ Ja võib-olla me ei teagi täpselt – täiskasvanutena me enam ei oskagi nagu näha. Ma küll loodan, et meie koolis näeme seda, aga ega me ju ei tea. Sada protsenti ei saa kunagi kindel olla. Ta on muutunud kindlasti peenemaks ja palju kavalamaks.“ (Juhtkonnaliige, K9)

Kuigi intervjueeritud teadvustasid endale küberkiusamise varjatumat olemust, oskasid nad siiski nimetada mitut konkreetset küberkiusamise ilmingut.

Osa vastajate hinnangul võib küberkiusamise sagenemine olla toonud kaasa kiusamise mastaabi suurenemise, sest digivahendid võimaldavad kiusamist jätkata ka koolipäeva järel. Usutakse lausa, et suurem osa kiusamisest võibki toimuda väljaspool koolitöötajate vaatevälja (digivahendite kaudu või muul viisil). See ahendab õpetajate ja teiste koolitöötajate võimalusi kiusamisjuhtumeid märgata ja nendesse sekkuda. Sellistest juhtumitest on õpetajad teada saanud tagantjärele arenguestlustel, klassiga peetud jutuajamiste või ohvrite vanemate kaudu.

„Enamasti see kiusamine on väga palju kolinud ka sinna mobiiltelefonidesse, kus siis /.../ selle asjaga on võimalik filmida, öelda, et ma panen selle kuhugi üles, kui sa räägid. Ja sellised ähvardamised ... vot selliseid ähvardamisi on ka tegelikult, et kui sa seda teed, siis ma teen seda, seda, seda ka, onju.“ (Tugispetsialist, K10)

Kui see kiusamine on, siis tavaliselt ta on nagu selline õpetajate eest ikkagi väga varjatud, ja niimoodi õpetajate nina ees üldiselt kiusama ei hakata. Ja see tuleb tavaliselt välja hoopis arenguestlustes või kõnelustes õpilastega või siis kasvõi klassiga – et kui me arutame mingisuguseid teemasid, vot siis selguvad sellised asjad, mis võib-olla toimuvad ka näiteks garderoobides või näiteks koduteel, vot sellistes kohtades, mõnikord isegi näiteks mänguväljakutel. Üldiselt on minu meelest nii, et kui õpetajad on kohal, ehk et selles kooliruumis nagu väga sellist kiusamist ei ole.“ (Õpetaja, K1)

„Tegelikult ega me ju seda ei tea, millised on need internetis toimuvad arengud – mis toimub nendes mingites klassi-*chat*ides või omavahelistest *chat*ides. Kui see nagu kuidagi avalikuks ei saa, siis tegelikult ega me koolina ei saa reageerida sellele kuidagi.“ (Õpetaja, K9)

Kas kiusamine on paratamatus või väljakutse?

Intervjueeritud koolitöötajad võib jagada kahte rühma selle alusel, kas nad näevad kiusamises väljakutset, millega tuleb tegeleda, või paratamatut probleemi. Need, kes peavad kiusamist paratamatuseks, leiavad, et see on miski, mis tuleneb teatud laste – nii kiusajate kui ka kiusatavate – olemusest või isiksusest, mis ei ole vastajate eeldusel muudetavad. Seega usutakse, et kiusamisest ei ole võimalik kunagi lahti saada.

Osa koolitöötajaid ka pisendab kiusamist kui probleemi, mida seletab ilmselt vähene teadlikkus sellest, mis on kiusamine ning millised on selle lühi- ja pikaajalised tagajärjed osalistele. Seepärast tuleb pöörata nendes küsimustes koolitöötajate teadlikkuse kasvatamisele suurt tähelepanu.

„Kiusamist esineb meil, nii nagu igal pool. Paraku lapsed on, nagu nad on: teevad enne ja siis – võib-olla – mõtlevad.“ (Tugispetsialist, K3)

„Aga loomulikult /.../ me ei ela silmaklappidega, et sellist asja, et kedagi kusagil kiusatakse, ei ole – seda kindlasti on. /.../ Ma ei arva, et ta on nagu probleemiks. Kiusamine on alati olemas, ükskõik või palju me seda tahame. Alati on see olemas – kas see on niimoodi nähtaval või varjatud kujul.“ (Õpetaja, K14)

Esines teisigi kiusamise pisendamise vorme, näiteks arusaama, et enamasti on kiusatav ise oma olukorras mingil määral süüdi või et kiusatavaks olemises mängib suurt rolli inimese enda tundlikkus. Lisaks arvas osa intervjueeritavaid, et kiusamist on meedias isegi liiga palju käsitletud ning et see suurendab õpilaste ja lapsevanemate n-õ liigset tundlikkust. Kui muidu võiks uskuda, et ehk räägiti ohvri süüst sellistel kiusamisjuhtudel, kui mõeldi näiteks kahe võrdse osapoole ühekordset tüli ja seda peeti ekslikult kiusamiseks, siis tegelikult näitasid intervjueeritavad ka väga selget arusaama kiusamise määratlusest (vt termineid ptk-s 1).

„Minu puhul on kõige rohkem olnud seda, et kui kedagi kiusatakse, siis ta ise on olnud selle ... noh, suuremas osas ise on olnud selleks põhjustajaks.“ (Õpetaja, K6)

„Kunagi ei ole sellised asjad nagu päris ühepoolsed. Meil oli siin üks noormees. /.../ Ta ise ka nagu provotseeris kasvõi oma sellise ebaadekvaatse käitumisega, ja noh, kõigil ühel hetkel saab kannatus otsa.“ (Juhtkonnaliige, K14)

„Kõik need tegevused ja see kiusamisteema kui sellise teadvustamine ... Mingi hetk tuli seda nagu liiga palju – noh, selline tunne jäi, et koolides muud ei toimugi kui ainult kiusamine.“ (Õpetaja, K14)

2.2.2. Koolituste ja kompetentsidega seotud hoiakud

Intervjueeritud koolitöötajad on osalenud eraldi kiusuennetuse koolitustel pigem vähe. Selle valdkonna teadmisi ja oskusi on omandatud pisteliselt, siit-sealt lugemise teel, või oma kogemustest õppimise kaudu. Töötajaskonna hoiakud jagunevad kaheks: ühed leiavad, et koolitusi oleks väga vaja, teiste hinnangul on aga neist olulisemad pikaajaline kogemus ja õpetaja isikuomadused.

Intervjueeritud koolitöötajate seas on küllalt levinud arvamus, et neil ei pruugi olla piisavalt teadmisi ja oskusi kiusamisjuhtumite ennetamiseks ja lahendamiseks. Koolitusi oleks vastajate sõnul vaja muu hulgas selleks, et suurendada oma teadlikkust kiusamise praegusaja vormidest, saada teemast kogu koolikollektiiviga ühtviisi aru (vt ühiste arusaamade puudumise kohta ka alaptk 5.2.1), ühtlustada sõnavara, omandada kindlaid oskusi juhtumite lahendamiseks ja kuulda teiste kogemustest, kuidas on juhtumitega tegeletud.

„Ja ma arvan, et jah, õppida võiks küll. Ja mina siin koolis näiteks sellist ühist meeskonnakoolitust, mis on kõigile mõeldud korraga, ei ole saanud, või ei ole seda olnud. Aga mõtlen, et võiks seda korraldada. Tuletada meelde näiteks kõik need sammud kiusamise kohta. Me valime sealt kindlasti mingi teema, aga et meil oleks see ühine alguspunkt ja ühine sõnavara. Ma arvan, et meil on kõigil erinevad kogemused ja vahel me ei leia seda ühist keelt võib-olla.“ (Juhtkonnaliige, K6)

„Nad [töötajaskonna kompetentsid] on keskpärased siiski. Meil on KiVa koolituse läbinud peale minu veel õpetajaid. Aga ... ma ei oska öelda, kuivõrd nad rakendavad seda. Eks neil mingi kompetents on kindlasti olemas juba erialast tulenevalt. Aga võib-olla oleks vaja siiski selliseid juhtumikorralduslikke koolitusi, mis toetuksid ikkagi konkreetsetele sammudele, kuidas, millal ja mil määral üldse, ja mida me mõistame ... Tõenäoliselt sellist asja oleks küll vaja.“ (Tugispetsialist, K3)

Eraldi töid intervjueritud esile, et neil jääb puudu oskusest kaasata lapsevanemaid (vt ka sellega seotud takistusi alaptk-s 5.2.2) ning tulla hästi toime oma klassijuhatajatööga (nt kuidas korraldada ka sotsiaalseid oskusi arendavaid ekskursioone ja klassiõhtuid).

„Ma olen mõelnud, mul on tunne, et on midagi, mis äkki noorsootöötajatel on olemas, mida õpetajatel ei ole – just see oskus organiseerida õpilastele klassiväliseid asju, klassiväliseid tegevusi. /.../ Ja vot ma alati olen mõelnud, et äkki mingit sellist koolitust oleks vaja, või sellist mingit materjali või infot, et mida mina klassijuhatajana ... Või olgem ausad: klassiõhtu korraldamine ... minu jaoks nii keeruline tegelikult! /.../ Kuidas ma saaksin kasutada klassiõhtut ära selleks, et ma saaksin märkamatu tegeleda oma klassisiseste suhte-probleemidega?“ (Õpetaja, K5)

Intervjueritute seas oli aga neidki, kelle arvates on õpetaja kogemus ja iseloomuomadused kiusamisega tegelemisel tähtsamad kui enesetäiendus. Nii leidis mõni vanem õpetaja, et kogemustepagas annab talle nooremate õpetajate seas märkimisväärse eelise. Teisalt oli ka selliseid koolitöötajaid, kes arvasid, et just nooremad õpetajad on tähelepanelikumad (nt küberkiusamise suhtes) ja suudavad õpilasi paremini mõista.

„Ühed asjad on teadmised, ühed asjad on tehnikad, kuidas sa neid asju lahendad. Ja ma arvan, et kordades olulisem on see empaatia, mis on õpetajal. See kas on või ei ole. Väga paljusid asju sa lahendad ikkagi intuiitselt ja mingsuguse intuitsiooni pealt. Sul võib olla igasugune raamistik või süsteem või, ma ei tea, skeem ees, aga inimesed ei ole nagu nukud, et ma tõstan ta ühest kohast teise ja nüüd on samm see ja nüüd tuleb faas see, või noh, mis iganes.“ (Juhtkonnaliige, K9)

„Tänapäeval on hoopis hullem see kiusamine läbi sotsiaalmeedia ja kõige. Vanemad õpetajad ei oska seda isegi nagu avastada, sest nendel puudub üldsegi teadmine sellest sotsiaalmeediast ja nii edasi. /.../ Nooremad inimesed saavad sellest aru, ja nagu esiteks on nendel see usalduslikum suhe ka õpilastega loodud. Vanematele ei mindagi niivõrd rääkima.“ (Tugispetsialist, K1)

3. Ülevaade kiusuennetus- ja sekkumistegevuste rakendamisest

Peatüki kokkuvõte

Kiusuennetust hindavad oma koolis süsteemseks – st sõnastatud on sellekohased arengueesmärgid ja tulemusnäitajad – 38% vastanud juhtkonnaliikmetest. Samas on selle põhjal keeruline hinnata, kuidas süsteemsus koolide töös tegelikult realiseerub, sest näiteks ligikaudu pooled kõigist vastanud õpetajatest ei osanud öelda, kas nende koolis lähenetakse kiusamisele nii süsteemselt. Ka intervjuude analüüs viitas asjaolule, et kiusamise seire ja teadlikkus sellest on koolisisest ebaühtlane ning seiramist viivad sageli ellu ennetusprogrammide tiimid, mitte kool ise.

Vastanutest umbes **30% ei kasuta mitte ühtegi kiusamisvaba haridustee ennetusprogrammi**. Neid programme tajuvad niigi ülekoormatud koolitöötajad lisakoormusena, mille tõttu on nendega liitumiseks vajalik see, et kiusamist juba tähtsustataks suure probleemina. See annab liitumiseks vajaliku tõuke. Milline ennetusprogramm **koolis täpselt valitakse, on mõneti juhuslik**, sõltudes näiteks naaberkoolide eeskujust või sellest, milline programm sai parasjagu meedias rohkem kõlapinda. Tugispetsialistide seas oli kõige levinum ennetusprogramm Vaikuseminutid ja kõige suurem osakaal õpetajatest kasutab KiVa metoodikat.

Juhtkonnaliikmete hinnangud programmide ulatusele koolis peegeldasid küllalt hästi programmide laadi. Näiteks programme Vaikuseminutid ja VEPA, mille loogika ei eelda tingimata ülekoollist tegevust, kasutavadki koolis kõige sagedamini mõned õpetajad. Samas andis KiVa metoodikat kasutavates koolides selle programmi ülekoollisest ulatusest teada ainult 35% juhtkonnaliikmetest, mis tähendab, et üsna suures hulgas koolides **ei rakendata KiVa programmi päris kavakindlalt** või ei ole kõik juhtkonnaliikmed põhimõtetest teadlikud. KiVa on nimelt mõeldud haarama kogu kooli.

Ennetusprogrammidega liitumist takistab tunnetus, et koolis juba tegeletakse kiusuennetusega. Koolitöötajad tajuvad, et turvalise koolikeskkonna loomine ja õpilaste sotsiaalsete pädevuste arendamine ongi olemuselt kiusuennetus ja seda ei pea tingimata tegema kiusuennetusprogrammi raames. Mõnes koolis see tööpoolest nii ongi, neid koole iseloomustab tugev väärtuspõhine hoiak. Koolitöötajate endi väljatöötatud positiivsusele ja märkamisele pühendatud algatusi ja tegevusi tajutakse samuti kui olulisi kiusamist ennetavaid tegevusi. Osa ennetusprogrammiväliseid tegevusi on suunatud õpilaste kuuluvustunde arendamisele, mida peetakse kiusuennetuses väga vajalikuks.

3.1. Küsitlusandmete analüüsi tulemused

Sellest alapeatükist on võimalik lugeda, milliseid kiusuennetusega seotud enesetäiendamisevõimalusi on Eesti koolitöötajad kasutanud, milliseid ennetusprogramme ja kui ulatuslikult koolides kasutatakse ning kui süsteemselt koolides kiusamisennetusega tegeletakse.

3.1.1. Enesetäiendamine kiusamisjuhtumite ennetamise ja lahendamise alal

Kõige sagedamini saavad koolitöötajad kiusamisjuhtumite ennetamise ja lahendamise kohta teadmisi koolist või muul moel kooli kaudu pakutavatelt koolitustelt (59% vastanutest).

30% vastanutest on end sel teemal täiendanud omal algatusel ja 19% vastanutest märkis, et see oli osa nende tasemeõppest.

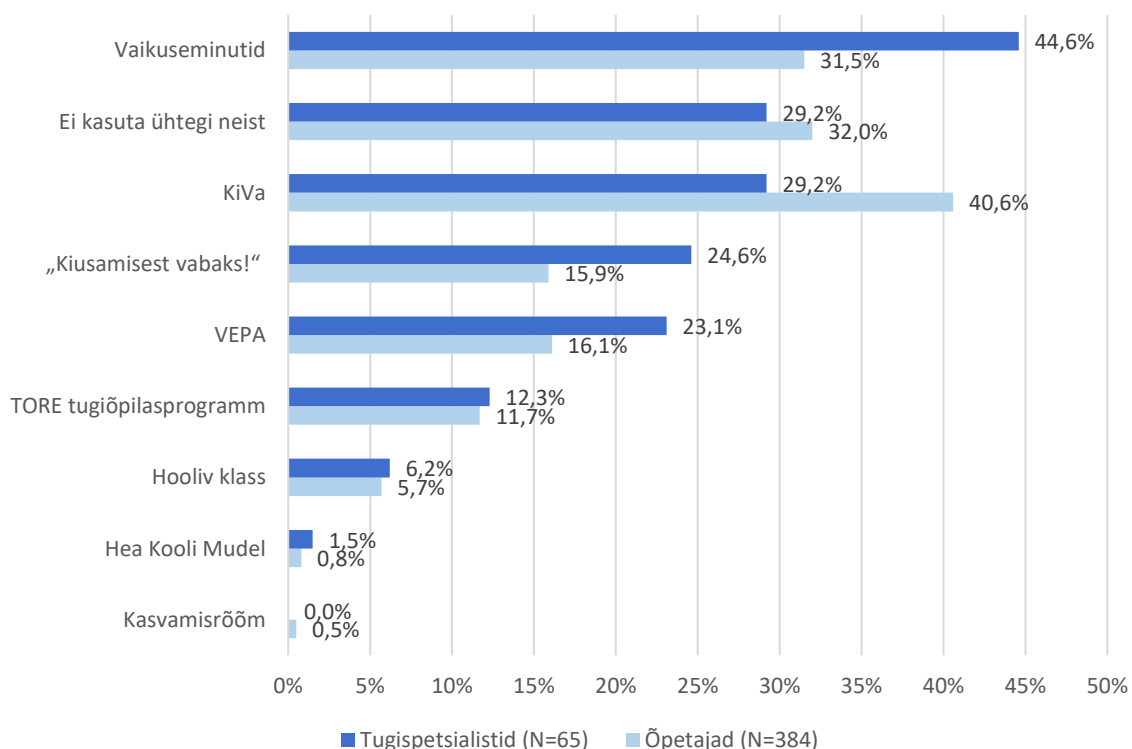
Umbes viiendik vastanutest aga ei osanud öelda või ei olnud end kiusamise ennetamise ja lahendamise teemadel kunagi täiendanud. Kõige sagedamini toodi põhjusena välja, et pole leitud sobivaid koolitusvõimalusi. Lisaks pole 17% vastanud koolitöötajatest leidnud enesetäiendamiseks aega ja 10% ei ole seda vajalikuks pidanud.

Uurisime ka vastajate rahulolu nende enesetäiendusvõimalustega, mida nad olid kasutanud. Leidsime, et nii omal algatusel otsitud kui ka kooli pakutud täienduskoolitustega oli rahul ligikaudu kolm neljandikku vastajatest ning tasemeõppe käigus pakutud võimalustega 62%. Õpetajatest ja juhtkonnaliikmetest eristuvad selles küsimuses tugispetsialistid, kelle seas on tasemeõppe käigus kiusamisega tegelemise teadmiste ja oskuste arendamisega rahulolijaid vähem (55%).

3.1.2. Ülevaade programmide rakendamisest

Selles uuringus keskendusime kiusuennetusega seotud programmidele, mis on osa kiusamisvaba haridustee koalitsioonist. Kuna uuringu intervjuudest selgus, et nende programmide kasutamine pole koolides tihti keskselt koordineeritud, uurisime õpetajatelt ja tugispetsialistidelt, milliseid programme nad ise oma töös kasutavad (**Joonis 5**). Juhtkonnaliikmetelt küsisime, milliseid kiusuennetusprogramme nende teada nende koolis kasutatakse. Kuigi 29% tugispetsialistidest ja 32% õpetajatest vastas, et nad ei kasuta ühtegi mainitud programmi, märkis ainult 10% juhtkonnaliikmetest, et nende koolis ei kasutata ühtegi programmi.

JOONIS 5. KOOLITÖÖTAJATE RAKENDATAVAD KIUSUENNETUSPROGRAMMID

Lisaks palusime juhtkonnaliikmetel hinnata kiusuennetusprogrammide rakendamise ulatust (**Tabel 7**) ja kestust nende koolis. TORE tugiõpilasprogramm ja „Kiusamisest vabaks!“ on neid

rakendavates koolides olnud kasutusel keskmiselt kõige kauem, vastavalt ligikaudu kuus ($M = 6,32$, $SD = 5,61$) ja viis aastat ($M = 5,04$, $SD = 3,02$).

TABEL 7. KIUUENNETUSPROGRAMMIDE RAKENDAMISE ULATUS KOOLIS JUHTKONNALIIKMETE HINNANGUL

	Vaikuse- minutid		KiVa		VEPA		Hooliv klass		„Kiusamises t vabaks!“		TORE		Hea kooli mudel	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Üks õpetaja või klass	3	7,0	2	3,9	2	4,6	5	38,5	8	23,5	8	32	1	12,5
Mõni õpetaja/ klass	35	81,4	12	23,5	32	7,7	7	53,9	19	55,9	14	56	3	37,5
Enamikus klassides / enamik õpetajatest	2	4,7	14	27,5	5	11,4	1	7,7	1	2,9	-	-	1	12,5
Kogu koolis	-	-	18	35,3	2	4,6	-	-	5	14,7	3	12	2	25,0
Ei oska öelda / ei saa vastata	3	7,0	5	9,8	3	6,8	-	-	1	2,9	-	-	1	12,5

3.1.3. Kiusuennetuse süsteemsus koolides

Uuringu küsitluses küsisime vastajatelt kiusuennetuse süsteemsuse kohta seda, kas nende teada on nende koolis püstitatud kiusamise ennetamisega seoses arengueesmärke koos tulemusnäitajatega. Rohkem kui veerand juhtkonnaliikmetest (27%) ei osanud seda kommenteerida ja 38% vastanud juhtkonnaliikmetest märkis, et nende koolis on sellised arengueesmärgid püstitatud. Ligikaudu pooled (48%) õpetajatest ei osanud kiusuennetusega seotud arengueesmärkide ja tulemusnäitajate rakendamist koolis kommenteerida ning 40% õpetajatest märkis, et nende koolis rakendatakse selliseid meetmeid.

Tugispetsialistid on kiusamisega seotud arengueesmärkide ja tulemusnäitajate olemasolu asjus pessimistlikumad. Nad märkisid sagedamini kui õpetajad ja juhtkonnaliikmed, et selliseid meetmeid nende koolis võetud ei ole (28%) ning harvem kui õpetajad ja juhtkonnaliikmed, et need meetmed on kasutusel (28%).

3.2. Intervjuude analüüs

3.2.1. Kiusuennetusprogrammiga liitumine ja mitteliitumine

„Võtame, mida pakutakse“

Koolid jõuavad kiusuennetusprogrammideni erinevate osaliste algatusel, kuid milline programm täpselt valitakse, on mõneti juhuslik. Intervjueeritute vastustest selgus, et valik sõltub suuresti sellest, millise programmi kohta jõuab info kooli sobival ajal, millistest programmidest räägitakse parasjagu meedias rohkem või mida kasutavad naaberkoolid.

Otsuse liituda teeb enamasti kooli juhtkond, mõnikord arutatakse seda enne teiste koolitöötajatega. Peale selle tajusid intervjueeritavad ennetusprogrammide mõne aasta tagust hiilgeaega, kui nendega liitumine tundus populaarsem, ka pakkumisi liituda tuli rohkem. See võib olla seotud näiteks kiusamisvaba haridustee kontseptsiooni loomisega 2017. aastal.

„Mulle endale tundub, et kuna ta on päris palju levinud, on nüüd saanud juba nagu Eestis jalad alla see programm – see on ... see on lastevanematele tuttav küllaltki palju, meediast selline programm. Ja meil oli siin lähikoolides ... mitte küll [valla nimi] vallas, aga natuke lähemal siin olid mõned koolid, kes olid sellega juba liitunud.“ (Õpetaja, K7)

Mõnel juhul viidati olukorrale, kus otsuse rakendada ennetusprogramm on teinud kohalik omavalitsus, st algatus pole tulnud koolist. Samas tajuvad juhtkonnaliikmed, et õpetajate ettevalmistamine programmiga liitumiseks on eelkõige nende ülesanne. Juhtkonnaliikmed rõhutasid ka eelneva selgitustöö ja ühiste arusaamade loomise olulisust: tuleb selgitada, mida programm endast kujutab, mida nõuab selle rakendamine õpetajatelt ja millised on oodatavad tulemused.

„Aga liitumine pigem tuleb siis, kui õpetajatelt on jah-sõna. Minul on vaja see selgitustöö lihtsalt ära teha. Me ei pääse sellest mitte kuhugi.“ (Juhtkonnaliige, K3)

„Kas vald järsku soovis, et kõik koolid sellega nagu liituks? See tuli kuskilt ülaltpoolt – see ei tulnud nagu kooli seest, see [programm].“ (Juhtkonnaliige, K9)

Piiratud ressursside tingimustes on ennetusprogrammid koormaks

Programmide lisakoormana tajumise kontekstis saab just kiusuennetuse teemana tähtsustamine anda liitumiseks vajaliku tõuke. Nende koolide hulgas, kus ei kasutata ühtegi ennetusprogrammi, leidub koole, kus ei tunnetata ka vajadust mõne programmiga liituda, sest koolis tegeletakse juba muul moel aktiivselt ja väärtuspõhiselt hea koolikliima loomisega. Sellistel juhtudel tähtsustatakse teemat ja läbimõeldud ennetustegevusi, vajalike oskuste ja hoiakute arendamine toetub ühiste arusaamadele ning tajutakse, et kiusuennetusprogrammid ei paku vajalikke või uusi lahendusi.

„Me oleme ka rääkinud sellest, et võib-olla võiks mõnega liituda, aga kui me oleme vaadanud neid tutvustusi ja võib-olla ka ise mõnega tutvunud, siis meile tundub, et meil on nagu teistes valdkondades või teistes ... noh, väärtusõpetuse tundides ja inimeseõpetuse tundides – nad on kuidagi nagu nii läbipõimunud meil nendes programmides, et need on meil juba olemas. Sealt ei tule nagu väga midagi sellist uut.“ (Tugispetsialist, K9)

Mõne intervjuueritu hinnangul ei tajuta kiusamist nende koolis nii tõsise probleemina, et see vajaks eraldi ennetus- ja sekkumistegevusi, mis viitab samuti liitumise eel teema tähtsustamise vajadusele. Intervjuudest jäi veel kõlama arusaam, et kiusamise vastu ei aita mitte ennetusprogrammide meetodikad, vaid hoolivad ja pädevad inimesed koolis.

Osa intervjuuerituid leidis, et nende kooli õpetajatel on juba vajalikud oskused olemas ja nad on suutnud tulla kiusamisega seotud olukordade lahendamiseks siiani hästi toime. Lisaks võib koole hoida programmidega liitumast taju, et need ei ole piisavalt paindlikud ega sobi kõigi olukordade lahendamiseks.

„Mitte nagu mõeldes, et kõik need kiusamisvastased programmid on nagu halvad – neil on kindlasti kõigil väga häid nagu selliseid ... ja on tohutult hea, et kiusamisega tegeletakse, sellega tuleb tegeleda, onju ... Aga me ei ole leidnud nagu sellist, mis oleks piisavalt ... teatud mõttes nagu piisavalt paindlik, et ... et mis sobiks nagu kõikidesse olukordadesse.“ (Õpetaja, K9)

Mainiti ka kõhklust, et ennetusprogrammi rakendamisel võib tekkida olukord, kus kiusamisega tegelemine jääb üksnes mõne koolitöötaja ülesandeks kas seetõttu, et koolituse on läbinud ainult osa õpetajaid, või hoopis sellepärast, et programm ise (nt KiVa) näeb ette rakendamise tihedamalt seotud väikese tiimi loomist. Sellist korraldust tajutakse mõnedes koolides vastuolus

kooli ootuste ja väärtustega, sest leitakse, et kiusuennetus ja kiusamisjuhtumite lahendamine on koolitöötajate ühine vastutus. Seetõttu usutakse, et eriti väiksemates koolides ei aitaks programmiga liitumine saavutada soovitud eesmäärke, st kõigi koolitöötajate teadmiste ja oskuste paranemist ning koostöist tegutsemist, mis omakorda soodustab programmide edukat rakendamist (vt ka alaptk **Kiusuennetusprogrammide tõhusat rakendamist toetavad tegurid**).

Kiusuennetusprogrammidega liitumise takistusena tajutakse ühtlasi ressursside puudust. Intervjueeritud nimetasid nii koolis eestvedaja puudumist, personali nappust kui ka õpetajate ajapuudust ja hirmu lisäülesannete ees. Kuna kiusamisega seotud olukorrad on suudetud koolides muud moodi ära lahendada ning pole olnud ka programmiga liitumise eestvedajat, siis on koolitöötajate motivatsioon programmiga liituda olnud vähene.

Üldises kontekstis, kus õpetajate ja tugispetsialistide ülekoormatuse tõttu tajutakse ennetusprogramme kriitilise lisakoormana, on programmidega liitumiseks vajalikud koolipere ühised arusaamad teema olulisusest.

„Programm on küll koolitused ja seminarid, mis nõuavad aega just, pühendumist, ja peaks olema ka loodud meeskond, kus ... ütleme, juhtgrupp [on] selline, kes peab ilmselt rohkem panustama ka kavade koostamise ja plaanidesse. Kõik see ilmselt peletab natuke eemale.“ (Juhtkonnaliige, K3)

„Pole nagu olnud kaasatulejaid või inimest, kes nagu viitsiks selle ette võtta ja sellega hakata tegelema. Ma arvan, et tegelikult on asi selles. Kuidagi peaks nagu motiveerima rohkem töötajaid. Ma arvan, et kaasatulejaid oleks, kui oleks nagu mingisugune motivatsioon seda teha. Praegu ongi, et kui mingid probleemid on, need on saanud lahenduse. Inimesed ei näe üldse vajadust, et seal midagi juurde võtta. Tegelikult ma arvan, et asi on selles mugavuses võib-olla ilmselt.“ (Tugispetsialist, K1)

3.2.2. Muud kiusuennetustegevused koolides

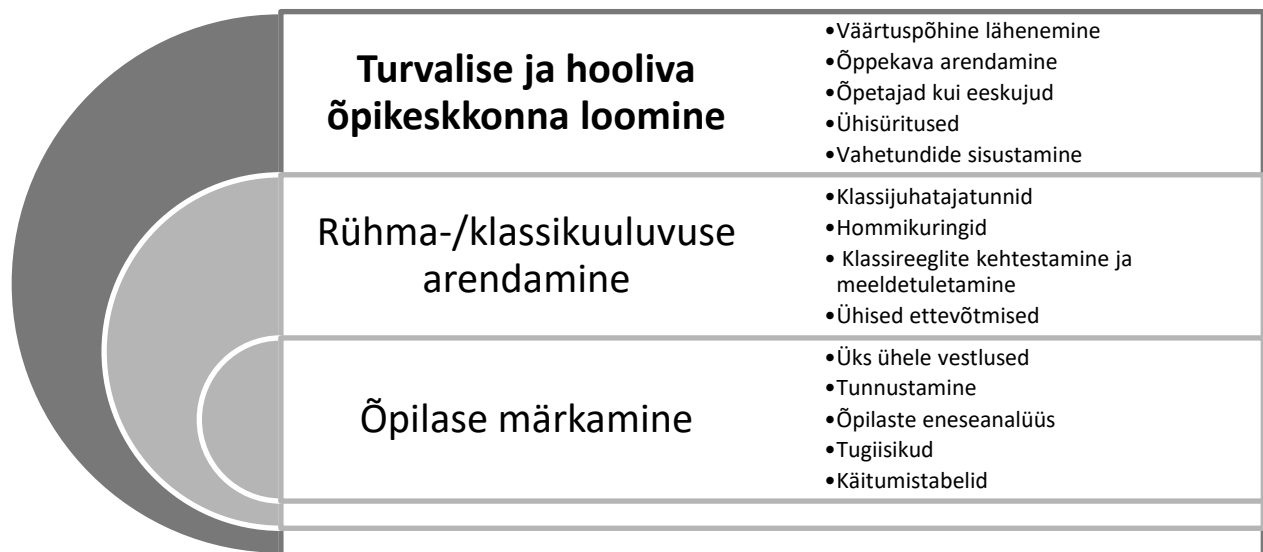
Kiusuennetus kui laiem turvalise keskkonna loomine

Kiusamiskäitumise ennetamine koolides algab turvalise ja hooliva õpikeskkonna loomisest (**Joonis 6**. Kiusuennetus koolides). Intervjuudest selgus, et väärtuspõhise koolikultuuri loomine ja rakendamine igas koolielu aspektis on olnud koolides tähtsal kohal. Kiusuennetusest ei soovita tihti mõelda mitte kui eraldiseisvast sihist, vaid seda käsitatakse loomuliku osana turvalise kooli igapäevaelust ja sotsiaalsete oskuste arendamisest.

„Ta [kiusuennetus] ei ole meil nagu omaette teema. Ta on põimitud igasse tegevusse sisse, ja märkame ja hoolime ja hoiame. /.../ Meil kooli väärtused on üsna raudselt paigas, ja me üritame neid siis igas olukorras – nii õppetunnis, tunniväliselt, vahetunnis, õppekäikudel –, et ikkagi selline kaaslasest lugupidamine ja ... Noh, me kõik oleme erinevad, meil igaühel on oma kiiks ja kiuks. Me peame koos hakkama saama.“ (Juhtkonnaliige, K14)

Väärtuspõhine lähenemine peegeldub ka kooli õppekavas. Mõnes koolis on seatud sisse eraldi väärtuskasvatuse tunnid, samuti lõimitakse kooli väärtuste käsitlemist ja kiusamise ennetamist ainetundidesse (nt inimeseõpetus, suhtlusõpetus).

JOONIS 6. KIUSUENNETUS KOOLIDES

Õpetajate endi eeskujude väärtuste kujundamisel ja käitumisnormide omandamisel on väga tähtis, eriti siis, kui kodused väärtused erinevad kooli omadest.

„Selle koha pealt ma küll olen naiivne, et ma ikkagi usun, et kui väiksemad lapsed tulevad ... neile on väga tähtis see, kui nad kooli tulevad, mida see õpetaja ees räägib. See on oluline. Võib-olla isegi kui kodu teeb nagu, et „Ahh, mis see õpetaja teab seal“, siis laps ikka oma sisimas usub, sest ta näeb, et ka teised nagu toimivad selle järgi.“ (Õpetaja, K14)

Koolitöötajad nimetasid ennetusprogrammiväliseid tegevusi, mis nende hinnangul toetavad kiusuennetust. Turvalise koolikeskkonna loomise kaalukaks osaks peetakse vahetundide sisustamist. Mõnes koolis on seatud sisse nutiseadmevabad alad, et suunata õpilasi teiste tegevuste juurde. Mainiti ka liikuma kutsuva kooli algatuse mõju vahetundide aktiivseks muutmisele: lapsi suunatakse iga päev õuevahetundi. Kiusamise teemal on kooli kutsutud kõnelema nii politseinike kui ka endisi õpilasi, kes on kiusamist kogenud ja aitavad isikliku loo rääkimise kaudu avada seda, mida võib kiusamine koolikeskkonnas endaga kaasa tuua.

Veel toodi programmiväliselt rakendatavate kiusuennetustegevustena esile koolisiseseid algatusi, mis toetavad üksteises ning enda ümber positiivse märkamist ja tunnustamist. Mainiti sellega seotud kampaaniaid, võistlusi ja stendide kujundamist, aga ka igale õpilasele eraldi tähelepanu pööramiseks ja tunnustamiseks aja loomise vajadust. Näiteks toimuvad ühes koolis õppeperioodi alguses nn viie minuti vestlused iga õpilasega ja neist on ilmnunud ka muresid, mida õpetaja ei pruugi muidu märgata.

„Tunnustamine on absoluutselt igas klassis esikohal, noh, algklassides eriti. Me tunnustame kõiki ja märkame tugevusi, ja igaühel on midagi, mida tunnustada.“ (Tugispetsialist, K6)

Kuuluvustundega kiusamise vastu

Klassisisese ja ka koolis laiemalt meie-tunde ja kuuluvuse arendamist tajutakse kiusuennetuse olulise alusena (Joonis 6). Klassikuuluvust suurendavad intervjueritute hinnangul kõikvõimalikud ühissetevõtmised, sealhulgas mängud, spordipäevad ja väljasõidud. Tihti saavad õpilased näidata just koolivälistel üritustel ennast ka teistest külgedest, mis aitab muuta koolis väljakujunenud rollimustreid. Koolides pööratakse tähelepanu ka perede kaasamisele ühisüritustesse, et sel viisil

luua omavahelist usaldust ja soodustada avatud suhtlemist. Näiteks ühes koolis algavad perede enda korraldatud pereüritused esimesest klassist ja toimuvad kolm-neli korda aastas.

„See on hästi oluline, et mitte ainult mina õpetajana tean seda last ja peret, vaid et ka teine pere teab. Tekib see usaldus, samamoodi probleemidest saab nagu vabalt rääkida. Ja see on ka ju õpetaja kompetents, et ta sellist asja teeb. Lõpuks ta teeb oma tööd muidugi lihtsamaks, aga algul on see väga suur töö. Et niisugused avatud suhted nagu kõigi kolme osapoole vahel on hästi olulised.“ (Juhtkonnaliige, K9)

„Mida me veel proovime hästi teadlikult teha, ongi see, et leiame sellele klassile tegevust väljaspool tundi. Noh, et mitte see, mida sa teed siin klassis, vaid igasugused õppekäigud, väljasõidud, mingid asjad, kus nad saavad väljaspool klassiruumi koos tegutseda natukene teistsugustes rollides, kui nad on klassis. Just see rollimudelite murdmine ... Klassis me ju teame, et see on liider, see on loll, see on see, kelle üle me kõik naerame. Aga kui me viime nad siit klassist välja – minu poolest kasvõi, ma ei tea, maisilabürinti või kuhu iganes –, siis seal ikkagi need rollid muutuvad, ja kuidagi need suhted on natuke teistmoodi.“ (Õpetaja, K5)

Intervjueeritud rõhutasid klassijuhataja rolli olulisust klassikuuluvuse arendamisel ja laiema kogukonna ehitamisel. Samuti mainiti klassijuhatajatunde tähtsa koha ja võimalusena arendada koolinädalas klassis rühmakuuluvust (vt ka klassijuhatajatunnid kui ennetusprogramme toetav tegur, ptk 4.2). Lisaks nägid intervjueeritavad ühe kiusuennetustegevusena klassireeglite kehtestamist. Distsipliini tajuti tugisambana, mis loob muudeks tegevusteks vajaliku konteksti. Algklassides tähendab see õpetajate sõnul pidevat tööd ühiste reeglitega.

3.2.3. Kiusamise ennetamine ja sekkumine kaugõppe ajal

Koroonaviiruse pandeemiast tingitud kaugõppe ajal oli koolide fookus eelkõige õppetööl ja tajuti, et kiusuennetustegevused jäid muude tegevustega võrreldes tagaplaanile. Kiusuennetustegevusi kohandati kaugõppe jaoks eraldi väga vähe. Intervjueeritute hinnangul tuli keskenduda kooli jaoks n-ö ära kadunud õpilastega kontakti loomisele. Näiteks viisid ühes koolis klassijuhatajad sisse individuaalsed 10–15-minutilised videokohtumised iga õpilasega, et olla kursis sellega, kuidas õpilasel läheb.

Kaugõppe ajal töötasid veebi teel ka koolide tugispetsialistid, kuid selle tulemuslikkust nad eriti kõrgelt ei hinnanud. Nad tajusid, et kaugõppe ajal õpilased ise tugispetsialisti poole pigem ei pöördu ja ka juhtumite lahendamine veebi teel ei ole samaväärne näost näkku kohtumisega.

„Distsantsõppe ajal oli ka nõustamine olemas Zoomis ja nii edasi. Aga tegelikult see ei ole ikkagi päris see, sest õpilane – ta ei võtnud nagu seda aega, et hakkab oma kodus rääkima psühholoogile oma muredest. Kooli kontekstis see on nagu midagi muud: oledki seal keskkonnas ja saad kohe pöörduda, kui vaja. Ja samamoodi minu juurde ei tulnud mitte keegi rääkima terve distantsi vältel. Nüüd koolis on nagu hoopis teine asi. Selles mõttes kohandati jah veebipõhiseks, aga kasutegur sisuliselt, ma arvan, oli nullilähedane.“ (Tugispetsialist, K1)

Kaugõppe mõju hindasid koolitöötajad eelkõige kiusamist vähendavaks, kuid samas tajusid nad kaugõppe väga halba mõju õpilastevahelistele suhetele. Intervjueeritute hinnangul kahendas kiusamist kontaktide vähenemine, ent viidati võimalusele, et kiusamine muutus üksnes varjatumaks, sest õpilased suhtlesid omavahel veebis. Kuna ka kontakt õpetajatega oli harvem, ei tulnud juhtumid sageli ilmsiks.

Kaugõppe järel on õpetajad tajunud õpilaste suurenenud suhtlemisvajadust, aga ka üksteisega arvestava suhtlemise oskuste ununemist.

Mõnes koolis on tajutud kiusamiskäitumise sagenemist, sest lahendamist vajavate juhtumite hulk on kasvanud. See võib viidata asjaolule, et kaugõppe ajal kogunenud pingeid ei osanud lapsed eneseregulatsiooni nõrkuse tõttu maandada muud moodi, kui kaaslaste peal välja elades. Samuti tajusid intervjueeritud, et kodus õppimise aeg võis panna proovile sõprusuhted.

„Siis me praktiliselt iga päev tegelesime mingite asjadega. Neid juhtumeid oli päris palju ja see oli hästi-hästi selge. Kui lapsed tulid distantsilt välja, kõik need emotsioonid või asjad olid kogunenud järelkult, ja nagu see suhtlusoskus kadus – oleks nagu ära võetud neilt. Ja siis oli nagu kõikvõimalikke ... küll löömisi, küll narrimisi, kõike sellist. Aga see läks mõne ajaga rööpasse tagasi.“ (Tugispetsialist, K10)

„Ja pärast seda distantsõpet hakkas tulema hästi palju sellist juttu, et „Mul ei ole ühtegi sõpra“, „Mul ei ole mitte kedagi“ /.../. Kui nad enne olid kindlad, et mul on need sõbrad, kes ei ütle mulle kunagi pahasti, siis praegu nad ootavad tegelikult, et igast küljest võib see löök tulla.“ (Õpetaja, K5)

3.2.4. Juhtumite lahendamine

Konfliktide lahendamine ennetab kiusamiseks eskaleerumist

Intervjueeritud koolitöötajad hindasid oluliseks konfliktide igasugust varajast märkamist ja lahendamist selleks, et ühekordsed juhtumid ei saaks kasvada korduvaks kiusamiseks. Varajast märkamist soodustava hooliva koolikultuuri osaks peeti mitmesuguseid – ka väga konkreetseid ja praktilisi – tegevusi selleks, et julgustada õpilasi mure korral abi otsima. Näiteks korraldatakse kõigile esimestele klassidele kohtumine kõigi tugispetsialistidega ning tugispetsialistide ja koolijuhhi kabinetite uksed hoitakse alati lahti, et lastel oleks vajaduse korral võimalikult lihtne tulla oma murest rääkima.

Kuigi intervjueeritud rõhutasid klassijuhataja keskset rolli, tajusid nad siiski, et eriti vanemates klassides võib usaldusisikuks olla mistahes aineõpetaja. See viitab kiusuennetuse ja kiusujuhtumite lahendamise teemal kogu koolipere teadlikkuse suurendamise vajadusele.

„Lastel on erinevad huvid ja erinevad õpetajad on neil lemmikud. Kellelgi on bioloogia lemmik, kellelgi seal on inglise keel. Ja siis nad kuidagi suhtlevad rohkem nende õpetajatega. Selge see, et märkamise ülesanne kandubki automaatselt üle. Üsna sageli on nii, et klassijuhataja ei tea, aga tuleb seal näiteks tööõpetuse õpetaja, ütleb: „Ma märkasin sellist asja, kas sina tead?“ Kui ei tea, siis arutatakse, ja siis hakatakse vaatama, mis seal taga siis on.“ (Õpetaja, K7)

„Kui mingi intsident on, siis see peab jõudma kokkuleppeni, millele mõlemad osapooled alla kirjutavad. Ega kõik konfliktid ei ole ju kiusamised tegelikult, eks. Aga kui nad jäävad lahendamata, siis nendest võib areneda kiusamine. Konflikt peab alati saama lahendatud.“ (Õpetaja, K11)

Juhend ei lahenda, aga võib anda õpetajale tagala

Kiusamisjuhtumite lahendamise juhendeid tajutakse nii piiravate kui ka kindlustunnet pakkuvatena. Mitmes koolis lahendatakse kiusamisjuhtumeid juhtumipõhiselt ning kindlat kava või juhendit ei kasutata – tavaliselt nimetati selle põhjusena kiusamisjuhtumite niivõrd erinevat laadi ja kulgu, et intervjueeritute hinnangul muudaks see selgepiirilise juhendi kasutuks. Sellistel puhkudel sõltuvad lahendamisega seotud tegevused näiteks õpilastest või juhtumi tõsidusest, st lihtsamad olukorrad

on enamasti õpetaja lahendada ning keerulisemate juhtumite lahendamisse kaasatakse tugispetsialistid ja vajaduse korral ka kooli juhtkond.

Enamasti on koolides kujunenud isegi juhendite ja kirjalike kokkulepete puudumise korral ikkagi välja oma tava, kuidas konfliktiolukordi lahendatakse. Kui formaalsem juhend on olemas, keskendub see sageli siiski üldisemalt konfliktiolukordade või probleemide lahendamisele, mitte spetsiifiliselt kiusamisjuhtumitele.

„Meil on kodukorras probleemilahenduse skeem. Seal on siis kirjas, et kes ja kelle poole pöördub ja kuidas see siis edasi liigub, milliseid liine pidi. Selline asi on meil küll välja töötatud.“ (Tugispetsialist, K9)

Kirja pandud põhimõtted ja juhised annavad mõne intervjuueeritu hinnangul koolitöötajatele aga vajaliku seljataguse, sealhulgas lapsevanematega suheldes oma otsuste põhjendamiseks ja enesekehtestamiseks. Samas mainiti, et kirjalikest reeglitest tähtsam on see, millised on tegelikud käitumismustrid ja mil määral kirjapandud juhiseid järgitakse. Tähtis on siinkohal nii teadlikkus juhistest kui ka oskus nende alusel tegutseda.

„Sa võid kõiki asju kirja panna, aga kui see ei ole käitumismustriks kujunenud, siis tegelikult selles situatsioonis, kui see jama juhtub, sõltub ta ikkagi sellest, milline on inimese enda võimekus asju lahendada. Ehk et kui inimene on niisugune, et appi-appi, mis nüüd saab, siis ta jooksebki direktori juurde, õppejuhi juurde, ja neid asju on päris palju olnud, et nii toimetab.“ (Juhtkonnaliige, K8)

Seletuskirjadest ümarlaudadeni

Kiusamisjuhtumite lahendamise erinevatest võtetest kerkivad esile seletuskirjad ja kokkulepped kui esimese tasandi meetmed ning ümarlauad kui tõsisemate juhtumite lahendamise keskne viis.

Kõige tüüpilisema lahenduskäiguna sekkub juhtumisse esimesena koolitöötaja, kes seda märkas. Olenevalt olukorrast kaasab ta seejärel klassijuhataja, kes võtab juhtumi üle ja lahendab selle vajaduse korral koostöös teiste töötajate (tugispetsialistid, õpetajad, juhtkonnaliikmed) ning lapsevanematega. Mitmes koolis korraldatakse tõsisemate juhtumite korral töötajate ja lapsevanematega ümarlaudu ning väga keeruliste juhtumite korral kaasatakse ka kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja või lastekaitse spetsialist. Samuti on kaasatud terapeute.

„Jah, meil on olnud ka ümarlaudasid, kus ongi olnud koolidirektor, mina, sotsiaaltöötaja, lastekaitse on olnud, lapsevanem ja laps. Aga need on sellised tõsisemad juhtumid juba, kus on vaja toetada väga mitmeid juhtumeid. Näiteks ka terapeut on osalenud.“ (Tugispetsialist, K10)

Juhtumi lahendamise esimene samm on koolides vestlused asjaosalistega, milles keskendutakse faktide väljaselgitamisele ja mõlema poole ärakuulamisele. Selleks kasutatakse ka seletuskirjade kirjutamise võtet. Lapsevanemate kaasamise pakilisuse asjus lahknevad erinevate koolide töötajate arvamused: mõnes koolis on lapsevanemate kohene kaasamine igasuguse konflikti lahendamisel prioriteet, teistes tehakse seda ainult väga tõsiste kiusamisjuhtumite korral.

„Esimene lahendamine on vestlus mõlema õpilasega, nii siis sellega, kes oli nii-öelda see kiusaja, kui ka see, kes oli kiusatav, et kõigepealt aru saada ikkagi, mis juhtus. Sest vahel on ju ka niiviisi, et ütleb küll, et „Hakkas mind kiusama“, aga siis tuleb välja, et tegelikult hoopis teine oli see, kes veel enne seda, kui see situatsioon, mida me näeme, aset leidis, eks ole.“ (Õpetaja, K9)

Vestlustel peetakse tähtsaks vältida süüdlase otsimist, selle asemel keskendutakse olukordade lahendamisele ja nende kordumise tõenäosuse vähendamisele. Sellega seoses väljendas mõni intervjuueritu kõhklusi ka rangelt „kiusaja“ ja „kiusatava“ sõnast lähtumise suhtes, märkides, et kiusamisjuhtumid on tihti mitmetahulisemad. Mitmes intervjuus toodi esile kiusaja rollis oleva õpilase mõistmise vajadus, kuna ka tema käitumisel on põhjused, millega tuleb tegeleda.

„Me tegeleme ka selle kiusaja abistamisega. Sel, miks ta kiusab, on ju põhjus: endaga rahulolematust. /.../ Sest ka see kiusaja on ju tegelikult ohver. Kiusaja on täpselt samamoodi ohver. See hulk, kes tegelikult vajavad vaimse ... noh, ma ütlen ... vaimse tervise keskuses psühholoogi või psühhiaatri abi, see on päris suur. Ja seda abi võib vajada kiusaja paljudel kordadel rohkem kui see kiusatav isegi, sest see kiusaja on nagu täiesti ... miks ta seda teeb? Miks need teod on nii julmad? Sest ta ise on nii katki.“ (Tugispetsialist, K10)

Olukorra vahetule lahendamisele võivad järgneda järeltegevused, näiteks kooli tugispetsialisti kaasamine tundides õpilaste käitumist jälgima või mõnele õpilasele tugiisiku määramine. Peale selle on Eestis kohalikke omavalitsusi, kus on võimaldatud lapsele ja vajaduse korral ka lapsevanemale omavalitsuse kulul psühholoogilist nõustamist või teraapiat juhul, kui kooli tugispetsialist on selleks vajadust näinud ning perel endal puuduvad võimalused teenuste eest tasuda.

„Mul on selline harukordne võimalus võib-olla siis minna klassi tunde vaatlema, kui on klass, kus selline probleem esineb. Siis ma tegelikult lähengi vaatan seda toimivat süsteemi, mis seal siis nagu on, ja mis põhjusel need kiusamisjuhtumid esinevad. Käin umbes nädalake, võib-olla natuke rohkem.“ (Tugispetsialist, K1)

3.2.5. Kiusamise seire koolis

Kiusamist seiratakse koolides ebaühtlaselt ja see ei ole sageli juurdunud regulaarse tegevusena. Regulaarset seiret toodi esile eelkõige KiVa programmiga liitunud koolides: seal tehakse iga-aastaseid uuringuid, mis on ka koolile põhiline seiramismeetod.

Mitu intervjueeritut ei osanud öelda, kuidas nende koolis kiusamist seiratakse, samas leiti, et mingisugune seire oleks vajalik, kuna selle abil võivad tulla välja ka juhtumid, millest õpilased pole rääkinud. Vähemalt ühes intervjueeritud koolis tõi just kooli enda väljatöötatud anonüümse kiusamisteemalise küsitluse tegemine kaasa kiusamise levimuse ja tõsiduse teadvustamise ning ennetusprogrammiga liitumise. Veel ühes koolis on plaanis luua õpilaste tagasisidesüsteem, mille kaudu saaksid nad anda õpetajatele tagasisidet ja hinnata oma heaolu koolis.

„Võib-olla tõesti võiks küsitleda nagu kõiki: mitte nagu väljavalitu, vaid et ongi kõikidele küsimustik, ka vanematele, kuidas nemad näevad, mis kodus on räägitud, et välja tulla asjadel, kui on neid niimoodi, et ei julge mõni rääkida. Mingi sihuke üldine küsitlus, mis ka läbi analüüsitakse kõigiga koos.“ (Õpetaja, K3)

Koolides, kus kiusamise ulatust juba seiratakse, kasutatakse selleks muu hulgas üleriigilise rahulolu- ja koolikeskkonna küsitluse tulemusi. Mõni intervjueeritu rõhutas ka tulemuste õpilastele tagasi peegeldamise ja läbiarutamise olulisust. Muu kiusamisseire on tavaliselt seotud mõne kiusuennetusprogrammi mõju-uuringuga ning sel juhul on pärast esimesi aastaid või programmi aktiivsest rakendamisest loobumise järel jäänud soiku ka küsitluste tegemine. Veel mainiti, et sellised küsitlused hõlmavad mõnikord ainult mõnda kindlat kooliastet ega anna seepärast laiemat pilti kiusamise levimusest koolis.

Laiaulatuslikku seiret asendab koolides mõnikord kvalitatiivne hindamine tugispetsialistide poolt, kes teevad kokkuvõtteid nendeni jõudnud juhtumitest, või õpetajate regulaarne eneseanalüüs, mille raames käsitletakse ka hinnanguid kiusamise levimuse ja lahendamise seotud oskuste kohta.

4. Koolitöötajate hinnangud ennetusprogrammidele

Peatüki kokkuvõte

Kõige rohkem tajutakse ennetusprogrammide head mõju sellele, et **õpilased teavitavad täiskasvanuid kiusamisest, ning kuuluvus- ja seotustundele koolis**. Vähem märgiti programmide mõjuna käitumisprobleemide ja kiusajate arvu vähenemist. Programmide kooli või klassi eripäralt vastavaks kohandamist tuleb koolides ette palju. Seda tehakse isegi sellisel määral, et osa koolitöötajaid aktsepteerib n-ö tükike-siit-ja-tükike-sealt-lähenedmist: röömustatakse vabalt kättesaadavate materjalide ja võimaluse üle kombineerida eri programmidest just endale sobivaid elemente. Kõige sagedamini hinnatakse kergesti kohandatavaks VEPA-t ning kõige harvemini KiVa-t ja „Hooliva klassi“ programmi.

Kiusuennetusprogrammide **kohandatavus on tähtis** ka seepärast, et paljud õpetajad ei tunne end mänguliste, pigem mitteformaalõppele omaste meetodite rakendamisel mugavalt, kuid programmide edukaks rakendamiseks on koolitöötajate hinnangul vajalik siirus, st meetodisse peab ise uskuma ja selle suhtes end kindlalt tundma.

Ennetusprogrammide edukus sõltub paljuski ka koolijuhist, kelle võimuses on luua neile nii vaimset kui ka füüsilist ruumi, mis tagab **koolitöötajatele üksteiselt informaalset õppimise võimalused ja toetab järjepidevust** programmide rakendamisel. Näiteks saavad juhid näidata programmi raames tehtava tähtsustamist, tasustades õpetajaid tegevuste elluviimise eest, planeerides tööpäevi ja kooli füüsilist keskkonda töötajatevahelist infovahetust soodustavaks ning säilitades klassijuhatajatunnid vm kohtumisaja, mida paljudes koolides intensiivse õppekava ja õpilaste piiratud nädalakoormuse tõttu enam ette ei nähta. Ajalise ja füüsilise ruumi loomine on oluline ka koolide õppivateks organisatsioonideks kujundamisel.⁸¹

Ennetusprogrammide poolt toetab tegevuste edukat rakendamist **asjakohane mentorlus**, mida suur osa programme ka pakuvad; **paindlikkus programmi koolituste ajakavas; kergesti tundidesse lõimitavaid tegevusi** seletavad praktilised materjalid ning paindlikkus programmi ülesehituses ja meetodites. Kokkuvõttes peab enamik (86%) programmide kasutajatest neid kiusamise ennetamisel ja kiusamisjuhtumite lahendamisel kasulikuks.

4.1. Küsitlusandmete analüüsi tulemused

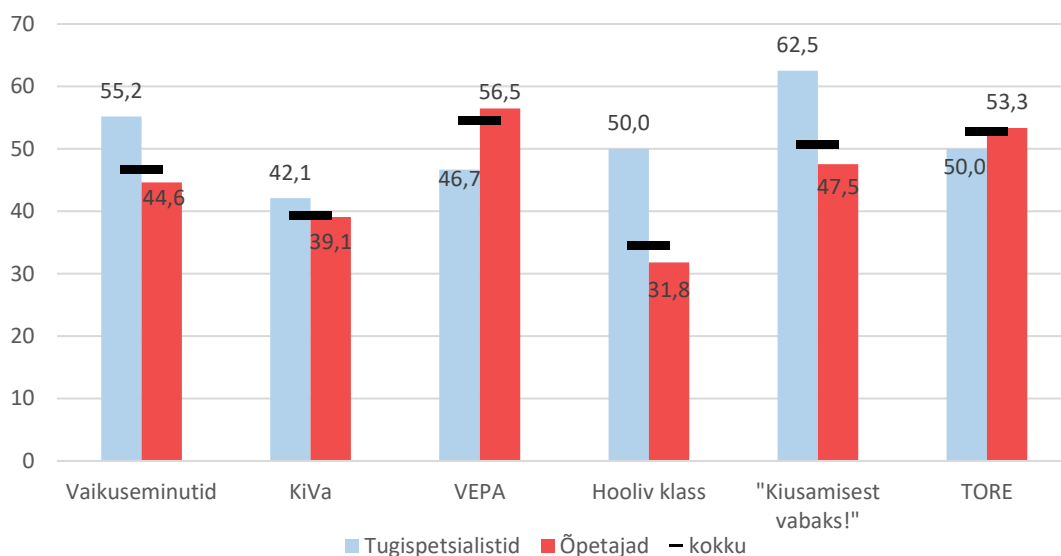
Uurisime kiusuennetusprogramme kasutavatelt koolitöötajatelt, mil määral on nende hinnangul programmi **rakendamine mõjutanud kiusamisega seotud tegureid** koolis. **Tabel 8** näitab keskmisi mõjuhinnangud (skaalal 0–4) koos standardhälbega iga programmi kohta. „Kasvamisrõõmu“ programmi hinnanguid tabelis ei näidata, sest selle kasutajaid oli valimis ainult kaks.

⁸¹ Hoekstra, A., Korthagen, F., Brekelmans, M., Beijaard, D., & Imants, J. (2009), "Experienced teachers' informal workplace learning and perceptions of workplace conditions", *Journal of Workplace Learning*, Vol. 21 No. 4, pp. 276-298.

Kuna intervjuudest selgus, et koolis on keeruline – eriti mitme programmi rakendamise korral – eristada ühe programmi soodsat mõju teise omast, tuleks programmidevaheliste erinevuste tõlgendamisse suhtuda ettevaatlikkusega.

Ennetusprogrammide kohandatavust (joonis 7) kooli või klassi eripärale paluti hinnata õpetajatel ja tugispetsialistidel, kes neid kasutavad. Kõige suuremad erinevused õpetajate ja tugispetsialistide hinnangute vahel ilmsesid hinnangutes „Hooliva klassi“ ja „Kiusamisest vabaks!“ programmi kohta: mõlemaid peavad tugispetsialistid sagedamini kergesti kohandatavaks kui õpetajad.

JOONIS 7. PROGRAMMIDE KOHANDATAVUS KLASSI JA KOOLI ERIPÄRADELE (% VASTAJATEST, KES VASTASID „KERGE“ VÕI „VÄGA KERGE“)

Kõigi programmide võrdluses paistab silma VEPA, mida peab kergesti kohandatavaks kõige suurem osakaal seda kasutavatest vastajatest. Hooliva klassi ja KiVa programmi rakendajad hindavad neid kergesti kohandatavaks harvem. Valdav osa koolitöötajatest hindab programme kiusamise ennetamisel ja kiusamisjuhtumite lahendamisel üsna või väga kasulikuks.

Hinnangutes muude programmide kasulikkuse kohta ei tuvastatud erinevusi sõltuvalt rakendaja taustatunnustest, nagu kooli õppekeel, vastanu roll (õpetaja või tugispetsialist), sugu, staaž ja kooli suurus. Siiski **hindasid „Kiusamisest vabaks!“ programmi kasulikkust õpetajatega võrreldes statistiliselt oluliselt kõrgemalt tugispetsialistid** [$F(1, 75) = 4,61, p = 0,04, \omega^2 = 0,04$]. Seda programmi pidas kiusamise ennetamisel ja kiusamisjuhtumite lahendamisel üsna või väga kasulikuks lausa 94% seda rakendavatest tugispetsialistidest, õpetajate seas oli osakaal mõnevõrra väiksem: 70%.

Võttes arvesse kõigi kooliga seotud osaliste (õpetajad, tugispetsialistid, juhtkonnaliikmed) vastuseid, **hindavad VEPA rakendajad seda kõige sagedamini kiusamise ennetamisel ja lahendamisel kasulikuks** (86%). Programme TORE ja hea kooli mudel kasutanud koolitöötajatest hindab mõlemat kasulikuks 83%. KiVa rakendajatest hindab seda kiusamisega tegelemisel kasulikuks 81%, Hooliva klassi programmi 74% ja „Kiusamisest vabaks!“ programmi 70%. Vaikuseminuteid kasutavatest koolitöötajatest peab seda kasulikuks 64%. **Tabel 8** avab vastajate

arusaama sellest, milles võiks see kasulikkus nende jaoks väljenduda, st milliseid programmide mõjukohti on oma koolis tajutud kõige tugevamalt.

TABEL 8. HINNANGUD KIUSAMISEGA SEOTUD TEGURITE MÕJULE

	Vaikuseminutid		KiVa		VEPA		Hooliv klass		„Kiusamisest vabaks!”		TORE		Hea kooli mudel	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Kiusajate arv	1,58	1,15	2,43	1,00	2,55	0,99	2,40	0,93	2,34	0,87	2,48	0,99	2,10	1,20
Juhtumite tõsidus	1,75	1,14	2,48	1,01	2,63	0,94	2,38	0,98	2,40	0,90	2,40	1,07	2,33	1,00
Täiskasvanute teavitamine kiusamisest	2,21	1,16	2,88	0,85	2,70	1,05	2,76	0,95	2,73	0,90	2,64	1,02	2,40	1,07
Töötajate lahendamisoskused	1,89	1,17	2,75	0,93	2,61	1,04	2,57	1,00	2,44	0,96	2,31	1,17	2,20	0,92
Töötajate oskus kiusamist märgata	2,03	1,21	2,86	0,86	2,69	1,04	2,67	1,00	2,55	0,91	2,50	1,17	2,30	0,95
Paremad õpilastevahelised suhted	2,07	1,05	2,44	0,92	2,64	0,93	2,59	1,02	2,46	0,94	2,70	0,95	2,30	0,95
Õpetajate ja õpilaste paremad suhted	2,12	1,06	2,36	0,99	2,71	1,00	2,48	1,09	2,47	1,02	2,46	1,01	2,40	0,84
Vähem käitumisprobleeme	1,93	1,00	2,17	0,99	2,51	0,95	2,47	1,17	2,34	0,98	2,40	1,06	2,10	1,20
Õpilased julgevad sekkuda	1,95	1,11	2,40	0,95	2,53	1,01	2,72	1,00	2,45	0,96	2,69	1,03	2,10	1,29
Parem kuuluvustunne ja seotus	2,09	1,10	2,44	0,93	2,71	0,90	2,77	0,94	2,51	0,91	2,63	1,01	2,40	0,97

Märkus. Oranžiga on märgitud iga programmi kolm kõige kõrgema hinnangu saanud tegurit. M – aritmeetiline keskmine, SD – standardhälve.

4.2. Intervjuude analüüs

Toome koolitöötajate intervjuude analüüsi põhjal esile põhitegurid, mis aitavad kiusuennetusprogramme edukalt rakendada.

Kiusuennetusprogrammide tõhusat rakendamist toetavad tegurid

Koolijuhtide võimuses on luua ennetusprogrammidele nii vaimset kui ka füüsilist ruumi

Koolitöötajate hinnangul sõltub kiusuennetuse edukus suuresti kooli juhtimis- ja koostöökultuurist ning muudest sotsiaalsetest ressursidest. Nad tajuvad, et koolijuhi või juhtkonnaliikmete hoiakutel ja arusaamadel kiusamise esinemisest ning ennetamisest on suur mõju sellele, millised võimalused on ülejäänud koolitöötajatel kiusamisega tegelemiseks.

Edukaks kiusuennetuseks oodatakse koolijuhtidelt nii üldist avatust uutele ideedele ja tegevustele kui ka teema selget tähtsustamist. See võib kajastuda piisava arvu tugispetsialistide palkamises, tasuliste kiusuennetusprogrammide jaoks raha leidmises, õppetöö korralduses ja õpetajate tasustamise sellistes põhimõtetes, mis toetavad programmide tegevuste rakendamist.

„Kui kooli juhtkond soodustab selliselt, et õpetaja ka lisategevuste eest saab siis koormust ja ka palgalisa, siis on selge, et see läheb natuke ladusamalt.“ (Tugispetsialist, K6)

„Koolijuht otsustab selle, kes on meeskonnas. Kas meil on vaja sotsiaalpedagoogi? Kas meil on vaja psühholoogi? Kas meil on üldse ... mis on meie jaoks aktuaalne? Et see on ... koolijuht on see, kes tegelikult neid asju näeb. Ja kas on prioriteet või ei ole? Tähendab, kiusamine võib olla koolis väga aktuaalne teema, aga kui koolijuht ütleb, et „Meil seda ei ole“ või „Me ei vaja seda“ või „Mis mõtte sellel tugipersonalil on?“, siis seda tugipersonali sinna kooli ei tule.“ (Tugispetsialist, K10)

Programmide edukat rakendamist toetava tugeva koostöökultuuri jaoks on vaja sihstatult luua kiusuennetus- ja lahendusprogrammide rakendamiseks ning ka üldiseks omavaheliseks infovahetuseks aega ja võimalusi. Kuna kõigil koolitöötajatel pole tihti võimalik programmide koolitustel osaleda, tuleb tugispetsialistidel nende teemal koolitada või nõustada õpetajaid ja üksteist (vt tugispetsialistide koolitamiskoormus, alaptk 5.2.1). Üksteise toetamist võimaldab aruteluvõimalusteks piisava aja ja ruumi loomine koolitöötajate tööpäevades ja -plaanides.

„Hästi palju on vaja rääkida õpetajatel omavahel asjadest. Hästi palju on vaja rääkida kõikidest lastest. Ja seda ka nagu lastele peegeldada, et nad on kogu aeg pildis. Ma tihti peale ... minu omadki küsivad, et „Noh, teil on jälle ... rääkisite meist?“ – aga noh, kellest me siis räägime? Muidugi teist! Teie pärast me siin oleme.“ (Juhtkonnaliige, K9)

Enamasti peetakse programmist tingitud kindlate vastutajate määramist koolis (nt KiVa jaoks loodav meeskond) koostöisust edendavaks praktikaks, kuid sõltuvalt kooli suurusest ei pruugi see kõigisse koolidesse sama hästi sobida. Mõnes väiksemas koolis tõdeti, et KiVa meeskonna loomine on nende koolis üleliigne, sest neil juba on kogu personali vahel tihed koostöö ning KiVa meeskonna loomine kitsendaks kiusamisega tegelemisse kaasatud töötajate ringi.

Peale töötajate koostöökäsi planeerimise peeti kiusuennetusprogrammide edukat rakendamist soodustavaks praktikaks klassijuhatajale ja klassile regulaarseks kohtumiseks tunniplaanis aja eraldamist. Klassijuhatajatundide või muus vormis regulaarsete klassikogunemiste olulisust ja tasustamist rõhutasid paljud haridustöötajad eri koolidest, st nii sellistest koolidest, kus

klassijuhatajatundideks on tunniplaanis eraldi aeg loodud, kui ka neist koolidest, kus neid (vanematel klassidel) regulaarselt ei toimu. Regulaarsete klassijuhatajatundide puudumise põhjustena nimetati niigi intensiivset õppekava ja õpilaste piiratud suurimat nädalakoormust, mistõttu tajutakse klassikogunemisi ja klassijuhatajatundi toimuvat muu õppetöö arvelt (vt ainetundide ja ennetustegevuste vastandamine, alaptk 5.2.1).

„Osades koolides on need ainetundide raames – õpetajad peavad kuidagi neid KiVa tunde tegema. Aga kuna meil on igal klassil, välja arvatud 9. klass, olemas klassijuhatajatund, siis me saamegi eeldada, et õpetajad neid tunde läbi viivad. Ükski õpetaja ei saa ütelda, et „Mul ei ole selleks aega“, sest tegelikult see aeg on neile antud.“ (Tugispetsialist, K7)

„[Eraldi tunni loomine] näitab, et väärtustatakse õpetajate aega ka. Siis me palusime, et meil oleks ikkagi tund selleks. Ikkagi õpetaja teeb tööd ju ... Õpetaja teeb nagunii tööd südamega, aga siis oleks motivatsioon suurem, kui see oleks ikkagi tunnina kirjas, mille eest ma ka ikkagi palka saan. Ja noh, me ikkagi tegime seda väga hoolega, kõik algklassiõpetajad. Ja noh, see oli nagu meie klassi aeg siis.“ [„Kiusamisest vabaks!“ kohta] (Õpetaja, K6)

Sobivad vaimsed ja füüsilised ressursid ning ruum (juhtkonna avatus uuele, teema tähtsustamine, piisavalt koostööaega, suur tugimeeskond) pakuvad kiusuennetusprogrammide rakendajatele vajalikku tuge.

Koostöövõimaluste loomise olulisusest kõneleb ka kahe klassijuhataja süsteem, mida kasutatakse ühes intervjuueeritud koolis. Lisaks nimetati ennetusprogrammide rakendamist soodustava asjaoluna erialavõrgustikust saadavat tuge: näiteks on sellised võrgustikud ülikooliajast endiselt aktiivsed kursusekaaslaste Facebooki-grupid, koolitustel loodud kontaktid teiste koolidega ja erialaorganisatsioonid.

Asjatundlikku ja järjepidevat tuge oodatakse ühtlasi ennetusprogrammidele ning seda hinnatakse: KiVa, VEPA ja programmi „Kiusamisest vabaks!“ mentorite ja koordinaatorite kiiret reageerimist ja tuge rõhutasid paljud intervjuueeritud.

„Meil on kahe klassijuhataja süsteem, mis annab selle võimaluse, et sul on kolleeg, kellega koos läbi rääkida, et mida me selles olukorras nüüd teeme, ja jagada tegelikult ka seda vastutust, kasvõi selles osas, et kellel on näiteks parem suhe selle õpilasega või kes tunneb ennast praegu kindlamana, läheb klassijuhatajana seda olukorda lahendama.“ (Õpetaja, K9)

„Sellest toest ma nagu hiljem tunnengi võib-olla puudust, et võiks nagu vahepeal veel olla sellist, et tullakse vaatama ja öeldakse, et kuule ... Inimesed ikka kipuvad mõningaid asju unustama.“ [VEPA kohta] (Õpetaja, K14)

Ühistest väärtustest laiapõhjalise järjepideva kiusuennetuseni

Programmide tõhusaks rakendamiseks vajalikku koolisisest koostöökultuuri toetab väärtusühendus. Ühest küljest soodustavad ühised arusaamad kiusuennetusprogrammide omaksvõttu ja sujuvat rakendamist, teisalt asendab mõnes koolis olev tugev väärtusühendus ja eraldi tähelepanu saav (nt religioosne) väärtuskasvatus kiusuennetusprogramme.

„Ja see kooli loomine saigi ju nagu selle idee põhjal tehtud, eksju, et neil oleks seesama väärtuskeskkond, kus need ikkagi väga üldinimlikud väärtused ongi kõige tähtsamal kohal. Ehk et see ei ole nagu sõnakõlks, et väärtuspõhine, vaid see on absoluutselt meie igapäevaelu. Ja see ongi kogu see ennetus. Mul ei ole vaja selleks võib-olla ... Ma saan väga hästi aru, et suurtes koolides on vaja selleks erinevaid programme ja asju, aga meil on nad tõepoolest nagu ... noh, me elame iga päev tõeks neid asju.“ (Juhtkonnaliige, K9)

Kirjeldatud koostöisuse ja väärtusühtsuse tähtsus kiusuennetusprogrammide rakendamisel laieneb ka lapsevanematele, sest nende kaasatus toetab kõigi koolitöötajate, õpilaste ja neile oluliste inimeste ühist kogukonnatunnet. Kogukonnatunne vähendab koolitöötajate hinnangul kiusamist otseselt, aga soodustab ka kiusuennetusprogrammide tõhusat rakendamist, sest kogukondlikkus soodustab paljude intervjueeritute sõnul infovahetust ning probleemide varajast avastamist (vt ka vanemate arusaamad kui takistus, alaptk 5.2.2).

Kogukondlikkuse olulisuse tajumine väljendus intervjuudes tihti väikeste ja suurte koolide vastandamises: osa koolitöötajaid on veendunud, et kooli suurus mängib kogukonnatunde kaudu kiusuennetuse kvaliteedis suurt rolli.

„Ehk see, et lapsed näevad, et vanemad suhtlevad omavahel, aktsepteerivad üksteist, ja kuidagi ... et vanemad on nagu üks kooli osa, sest et tihti ... enamasti ju nii ei ole. Näiteks kui mul kooliväliselt on sõprussuhted, perekonnad suhtlevad omavahel, siis ma usun, et perekonniti suhtlevate laste vahel kiusamist on palju vähem.“ (Tugispetsialist, K7)

„Väiksemas koolis ongi positiivne see, et juhtumid jõuavad kiiremini nagu kätte, päevavalgele. Ja on jaksu nagu rohkem ka tegeleda, kui on õpilasi vähem õpetajatel.“ (Tugispetsialist, K6)

Väärtusühtsus ja tihe koostöö nii koolisiselt kui ka sellega seotud laiemas kogukonnas soodustavad kiusuennetuse järjepidevust, mille kriitilist mõju ennetusprogrammide tõhususele rõhutas enamik intervjueeritustest. Järjepidevus ja laiapõhjalisus kiusuennetus- ja lahendusprogrammide rakendamisel aitab tagada õpilastes programmide abil kujundatavate hoiakute ja oskuste kinnistumise.

Samuti toetab see, kui sama programmi metoodikat rakendavad paljud õpetajad ja eri kooliastmetes, õpilaste kogetavaid üleminekuid uude õppeaastasse, klassi või füüsilisse keskkonda. Nii on see näiteks suures koolis, kus kooliastme vahetusega seoses minnakse õppima vanema kooliastme hoonesse.

Järjepidevuse tähtsustamist koolides näitlikustab ka „Kiusamisest vabaks!“ programmi valimise peapõhjusena esile toodav järjepidevuse loomine lasteaia ja koolikeskkonna vahel. Nimelt võeti programm Eestis kõigepealt kasutusele lastehoidudes ja -aedades. Paljud koolid on hakanud just kohaliku lasteaia eeskujul programmi edukalt kasutama.

„Meil on juhtunud niimoodi, et lapsed lõpetavad meil siin algklasside majas ära, lähevad suurde majja, ja vot seal tekib mingi probleemolukord. Siis meie sotsiaalpedagoog läheb sinna suurde majja ja hakkab siis meelde tuletama, et kuulge, kas me mitte ei õppinud neid käitumismustreid, kuidas oleks õige lahendada, ja hakkab siis uuesti neid rääkima.“ (Tugispetsialist, K11)

Järjepidevuse ja laiapõhjalisuse tähtsust ilmestavad juhtumid, kus õpetajad tunnevad puudust sama metoodikat rakendavate õpetajate vahelisest koostööst. Näiteks ei ole koolil alati olnud võimalik saata VEPA koolitusele kõiki soovijaid või vastasid töötajad, et nad pole kindlad, kes nende koolist üldse veel sama metoodikat kasutavad, sest pärast esialgse lepinguperioodi lõppu pole rakendamine enam koordineeritud ega toetatud. Juhtkonna rolli järjepidevuse toetamisel väljendavad ühtlasi intervjueeritute kirjeldused programmide kasutamise seotud ebamäärastest signaalidest.

„Aga päris tõesti praegu konkreetse nimetusega tegevust ei ole. Aga me ei ole ka nüüd nagu välja astunud minu teada sellest kiusamisvastasest. See lilla karu projekti logo on, ma arvan,

meil kodulehel endiselt olemas, heh, kuskil seal. Et ... selles mõttes me peame seda kindlasti oluliseks." (Tugispetsialist, K6)

Kui ennetusprogrammide rakendamine ei seisa mitte üksikute töötajate õlul, vaid on kasutusel laiapõhjaliselt ning juhtkond samal ajal selgelt tähtsustab seda, võib programmide järjepidev ja süsteemne rakendamine toetada omakorda kogukonnatunde ning ühiste väärtuste arendamist.

Tükike siit, tükkike sealt

Kuigi laia haaret ja järjepidevust peetakse kiusuennetusprogrammide mõju soodustavaks, tuleb meeles pidada, et programmi kasutamist koolis ei tohi laiendada sunni korras, sest programmi mõjususe suudavad tagada need, kes metoodikasse ise siiralt usuvad ja seda pühendunult ellu viivad.

Intervjueeritud väljendasid kas ise kõhkclusi mõne nende mugavustsoonist väljas oleva tegevuse suhtes (nt KiVA vestide kandmine, programmi „Kiusamisest vabaks!“ massaažiharjutused, VEPA mäng) või kirjeldasid kolleege, kes võivad pidada programmide mõnda elementi tobedaks. Esmajoones puudutab see mitteformaalsele õppele omaseid mängulisemaid ja aktiivsemaid meetodeid. Sellistel juhtudel on programmi mõju küsitav, sest intervjueeritute hinnangul näevad õpilased ebasiiralt elluviidud tegevustest läbi ja tajuvad, et õpetaja ei usu metoodikasse.

„Kui õpetaja mängib niimoodi tõsiselt kaasa ja pered töötavad ka kaasa, siis see asi nagu toimib paremini. Aga kui õpetaja ise ei näe sellel asjal eriti mingit *pointi*, siis ei toimi see kuskil.“ (Juhtkonnaliige, K11)

„Õpetajad seda [KiVa veste] nagu ei tahtnud üldse-üldse. Mõtlesime välja mingeid alternatiive. Samas neid ka keegi ei pakkunud, või noh, ei leidnud sellist mingit ühte alternatiivi. Siis me nüüd mõtlesime, et me niikaua, kuni meil ei ole mingit muud alternatiivi, hakkame lihtsalt neid veste kandma.“ (Tugispetsialist, K7)

Seejuures nimetati programmide mõjusaimate elementidena tihti klassi ühtekuuluvust arendavaid mängulisi, liikumist ja puudutusi sisaldavaid osi. Kuidas siis tagada kiusuennetusprogrammide tõhus rakendamine, kui õpetajate mugavustsoonid ja õpetamisstiilid on niivõrd erinevad?

Võime intervjueeritute vastustest järeldada, et enamikus koolides on just õpetajate erinevate isikuomaduste ja eelistuste tõttu levinud praktika kohandada ennetusprogramme oma vajadustele küllalt suurel määral, laenates elemente mitmest programmist. Enamik õpetajatest ja tugispetsialistidest oli seisukohal, et isegi kui mõni koolitus pole olnud kõige kasulikum, kui mõnda programmi ei kasutata koolis väga laialt või mõne programmi kavakindlaks elluviimiseks napib ressursse, aitab neid palju isegi üksikute elementide kombineerimine ja just endale sobivamate osade valimine. Eriti hea, kui valikuid on tehtud mitme programmi metoodika seast, sest materjalid on kas tasuta kättesaadavad või kolleegidel olemas.

„Selliseid asju saab teha ikkagi, kui see on natuke sulle endale omane. Sa pead ... et see programm päris niimoodi üks ühele läbi teha, see peab sulle sobima. Kui ma käisin need koolitused läbi, ma kindlasti sain sealt midagi, mida ma ka omal siis kasutasin, aga mitte niimoodi üks ühele ...“ [„Kiusamisest vabaks!“ kohta] (Juhtkonnaliige, K6)

Kuigi koolitöötajad ei tunne erilist survet rakendada etteantud kavasid või tervet programmi kavakindlalt, nimetas enamik neist edukat rakendamist soodustava asjaoluna konkreetseid ja praktilisi, vähe lisatööd ja kohandamist nõudvaid metoodilisi materjale, mida on kerge lõimida ainetundidesse. Ka nende puudumise esiletoomine viitab praktiliste kavade ja tegevuste kirjelduste olulisusele.

„Aga nad on sellised, ja siin on tunnikavad sees: sa võtad otsast lõpuni lahti ja õpetajal sellist omaloomingut ei pea üldse olema.“ [KiVa kohta] (Tugispetsialist, K7)

„Kuna seal on valmis tunnid, ei pea põhimõtteliselt midagi tegema, võta ja kasuta! Seega see välistab, et sa ei pea leutama seal, aega veetma, tundide kaupa istuma. Võtan, võib-olla natuke kohandan kuskil enda jaoks /.../. Ja see on kõik põhimõtteliselt.“ [„Kiusamisest vabaks!“ kohta] (Õpetaja, K12)

„Kui me käime seal laagris ära, teeme midagi toredat ära, siis see pall veereb õpetaja õuele, et „Ole hea ja tee“. Ma ei tea, mida ma pean tegema! Siis ma võtsingi selle, otsisin teise programmi – et siis TORE endale kõrvale. „Kuule, aita nüüd teha, sest ma ei tea mida teha!“ Võib-olla ka mingid natuke täpsemad juhendid, mingid materjalid õpetajale. Kõik eeldavad, et õpetaja neid oskab. Mina ei oska! Ma olen rääkinud – teised ka ei oska. Järelikult ma ei ole ainus, kes vajaks ikkagi konkreetsemaid mingeid materjale, mille najal tegutseda.“ [Hooliva klassi kohta] (Õpetaja, K5)

Mitmest intervjuust jäi kõlama tegevuste n-ö otse raamatust rakendamise võimalikkus kui programmide vajalik ja hea omadus: seda mainiti näiteks programmide VEPA, KiVa ja „Kiusamisest vabaks!“ puhul. Samas avaldas mõni intervjuueeritu kiire ja ilma suurema ettevalmistuseta tegevuste rakendamise kasulikkuse suhtes ka kõhklusi.

„Sest kui me tahame õpetajatele midagi omasemaks saada, siis ei piisa sellest, et meil on kas üks loeng või selline lihtsalt kirjeldus. Ma näen, et selline juhendatud, mentordatud, praktiseeritud, tagasisidestatud koolituse mõju on pikem, mis see VEPA koolitus endas sisaldab.“ (Juhtkonnaliige, K1)

Asjaolu, et koolitöötajad vajavad ilma ettevalmistusele kuluva ajata kiiresti ainetundidesse lõimitavaid lahendusi, viitab mitmele programmide rakendamisega seotud takistusele, millest räägime lähemalt **peatükis 5**.

Kiiresti õppetöösse lõimitavatest metoodikatest erinevad aga täielikult sellised programmid nagu „Hooliv klass“ ja KLAPP. Need ei paku koolitöötajatele mitte ainetundides rakendamise tööriistu, vaid viivad kogu klassi piiratud ajaks koolist välja uude keskkonda. „Hooliva klassi“ ja KLAPPi ülesehituse erilisus on koolitöötajate hinnangul nii nende tugev kui ka nõrk külg, sest nad peavad tähtsaks luua klassile koolivälises keskkonnas koos tegutsemise võimalusi (vt ka kuulustundega kiusamise vastu, alaptk 3.2.2) ning ka õpetaja võimalust näha klassi teistsuguses olukorras. Samas leitakse, et ainuüksi sellistest ühekordsetest ettevõtmistest tõhusaks kiusuennetuseks ei piisa.

5. Kiusamise ennetamise ja vähendamise takistused

Peatüki kokkuvõte

Isegi kui kool juba tegeleb kiusuennetusega mõne programmi toel, võib selle rakendamisel tulla ette takistusi. Tõdeti, et ennetusprogrammid ei muuda kooli juhtimis- ega koostöökultuuri, mis tähendab, et kui koolielu haldamise süsteem ja eri toimijate **vastutus pole selge, ei ole kasu ka programmidest**. Samamoodi võib probleem tekkida siis, kui programm on kooli jõudnud, kuid sel **puudub seal kindel eestvedaja, rakendamise järjepidev tugi ja rahastus** ning tegevused jäävad seetõttu soiku. Kokku peab koolitöötajate **ebapiisavat koostööd või vastutuse ebaselget jagunemist** kiusuennetuse takistuseks viiendik koolitöötajatest.

Olulise takistusena tõi üle kolmandiku koolitöötajatest esile **tööjõu- ja ajapuuduse** nii tööna dalates kui ka ainekavades. Suurema tõenäosusega tajutakse seda eesti õppekeele koolides. Mõnes koolis on probleemiks ka rahapuudus, mistõttu on tasuliste ennetusprogrammidega liitumine raskendatud, pole palgal piisavalt tugispetsialiste või **ei tasustata õpetajaid lisategevuste eest**.

Ennetustööd raskendab seegi, kui palju tugispetsialiste või õpetajaid töötab osakoormusega, sest töötajatel on keeruline osaleda samadel koolitustel ja koolis ei teki kiusuennetusest ühtset arusaama. **Kiusuennetuse ja muude sotsiaalsete oskustega seotud tegevusi vastandatakse sageli õppetööle**. Süsteemse ennetustegevuse puudumise korral tunnevad koolitöötajad, et sihistatult kiusuennetusega tegelemiseks ei jäägi jaksu ega aega, sest õpilaste käitumisprobleemide ja õpiraskustega tegelemine nõuab kogu tähelepanu.

Peale selle muudab kiusuennetuse keeruliseks koolide tajutud **võimetus luua lapsevanematega ühine väärtusruum**, kuna pered ei anna juhtumitest õigel ajal teada ega tauni üheselt vägivalda. Lapsevanemate puudulikud teadmised ja ebasobivad hoiakud ning ühiskonnas laiemalt valitsev hoolimatus ja sallimatus takistabki kiusamisega tegelemist kõige sagedamini (rohkem kui 60% vastanute hinnangul). Ühiskondlikke hoiakuid tajutakse seejuures takistusena tõenäolisemalt eesti õppekeele koolides ja väiksema tõenäosusega erakoolides.

5.1. Küsitlusandmete analüüsi tulemused

Et uurida, milliseid tunnuseid kasutades saab prognoosida teatud takistuse kogemist, rakendasime logistilist regressioonanalüüsi ja ristvalideerimist. Hindasime kooli õppekeele, suuruse, õpetajate keskmise vanuse ja kooli omandivormi (munitsipaal- või erakool) seost kõigi uuritud 13 takistuse kogemisega (**Tabel 9**). Iga takistuse kohta selgitasime ristvalideerimise abil välja parima üldistusvõimega mudeli. Ülevaate õpetajate, tugispetsialistide ja juhtkonnaliikmete vastuste erinevustest annab samuti **Tabel 9**.

Kõige sagedamini nimetasid vastajad oma koolis kiusuennetust takistava tegurina **lapsevanemate hoiakuid või puudulikke teadmisi** (63% vastajatest) ning **ühiskonnas valitsevat hoolimatust ja sallimatust** (samuti 63%). Lapsevanemate hoiakuid tajuvad takistusena veidi sagedamini tugispetsialistid ja õpetajad, ent ühiskondlikke hoiakuid peavad neist sagedamini takistuseks juhtkonnaliikmed.

Logistilise regressioonanalüüsi tulemuste järgi on ühiskondliku hoolimatuse ja sallimatuse takistusena kogemine seotud nii kooli õppekeele kui ka omandivormiga. Eesti õppekeele koolidega võrreldes on vene õppekeele koolides selle takistuse kogemise võimalus 72,7%

väiksem (95% UI⁸² [0,13; 0,56]) ja keelekümbluskooldes 66,7% väiksem (95% UI [0,19; 0,58]). Erakoolides on takistuse kogemise võimalus 83,1% väiksem kui munitsipaalkoolides (95% UI [0,04; 0,60]).

Üle kolmandiku vastajatest näeb ka **kooli ebapiisavat töötajate arvu ja ajaressurssi** kiusuennetuse takistusena. Aja- ja personalipuudus kui kiusamisega tegelemise takistus on seotud kooli õppekeelega: suurema tõenäosusega tajutakse seda takistava asjaoluna eesti õppekeelega koolis. Aja- ja personalipuuduse takistusena tajumise võimalus on vene õppekeelega koolides 72,5% väiksem kui eesti õppekeelega koolides (95% UI [0,09; 0,67]). Samuti on selle takistuse kogemise võimalus 66,8% väiksem koolides, kus õpitakse nii eesti kui ka vene keeles (95% UI [0,13; 0,74]). Aja- ja personalipuuduse takistusena tajumise võimalus on keelekümbluskooldes 47,5% väiksem (95% UI [0,28; 0,95]).

Peaaegu veerand vastajatest peab **õpetajate ebapiisavaid oskusi** kiusuennetust takistavaks teguriks (24%). Kõige sagedamini on õpetajate oskuste suhtes kriitilised tugispetsialistid. Veidi harvem märgitakse takistusena **õpetajate ebapiisavat pühendumust ja motivatsioonipuudust** (18%), mida tajutakse kiusuennetust takistava asjaoluna tõenäolisemalt noorema õpetajaskonnaga koolides: selle takistusena märkimise võimalused vähenevad nimelt iga lisanduva eluaastaga (kooli õpetajate keskmine vanus) 5,1%.

Muud takistused on samuti küllalt sagedased. Näiteks pidas **koolitöötajate ebapiisavat koostööd** kiusuennetuse takistuseks peaaegu viiendik vastajatest, sealhulgas sagedamini tugispetsialistid. Kogukonnatunde puudumine koolis takistab kiusuennetust eelkõige juhtkonnaliikmete hinnangul. Nende takistuste kogemise ja kooli taustatunnuste vahel ei tuvastatud statistiliselt olulisi seoseid.

Rahanappust kiusamisvastaste programmide rakendamisel nimetas 15% vastajatest ning selle takistusena märkinud vastajate osakaalud on suuremad tugispetsialistide ja juhtkonnaliikmete seas. Regressioonanalüüs näitas, et programmide rakendamiseks vajaliku raha puudumise takistusena tajumine on seotud õpilaste arvuga koolis: seda kogetakse tõenäolisemalt suurema õpilaste arvuga koolides. Iga lisanduv õpilane kasvatab takistuse kogemise võimalust 0,1% (95% UI [1,00; 1,001]).

Ligikaudu 17% vastajatest märkis kiusuennetuse takistusena veel **kooli ja teiste kohaliku tasandi asutuste (kohalik omavalitsus, politsei, noortekeskus) vähest koostööd**. Seda tajuvad tugispetsialistid takistusena harvem kui õpetajad ja juhtkonnaliikmed. Regressioonanalüüsist selgus, et kiusuennetuse takistusena tajutakse seda väiksema tõenäosusega koolides, kus õpe on nii eesti kui ka vene keeles. Ainult eesti õppekeelega koolidega võrreldes on eesti ja vene õppekeelega koolides takistuse kogemise võimalus 87,8% väiksem (95% UI [0,01; 0,58]). Teiste õppekeelerühmade vahel statistiliselt olulisi erinevusi ei tuvastatud.

⁸² UI – usaldusintervall (ingl *confidence interval*).

TABEL 9. KIUSUENNETUST JA KIUSAMISJUHTUMITE LAHENDAMIST TAKISTAVAD TEGURID (% KÕIGI VASTAJATE SEAS)

	Õpetaja % N = 384	Tugispetsialist % N = 65	Juhtkonnaliige % N = 103	Kokku % N = 552
Hoolimatus ja sallimatus ühiskonnas	60,4	66,2	68,9	62,7
Lapsevanemate hoiakud või puudulikud teadmised	63,3	63,1	59,2	62,5
Liiga vähe töötajaid kiusamisega tegelemiseks / pole aega	34,6	33,8	35,9	34,8
Õpetajate ebapiisavad oskused	24,0	27,7	20,4	23,7
Koolitöötajate ebapiisav koostöö või vastutuse ebaselge jagunemine	18,5	24,6	22,3	19,9
Õpetajate ebapiisav pühendumus ja/või motivatsioon	18,0	20,0	18,4	18,3
Vähene kogukonnatunne koolis	16,9	10,8	19,4	16,7
Kooli ja teiste kohaliku tasandi asutuste vähene koostöö	16,9	10,8	18,4	16,5
Rahanappus programmide rakendamiseks	12,8	21,5	19,4	15,0
Rahanappus koolitöötajate koolitamiseks	12,2	15,4	9,7	12,1
Tugispetsialistide ebapiisav pühendumus ja/või motivatsioon	8,9	4,6	2,9	7,2
Tugispetsialistide ebapiisavad oskused	7,8	4,6	2,9	6,5
Koolijuhi hoiakud või puudulikud teadmised	6,3	4,6	3,9	5,6

5.2. Intervjuude analüüs

Lisaks küsitlusuuringule kogusime kiusuennetusega seotud takistuste kohta andmeid ka intervjuudest koolitöötajatega. Sellest annavad ülevaate järgnevad alapeatükid.

5.2.1. Koolisisesed takistused

Pole aega, jaksu ega raha

Üks peamisi tegureid, mida koolid nimetasid kiusuennetuse takistustena, on ressursipuudus: vajaka on ajast, rahast, jaksust või mitmest neist korraga. Korduvalt tõdeti, et napib aega kiusuennetusega tegeleda, kuna personali – nii õpetajaid kui ka tugispetsialiste – on koolis vähe.

Just väikestes koolides tuntakse puudust tugispetsialistidest, keda sageli pole seal üldse või kes ei tööta seal täiskoormusega. Oma tööaega mitme kooli vahel jagav tugispetsialist selgitas ka intervjuul, et osakoormusega töötades on väga raske teha sisulist ennetustööd, kuna pigem kulub aeg probleemide lahendamisele.

„Kuna ma töotan selles koolis praegu niimoodi, et eelmisel aastal ma käisin ainult ... sain käia ühe päeva, nüüd ma olen kaks päeva nädalas, siis selge see, et seda on vähe. /.../ Kui ma käin kaks päeva, siis on see, et ma lahendan neid asju juba, mis on tekkinud. Ma lahendan neid asju, ja siis ülejäänud aja saan vestelda, nende lastega rääkida, kes on nii-öelda ... ei ole nagu nendes probleemides sees.“ (Tugispetsialist, K10)

Väikekoolides nõuab ennekõike liitklassides eri vanuses ja tasemel õpilaste koos õppimine palju pühendumist ning selle kõrval võib sihiteadlik kiusuennetus tunduda teisejärguline. Probleem on seegi, et õpetajate puuduse ja tugispetsialistide madala töötasu tõttu võtavad tugispetsialistid õpetamistöö üle või rakendatakse neid koolides muul, mitteerialasel moel.

„Neist on saanud eesti keele õpetajad, neist on saanud algklasside õpetajad, sest tugispetsialistid on alati vähem raha saanud ja õpetajatel on alati suurem palk olnud /.../. Nii et kui mina tuln praegu ja kuulen, „Mis asja, psühholoog annab kolm inglise keele tundi?“ – ehh, see ei ole see! Ta peab selle kolme tunni ajal tegema psühholoogi tööd, eks ole? Ja niimoodi me kasutame neid. Siis me saadame neid õppekäikudele, sest nad on tunniplaanivabad inimesed – neid on ju hea saata kuhu iganes kaasa, et mine õppekäigule kaasa ja ole seal kolonni lõpus kollase vestiga. See on kuldaväärt spetsialisti väärkohtlemine!“ (Juhtkonnaliige, K5)

Intervjuudest selgus, et kiusuennetusega tegelemist võib pärssida seegi, kui paljud õpetajad töötavad osakoormusega. Esiteks puutuvad sellised õpetajad õpilastega vähem kokku, mistõttu on neil kiusamist märgata keerulisem. Teiseks ei saa väikse koormusega töötajad tihtipeale osa koolitustest ja end mitme kooli vahel jagades pole neil aega võtta osa muudest töötajate aruteludest ja kooliüritustest (vt kogukondlikkuse ja koostööks ruumi loomise olulisus, alaptk 4.2).

Murena toodi esile õpetajate vahetumine, mistõttu on alati ainult osa koolitöötajaid läbinud vajalikud koolitused. Uute töötajate koolitamine langeb tihti tugispetsialistide õlule, kes pole vahel kindlad oma pädevuses anda programmi metoodikat teistele edasi. Uute töötajate koolitamine nõuab ka ajalist ja vaimset lisaressurssi.

Mainiti, et ajapuudus on koolide jaoks üldiselt suurem probleem kui rahanappus, sest raha juurde andmine ei tekita otseselt rohkem aega töönädalas ega õppekavas. Sellegipoolest oli ka neid, kes leidsid, et rohkem raha võimaldaks palgata tublisid tugispetsialiste, kes praegu töötavad mujal, samuti saaks lisaraha abil korraldada ennetustööd toetavaid ühisüritusi ning pakkuda koolitöötajatele enesearengu- ja koolitusvõimalusi. Näiteks üks intervjuueeritud tugispetsialist leidis, et kuna tema ametikoht ei kuulu kooli koosseisu, vaid ta töötab vallavalitsuse juures, pole tal võimalik saada osa talle huvipakkuvatest erialastest koolitustest, sest neid pakutakse ainult koolitöötajatele, ning omavalitsuse eelarves pole koolitusteks nähtud ette piisavalt raha. Ühtlasi tekitab selline töökorraldus tema hinnangul olukorra, kus õpetajad ja tugispetsialistid osalevad eri koolitustel (kui tugispetsialistid saavad üldse osaleda) ning kokkuvõttes puudub neil seetõttu probleemide mõtestamiseks ja lahendamiseks ühine alus.

„Meil ei ole koos koolitusi, mis on suur puudus. Õpetajad ja tugispetsialistid ei ole ühtedel koolitustel. /.../ Me ei saa asjadest ühtemoodi võib-olla aru. Õpetajad käivad eraldi. Meie ei tea, kas meie saame või ei saa, onju. Kui sa oled kooli all, siis sa võid saada sinna koolitusele. Aga ... aga kui sa töötad nagu eraldi – oled, ma ei tea, kas linnavalitsuses, vallavalitsuses –, siis sa sinna ei saa, ja üldjuhul on õpetajad ja tugispetsialistid eraldi.“ (Tugispetsialist, K10)

Veel üheks takistuseks kiusamise ennetamisel ja vähendamisel võib osutada kooli suurus.

„Ma arvan, et meil hästi paljud probleemid tulenevad sellest meie tohutust suurusest. See ei ole normaalne – nihukesed kombinatsioonid ei ole normaalsed.“ (Õpetaja, K11)

Nii mõnigi intervjuueeritu tõdes, et suures koolis ei jõuta kõigel silma peal hoida: probleemid võivad jääda märkamata. Ka õpilaste rohkusest tulenev anonüümsus süvendab kiusamise ohtu.

Kiusuennetus on tilulilu

Intervjueeritavate vastustest ilmnes, et oluline takistus kiusuennetusega tegelemisel on aineõpetuse vastandamine kiusuennetusele ja sotsiaalsete oskuste arendamisele. Mitu intervjueeritut oli arvamusel, et kõik õpetajad ei tähtsusta ennetustööd ega pea seda õppetöösse sobivaks.

„Ega iga õpetaja ei pea seda oluliseks. Mõni ütlebki, et „Mis ma pean õppimise aega sihukese tilulilu peale raiskama?“ (Juhtkonnaliige, K11)

Selgus, et ühelt poolt pole aineõpetajad tihtipeale nõus lubama õpilasi oma tunni ajast muudele tegevustele (nt kiusuennetusprogrammide tegevused, ühisüritused), ent teisalt pole nad valmis teemat ka oma tundidesse lõimima. Üks intervjueeritu oli seisukohal, et kuna matemaatika on õppeaine, mille tundidest on ainekava läbimiseks niikuinii puudus, siis loodetaksegi sellele, et kiusuennetusega tegeldakse pigem näiteks inimeseõpetuse tundides. Mõõndi, et kiusuennetust saaks lõimida ka eksamiainetesse, kuid ümberkorraldused nõuavad lisaressursse.

„Aga eesti keele õpetajal ja matemaatikaõpetajal taob ju kogu aeg kuklas, et mult oodatakse: kõik teevad sada protsenti eksamit. Samas minu meelest eesti keel ja kirjandus oleks just sellised ained, et kui ainult oleks aega, siin ilmselt annaks neid kiusamise teemasid hästi palju rohkem lahendada küll. Kuidagi nende ainekavadega ... vot kui oleks aega, et mõelda ainekavas läbi see, mis sealt võiks välja minna, siis tegelikult annaks hästi palju aega juurde, et tegeleda laste omavaheliste suhetega, mis tähendab, et kiusamist oleks võimalik saada vähemaks. Aga see ressurss on praegu puudu.“ (Õpetaja, K5)

Lahendus ei näi olevat isegi ennetusprogrammide tegevuste korraldamine pärast tunde, sest sel juhul on takistuseks õpilaste huvitegevused, asjaolu, et eri klasside koolipäev lõppeb eri ajal, samuti õpilaste soovimatus jääda pärast tunde kooli jms (vt ka lisategevuste tasustamise olulisus, alaptk 4.2). Vaatamata mahukatele ainekavadele ja sellest tulenevale ajasurvele rõhutati, et sotsiaalsete oskustega tegelemine on siiski sedavõrd tähtis, et see vajaks koolielus eraldi tähelepanu ning tunniplaani lisamist.

„Sellist asja ei ole! Me ei õpi inimeseks olemist. Me ei õpi elementaarseid oskusi. Ja meil on inimeseõpetuse tunde, ma ei tea, noh, niivõrd vähe, et see on täiesti naeruväärne, kui vähe seda on.“ (Tugispetsialist, K10)

Silmade kinnipigistamise vastu pädevuse suurendamisega

Kiusamise ennetamist ja vähendamist takistab ka see, et leidub neid probleeme eitavaid koolitöötajaid. Mitu intervjueeritut ütles, et kui koolikogukonnas puuduvad tahe ja oskused kiusamist märgata, on ennetamisega väga keeruline tegeleda. Olgugi et see on paljude jaoks enesestmõistetav, arvasid intervjueeritud siiski, et mõnikord ei sekku õpetajad, kui märkavad halvasti ütlemist ja mõnitamist. Üks õpetaja mõõnis, et vahel hoiduvad õpetajad sekkumast suuremate laste probleemidesse, kuna kardetakse ise sattuda verbaalsete rünnakute ohvriks. Lisaks tajub osa koolitöötajaid endiselt põlvkondadevahelisi erinevusi kiusamisega seotud arusaamades.

Kiusamise kui probleemi eitamine võib tuleneda vähestest oskustest kiusamist märgata, seda töid kiusuennetusega seotud takistustena esile erinevad koolitöötajad.

„Muidugi üks takistus on see vähene teadlikkus. Kui me võtame isikliku elu kogemusest ja puutume kiusamisega vähe kokku, siis me ei pruugi neid asju ka märgata. Minu elus kiusamist ei olnud väga palju ja ma ei oska seda hinnata, kuidas üks või teine laps käitub, kui ta on kiusatav, või kuidas see, kes kiusab, ja miks ta kiusab. Ehk siis, mida vähem meil endal

selliseid praktilisi kogemusi on, seda vähem me ilmselt oskame ennast sellele kohale asetada ja mõista.“ (Juhtkonnaliige, K3)

„Muud ei olegi: nii, kui märgatakse ja tegelema hakatakse, siis me saame. Aga võib-olla just selles märkamise tasandis on see, mida ma parandaks või tahaks arendada.“ (Juhtkonnaliige, K1)

Ühtlasi viidati intervjuudes klassijuhataja rolli ebaselgusele ja ebapopulaarsusele õpetajate seas. Leiti, et „klassijuhataja on jäetud niimoodi õhku rippuma“ (õpetaja, K5), st tema rolli, kohustusi, eeldatavaid oskusi ega ettevalmistuse taset pole sõnastatud. Klassijuhatajad, kes peavad sageli kandma konfliktide ja kiusamisjuhtumite lahendamisel põhivastutust, peaksid intervjueeritute hinnangul olema märksa paremini koolitatud ja oma rolliks ette valmistatud.

„Klassijuhatajaks saavad inimesed, kes on nõus, aga neil ei pruugi selleks mitte mingisugust oskust olla. Meil on küll koolis olemas kaust, kus on kirjas, mida klassijuhataja peab tegema, aga kuidas klassijuhataja mingeid olukordi lahendab /.../. Et millised on ootused klassijuhatajale, mida ta saab teha selleks, et neid ootusi täita, eksju, millised nii-öelda meetodid või vahendid tal üldse käes on, et toimetada ... Tegelikult selline üldisem koolitus on puudu.“ (Õpetaja, K11)

Ennetuse asemel kustutatakse tulekahjusid

Süsteemse kiusuennetuse ja ressursside puudus ning seetõttu pigem tagajärgede leevendamine paneb koolitõõtjad kiusamisega tegelemist sageli võrdlema tulekahjude kustutamisega.

„Aga ma tunnen, et võib-olla kõike mõnikord on liiga palju – ei jõuagi ennetusega tegeleda, vaid ongi see, et probleem on juba käes, et siis. Ja mõnikord jõuab ... siis, kui see nii-öelda ... see pomm või see on juba lõhkenud, see asi on läinud liiga suureks, siis tuleb hakata tegelema selle tulekahju kustutamisega.“ (Tugispetsialist, K8)

„Meil ei ole KiVa, ja ... teeme vestlusi, ja üldjuhul tegelikult me tegeleme suures osas tule kustutamisega. Seda ressurssi on vähe. /.../ Seda ennetustööd, seda on nagu nii vähe, et ... lihtsalt polegi sõnu. Lihtsalt polegi sõnu ... Pigem on selline kustutustöö.“ (Tugispetsialist, K10)

Väga palju mainiti intervjuudes õpetajate ülekoormatust: neil on „liiga vähe sotsiaalse poole jaoks aega“ (Õpetaja, K5). Tõdeti, et teravalt päevakorral olevaid muresid, millega peavad koolitõõtjad iga päev tegelema, on niivõrd palju, et kiusuennetus ei tundu alati kõige pakilisem töö.

„Ja mis on ironiline, ongi see, et see kiusamine mõnes mõttes tundubki pisiasi, sest kui mul on koolis igasugused käitumisprobleemid, õppimisprobleemid, kõik muud probleemid. /.../ Me ei jõua rääkida kiusamisest, me ei jõua läheneda kiusamisele süsteemselt, kui me katsume lihtsalt ellu jääda kogu selles kambas.“ (Õpetaja, K5)

Oludes, kus ennetustöö ja ka ennetusprogrammide rakendamine on üksikute õpetajate omaalgatus, puuduvad ühtlasi kokkulepped, kuidas probleemide korral asjale läheneda. Ühiste arusaamade puudumine ja olukord, kus „igauks pusib omaette“ (õpetaja, K5) takistab seega nii kiusuennetust kui ka konfliktide lahendamist.

Kokkulepete puudumisega on ühtlasi seotud kiusuennetuse käsitlemine strateegilistes dokumentides. Leidub koole, kus kiusamisvastasus on selgesõnaliselt arengukavas kirjas, ja koole, kus teema on dokumentidesse sisse toodud kaudsemalt läbi väärtuste. Siiski tõdeti, et kirjalikud juhised ei tähenda veel nende järgi elamist, st väärtused tuleb tuua ka tegudesse. Just rakendamine võib osutada keeruliseks.

„Et ... ja noh, muidugi koostöö ja lugupidamine ja kõik sellised märksõnad – muidugi on meil olemas. Aga see, et mida see täpselt tähendab, mis see sisu seal sõna taga on? Kuidas ta meie igapäevaelus siis välja tuleb? Kuidas see väärtus ka lasteni jõuab? Eks siin on veel minna küll ja veel.“ (Õpetaja, K5)

Süsteemsuse puudumine kui ennetusprogrammide rakendamist takistav asjaolu väljendub ka mitme programmi korraga rakendamises. See ei oleks läbimõeldult tegutsedes tingimata halb, kuid võib järjepidevust pärssida juhul, kui juba kasutusel oleva programmi jaoks enam ressursse ei leita ja selle asemel liitutakse varsti (mitme) uue programmiga. Seega takistab kiusuennetust käsitleva strateegia puudumise korral ennetusprogrammide rakendamist mingil määral ka trendide vaheldumine (vt ennetusprogrammi valimise kohta ka alaptk 3.2.1).

Kuigi intervjueritutele tundus, et ennetusprogramme on ohtralt, oldi sageli seisukohal, et kiusuennetust takistab sobivate programmide puudumine just vanemate kooliastmete jaoks. Intervjuudest jäi kõlama, et algklassides on ennetusega tegeleda lihtsam ja õpilased tulevad sellega ka kergemini kaasa. Vanemates klassides ei oska õpetajad sageli enam teemale läheneda ja oleks vaja toetavaid meetmeid.

Samuti mainiti takistustena Eesti kontekstis mõnikord veidralt mõjuvaid ennetusprogrammide materjale – liiga ameerikalikke plakateid – ja tajuti, et puudub kodumaine ennetusprogramm.

„Tavaliselt on see, et jah, esimesest kolmanda klassini ongi see, et oma õpetaja on kogu aeg nendega koos, jälgib, lahendab olukordi. Aga enamus kiusamisi saab alguse neljandas klassis, neljandas-viendas, selles teises kooliastmes. Seal ongi ka need kõige krõbedamad kiusamisjuhtumid olnud. Võib-olla olekski ka vaja neljandale kuni kuuendale klassile mingisugust ... sealt edasi arendada, et mida saaks reaalselt ka kasutada. Jah, osasid asju neljanda klassi puhul saab, aga oleks ka huvitav viiendale ja kuuendale klassile, et neile ka eakohane.“ (Tugispetsialist, K8)

5.2.2. Koolivälised ja ühiskondliku tasandi takistused

Kõik teised lapsed, aga mitte minu laps

Peamise koolikeskkonnavälise takistusena kiusamise ennetamisel ja vähendamisel tõid intervjueritavad esile lapsevanemate arusaamu, mis ei sobi kooli väärtustega ega toeta probleemide lahendamist. Paljude koolide töötajad tõdesid, et lapsevanemad kipuvad probleeme eitama ega tunnista (kiusamis)olukorra tõsidust. Lapsevanematelt oodatakse ühtlasi aktiivsemat osalemist kooli üritustel, sh koolitustel, samuti konkreetsete sisulist osalemist probleemide lahendamises: „vanemad ei taha nagu reageerida või arutellu siis laskuda“ (tugispetsialist, K9).

Lisaks tajus üks intervjueritu, et mõne lapsevanema jaoks on kooli vestlema tulekuga seotud teatud stigma: „Et siis kõik näevad: ma lähen koolimajja, miks ma lähen koolimajja, eks ole?“ (juhtkonnaliige, K5). Suur osa intervjueritutest tõi näiteid lapsevanematest, kes õigustavad vägivalle vastamist vägivallega, mis ei sobi kooli väärtuste ega kiusuennetuseprogrammide eesmärkidega.

„Ja vanemad nagu ka omalt poolt seda toetavad, et nagu „Nemad on halvad, meie ei ole midagi halvasti teinud“, „Sina tegutse nii, nagu sa tegutsed“, „Kui tema lööb, löö kindlasti vastu – sa peadki ennast kaitsma“. Et noh, kui ongi sellise suhtumisega ... noh, see tuleb jälle kodust.“ (Tugispetsialist, K8)

Enamik intervjueritutest tajub kooli võimetust muuta lapsevanemate hoiakuid. Arvamused lahknevad selle puhul, kas see peakski üldse olema kooli vastutusallas, st tekib küsimus, mil määral on võimalik ja õige sekkuda perede tasandil. Üks intervjueritu väljendas selgelt seisukohta, et

koolil pole õigust sekkuda mitte kuskil peale oma vahetu territooriumi, sh kohalikus noortekeskuses või laiemas kogukonnas. On iseasi, kuidas selline arusaam kooli väga kitsast rollist aitab kaasa sellele, et kiusuennetusega tegeldakse terviklikult, ning mil määral saab kiusamist määratleda pelgalt koolikiusamisena näiteks olukorras, kus klassi- või koolikaaslaste vahel puhkenud konfliktid ja kius liiguvad ka tundidevälisel ajal aina rohkem küberruumi või kui kogukonnast kandub kiusamine koolikeskkonda. Viimast toodi eraldi esile väiksemate koolide puhul. Peale lähema kogukonna peegelduvad koolitöötajate meelest kiusamiskäitumises ühiskondlikud hoiakud laiemalt.

„Kuna on väike kogukond, siis kõik tunnevad kõiki. Ääretult raske selles mõttes, et kõik tuleb ka kooli kaasa. Pered omavahel ... tihti perede omavaheline arветеõiendamine – vanemad kodus räägivad midagi, et „See laps on selline“ või „See pere on selline“, ja see tuleb kooli kaasa. Lapsed kannavad selle üksteisele üle.“ (Tugispetsialist, K10)

„Põhiline on ... kui me vaatame ka täiskasvanute ühiskonda, siis ega praegu ka see pilt, mida näeb üks ... heh, noh, ma arvan, et lapsed ei vaatagi eriti telekat, aga kui nad vaataks, mis nagu toimub riigi tasandil, heh, siis seal on ka kiusamist ja kõike niivõrd palju, et noh, see eeskugi nagu kuskilt kõrgemalt sfäärist ei tule ka väga hea.“ (Tugispetsialist, K14)

Peredega suhtlemise probleemid võivad võimendada ka sel juhul, kui nendega päriselt polegi ühist suhtluskeelt. Nii mõnigi koolijuht ütles, et tänapäeval ei oska paljud noorema põlvkonna koolitöötajad vene keelt, mistõttu on neil keeruline lahendada venekeelsetest peredest pärit laste muresid juhul, kui tekib vajadus kaasata lapsevanemaid. Vähemalt ühes intervjuueritud koolis leiti, et teise, sh vene keelt kõneleva sotsiaalpedagoogi palkamine on venekeelsetest peredest laste heaolu tugevalt toetanud.

„Ja siis, ütleme, kui on vaja lapsevanemaga suhelda, siis tänapäeva noor inimene, ta pigem ju räägib inglise keelt. Vene keele oskus puudub, ütleme, ka personali pool. Siis neid olukordi selgitada eesti keeles või ... Sageli oli nii, et see laps, venekeelne laps, tõlkis seda juttu, mida, ütleme, sotsiaalpedagoog või keegi ... oma lapsevanema ja selle sotsiaalpedagoogi vahel tõlkis – noh, konkreetselt üks juhtum meil. Noh, see ei ole ju ... see ei ole ju hästi.“ (Juhtkonnaliige, K7)

Spetsialistide põud

Kiusuennetuse takistusena tajutakse haridustöötajate ülekoormatuse kõrval ka vaimse tervise spetsialistide puudust Eestis. See raskendab tõsisema probleemi korral õigel ajal spetsialistide vastuvõtule jõudmist isegi juhul, kui probleemi on koolis juba märganud. Ka intervjuude käigus selgus, et endiselt leidub koole, kus ei ole psühholoogi, ja isegi piirkonnas on võimalik pöörduda ainult üksikute oma ala spetsialistide poole. Samuti võib probleemiks osutuda see, kui koolipsühholoogiga ei teki piisavalt head ja usalduslikku suhet, kuid mujalt pole teist spetsialisti samuti võtta.

„Kas me märkame või ei märka – ühesõnaga, kui me märkame, siis on veel ... lihtsalt ma tean, et mul ei ole teda tegelikult suunata kuskile. Ma ei saa abi mitte kuskilt. Ja ... ja et ... selle teadmisega ... noh, see teadmine ainult meid ei aita. Tegelikult on see olukord päris kurb, mis on. Meil on noored inimesed, kes ootavad järjekorda ikkagi väga-väga pikalt.“ (Tugispetsialist, K10)

6. Kooliväliste tegurite ja koolikultuuri roll

Peatüki kokkuvõte

Ligikaudu poolt koolidevahelistest erinevustest kiusamistasemes saab seletada mõne taustatunnusega ja koolikultuuriga seotud tunnustega. Suurimad vahed koolide kiusamistasemes tulenevad õppekeelest: eesti õppekeelega koolides on kiusamist vähem. Samuti on tähtis õpilaste põhivajaduste – autonoomia, seotuse ja enesetõhususe – toetamine, sest nende rahuldatus on seotud koolis üldiselt madalama kiusamistasemega. Veel mängib Eestis koolides rolli majanduslik võrdsus: mida rohkem õpilasi, kes tunnetavad enda majanduslikku võrdsust kaaslastega, seda vähem on üldiselt koolis kiusamist.

Neile tunnustele järgnevad õpilaste hinnangud kooli sotsiaalsele keskkonnale ja vähemalt kuu aega kaugõppel olnud õpilaste osakaal, mis on samuti seotud madalama kiusamistasemega koolis. Õpetajate head suhted õpilastega vähendavad kiusamistaset veidi väiksemal määral ning õpetajate kõrgemad hinnangud kooli koostõisele juhtimisele (koostõisus ja tagasiside väärtustamine) prognoosivad koolis hoopis kõrgemat kiusamistaset. Võib juhtuda, et õpetajad tajuvad koolijuhi suuremat huvi tagasiside vastu näiteks sellistel juhtudel, kui koolis on rohkem ebamäärasust ning pole kindlalt paigas pedagoogilist tuge pakkuvad tööprotsessid (ka neid nimetati kiusuennetust toetava tegurina), sest mõlemad on tõeliselt koostõiseks kultuuriks ja töötajate pidevaks arenguks vajalikud.⁸³

Rahuloluküsitluse analüüsi tulemused

Koolikultuuri ja kooliväliste tegurite ning kiusamistaseme seoste uurimiseks kasutasime mitmest regressioonanalüüsi ning ristvalideerimist. Koolikultuuri uurimiseks lõime rahuloluküsitluse tunnuste põhjal kuus tegurit: 1) õpilaste tajutud kooli sotsiaalne keskkond, 2) õpilaste põhivajadused, 3) füüsiline keskkond, 4) kooli juhtimine, 5) lapsevanemate tajutud kooli sotsiaalne keskkond ning 6) õpetajate tajutud kooli sotsiaalne keskkond. Rahuloluküsitluse täpsed tunnused, millest need tegurid koosnevad, ja nende kirjeldav statistika on esitatud **Lisa 1**. Metoodika

Regressioonanalüüsi tulemused näitasid, et **kiusamistasemega on statistiliselt oluliselt seotud õpilaste tajutud sotsiaalne keskkond, õpilaste põhivajadused (autonoomia, seotus ja enesetõhusus), õppekeel, vähemalt kuu aega kaugõppel viibinute osakaal, juhtimishinnangud, õpetajate suhted õpilastega ning pere teistega võrdne majanduslik olukord** ($F(8, 246) = 30,48$, $p < 0,001$, $R^2 = 0,48$). Nende tulemuste põhjal ei saa ümber lükata nullhüpoteesi, et kooli füüsilise keskkonna hinnangud pole seotud kooli kiusamistasemega. Selliste tunnustega mudel seletab 48% varieeruvusest kiusamistasemes.

Tabel 10 näitab standardiseeritud regressioonikordajaid. Need võimaldavad kiusamistaset prognoosivaid tunnuseid omavahel võrrelda ja hinnata, milline on ühe tunnuse mõju juhul, kui hoida teiste tunnuste väärtused muutumatuna. Mida suurem on tunnuse väärtus (tulbas „Standardiseeritud kordaja“), seda tugevam on selle seos kooli kiusamistasemega.

⁸³ Lagrosen, Y., & Lagrosen, S. (2020), Organizational learning in consciousness-based education schools: a multiple-case study, *International Journal of Educational Management*, 34 (5), pp. 849-867.

TABEL 10. STANDARDISEERITUD REGRESSIOONIKORDAJAD

Muutuja	Standardiseeritud kordaja	SE	t	p
Sotsiaalne keskkond (õpilased)	-0,17	0,06	-2,76	<0,001
Põhivajadused	-0,29	0,06	-4,57	<0,001
Juhtimine	0,12	0,05	2,39	0,02
Õpetajate suhted õpilastega	-0,10	0,05	-2,12	0,04
Füüsiline keskkond	0,03	0,05	0,72	0,47
Õppekeel: eesti	-0,34	0,05	-6,88	0,00
Kaugõppel vähemalt üks kuu	-0,17	0,05	-3,51	<0,001
Teistega võrdne majanduslik olukord	-0,21	0,05	-4,32	<0,001

Järeldused ja soovitused

Kiusuennetusprogrammide ja muid sotsiaalseid pädevusi arendavaid tegevusi tajuvad koolitöötajad lisategevustena, milleks ei jagu neil aineõpetuse ja õppega seotud probleemide kõrvalt aega ega jaksu. Ennetuse ja õppetöö vastandamine viitab puudustele nüüdisaegse õpikäsituse rakendumises ning vajadusele jätkata koolitöötajate teadlikkuse suurendamist kiusamise kui probleemi tõsidusest.

Ennetusprogrammid peaksid koolikeskkonda, õpet ja heaolu parandama (varasemate mõjuuuringute põhjal nad ka teevad seda), mitte muutma õpetajate elu keerulisemaks. Samas võib kiusuennetuse tajumine eraldiseisva ja valikulise lisategevusena viidata reaalsele ebakõlale programmide ülesehituse ja koolitöötajate võimaluste vahel. Seda võimalust toetab asjaolu, et kuigi enamik ennetusprogramme kasutavatest töötajatest peab neid kasulikuks, hindab neid kooli omapärale kergesti kohandatavaks mõne programmi puhul alla poole kasutajatest.

Õpilaste isiklikud kiusamisvastased hoiakud ning tajutud kiusamisvastane sotsiaalne norm on võrreldes 4.–6. klassi ja gümnaasiumiga nõrgem 7.–9. klassis. Lisaks leidsime, et mida tugevam on koolis üldine kiusamisvastane sotsiaalne norm, seda harvem kogevad õpilased kiusamist. Arvestades, et kiusamisohvreid on Eestis üldiselt rohkem just 4.–6. klassis⁸⁴, võib oletada, et sealse tajutud kiusamisvastase sotsiaalse normi mõju (*mis on klassis aktsepteeritud?*) nullib kirjeldav norm (*kuidas teised tegelikult käituvad?*), mida on leitud ka mõnes varasemas uuringus.⁸⁵ Seega võib selles kooliastmes olla normidele suunatud sekkumistega (st tajutud normide muutmine) võrreldes rohkem abi sekkumistest, mis on keskendunud sotsiaalsetele pädevustele ja eneseregulatsioonioskustele.

Seevastu 7.–9. klassis, kus tajutakse teistest kooliastmetest rohkem, et klassikaaslaste arvates on kiusamine aktsepteeritav, võib olla rohkem kasu sotsiaalsetele normidele suunatud lähenemistest. Selle põhjus on asjaolu, et enamik inimesi hindab oma kaaslaste hoiakuid ebaadekvaatselt, ülehinnates nende kahjulikke hoiakuid. See tõukab inimesi käituma moel, millega nad ise ei nõustu, ja viitab vajadusele kujundada selliseid sekkumisi, mis lükkavad ümber arusaama kahjuliku käitumise aktsepteeritavusest kaaslaste seas.⁸⁶ Praegu tunnevad koolitöötajad puudust vanematele kooliastmetele sobivatest, eakohastest ennetustegevustest. Seegi rõhutab vajadust oskuslikult juhtida turvalisi arutelusid ka 7.–9. klassis ja arendada kuuluvustunnet.

Enamik õpetajatest peab vajalikuks käsitleda koolis LGBT+-teemasid, kuid samas võib selle tegelikku rakendumist mõne õpetaja puhul takistada kolleegide teistsuguste hoiakute tajumine. Ka varasemates uuringutes nimetatakse LGBT+-õpilaste toetamist ja nende teemade koolis

⁸⁴ Innove. (2018). Üldhariduskoolide 2018. aasta rahuloluküsitluste tulemused. https://www.innove.ee/wp-content/uploads/2020/01/ylldhariduskoolide_rahulolukysitluste_tagasiside_aruanne_2018.pdf

⁸⁵ Scholte, R., Sentse, M., & Granic, I. (2010). Do actions speak louder than words? Classroom attitudes and behavior in relation to bullying in early adolescence. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology, 39*, 789–799.

http://explore.bl.uk/primo_library/libweb/action/display.do?tabs=detailsTab&gathStatTab=true&ct=display&fn=search&doc=ETOCRN280984253&indx=1&reclds=ETOCRN280984253

⁸⁶ Balvig, F., & Holmberg, L. (2011). The Ripple Effect: A Randomized Trial of a Social Norms Intervention in a Danish Middle School Setting. *Journal Of Scandinavian Studies In Criminology And Crime Prevention, 12*(1), 3–19.

http://explore.bl.uk/primo_library/libweb/action/display.do?tabs=detailsTab&gathStatTab=true&ct=display&fn=search&doc=ETOCRN289243730&indx=1&reclds=ETOCRN289243730

käsitlemist takistava tegurina kartust kolleegide halvaks panu ees ning juhtkonna toe puudumist.⁸⁷ Kuna soo- ja seksuaalvähemustesse kuuluvate õpilaste selgesõnaline toetamine ning sellega seotud teemade positiivne käsitlus koolides on õpilaste endi kiusamisse sekkumise valmiduse kasvatamisel väga tähtis⁸⁸, tuleb selleks, et koolitöötajad oma häid kavatsusi ja hoiakuid rakendaks, neil neid väärtusi teadvustada selgelt nii üksteisele kui ka õpilastele.

Neist tulemustest järeldame, et koolitöötajate hoiakute muutmisele keskenduvatest koolitustest võib olla ehk olulisemgi juhtkonna selge ja nähtav kommunikatsioon, millega toetatakse vähemustesse kuuluvaid noori. Samuti on vaja sõnastada õpetajatele teemade käsitlemise kohta sellised ootused, mis annab neile kindluse, et see on tähtis tegevus ja selleks on olemas koolipere tugi.

Siinses uuringus ei leidnud tõendamist programmide arvu ega rakendamise kestuse seos koolitöötajate hoiakutega. Siiski tuleb pidada silmas, et uuringus osalenud koolitöötajate hoiakud osutasid üldjoontes sellele, et Eesti koolides on juba väga suur sekkumisvalmidus, kaastunne ohvri suhtes, kiusamise õigesti kiusamiseks pidamine ja kiusamisolukordade tõsisena tajumine.

Võib juhtuda, et programmide mõjukohad on pigem mujal. Ka töötajate hinnangutest programmidele selgus, et kõige tugevamaks hinnatakse programmide mõju sellele, et õpilased teavitaksid kiusamisest täiskasvanuid, ning kuuluvustundele ja seotusele koolis. Samamoodi ei ilmne varasematest uuringutest seda, et rohkem ennetusprogramme koolis vähendaks kiusamist.⁸⁹ Kuna intervjuudest tuli esile, et koolitöötajad tajuvad programmide rakendamist tihti lisategevuse ja koormana, võivad neid olla kasutama hakanud need õpetajad, kes tähtsustavad kiusuennetust juba niigi. Seetõttu ei too rakendamise pikem kestus kaasa muutust nende õpetajate hoiakutes.

Kiusamise seire ja ennetuse süsteemse lähenemise puudumist koolis põhjendatakse tihti sellega, et kiusamine ei ole seal nii tõsine probleem. Teisalt võib koolitöötajatel olla keeruline selle probleemi tõsidust adekvaatselt hinnata juhul, kui koolis pole kiusamist kunagi mõõdetud ning tähelepanu ei pöörata ka riiklike rahulolu- ja koolikeskkonna küsitluste tulemustele. Seepärast tuleb vältida ringi, kus koolides ei tegeleta kiusuennetusega süsteemselt ja kus seda ei tajuta probleemina, sest süsteemse lähenemise puudumise tõttu ei seirata kiusamist regulaarselt.

Süsteemne tegevus on oluline veel ennetustegevuste järjepidevuse ja laiapõhjalisuse tagamiseks – seda mainisid koolitöötajad eduka kiusuennetuse võtmetegurina. Sellele viitavad ühtlasi praeguse praktika probleemid, näiteks programmide rakendamise soikumine eestvedaja või rahastuse katkemise tõttu või teadmatus sellest, milliste programmide metoodikat kasutavad kolleegid. Kiusuennetuse järjepidevus aitab kaasa kiusamisvastaste hoiakute ja oskuste kinnistumisele õpilastes ning toetab üleminekuid koolielus, näiteks uude klassi, majja või õppeaastasse.

⁸⁷ McCabe, P. C., & Rubinson, F. (2008). Committing to social justice: The behavioral intention of school psychology and education trainees to advocate for lesbian, gay, bisexual, and transgendered youth. *School Psychology Review*, 37(4), 469–486. Scopus

⁸⁸ Ioverno, S., Nappa, M. R., Russell, S. T., & Baiocco, R. (2021). Student Intervention Against Homophobic Name-Calling: The Role of Peers, Teachers, and Inclusive Curricula. *Journal of Interpersonal Violence*, 08862605211042817. <https://doi.org/10.1177/08862605211042817>

⁸⁹ Chen, L.-M. (2018). School-based anti-bullying strategies in Taiwan and their effects. *Studies in Educational Evaluation*, 59, 218–223. <https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2018.09.004>

Osakoormusega ja vahetuvate koolitõtjate ennetusprogrammide tegevustesse kaasamise keerukus ning (programmide) rahastuse tõttu piiratud koolitusvõimalused tekitavad olukorra, kus paljusid koolitõtjaid koolitavad nende kolleegid. Kuigi mõni ennetusprogramm seda ei soosi, on koolid sel viisil olukorraga kohanenud ning ennetusprogrammide väljatõtjatel võib olla vaja sellist praktikat takistamise ja taunimise asemel hoopis arvestada ja toetada. Siiski ei saa see täielikult asendada koolituseks eriettevalmistuse saanud, programmi metoodikat tundvate spetsialistide koolitusi. Nende kavandamisel tuleks pidada silmas õppeaasta rütmi. Näiteks värbavad koolid uueks õppeaastaks personali tihti suvel ja sel ajal toimuvate koolituste tõttu jääb oluline osa koolitõtjatest kiusuennetusprogrammide koolitustest ilma.

Ennetusprogrammide meetoditest väärtustati väga praktilisi ja kergesti, isegi otse raamatust ilma ettevalmistuseta ainetundidesse lõimitavaid tegevusi. Keskkonnas, kus koolitõtjad tajuvad suurt ülekoormust, tihedat ainekava ning kus ennetustegevuste ettevalmistamist või eraldi ainetunnivälisel ajal elluviimist ei tasustata, on õpetajate hinnangul keeruline pühendada nende rakendamisele rohkem aega ja vaeva.

Tõeliselt mõjusaks peavad õpetajad seevastu klassi liitvaid, mitteformaalõppele omaseid mängulisi meetodeid. Samas selgus, et need on paljude õpetajate mugavustsoonist väljas, st kõik õpetajad ei pea mängu ainetundidesse sobivaks, ning ebasiirast rakendamist ilma ise tegevustesse uskumata ei hinnata tõhusaks. See viitab vajadusele toetada mitteformaalõppe meetodite lõimimist formaalõppesse, muu hulgas koolitades tulevasi õpetajaid juba tasemeõppes kasutama mängulisemaid meetodeid. Laiemalt mitteformaal- ja formaalõppe lõimimisel kiusuennetusele teadlikult tähelepanu pööramine jagaks vastutust ning võimaldaks lõigata kasu potentsiaalset, mis on noorsootõtjatel ja huvihariduse õpetajatel, kes on aktiivsetes ja kogemuslikes meetodites väga pädevad spetsialistid.

Kiusamisjuhtumite varajast märkamist peavad koolitõtjad ennetustöö tähtsaks osaks, kuid ennetusprogrammide mõjukohtade hinnangutest selgus, et teisi tajutud tulemusi – näiteks õpilaste valmidust teavitada täiskasvanuid – tajuti sagedamini. Ehkki klassijuhatajatel tundub olevat Eesti koolide praktikas kiusamisjuhtumite lahendamisel keskne roll, peab märkajana tegutsema kogu koolipere. Selleks on vaja luua kiusuennetusest ühised arusaamad kogu koolikogukonnas. See tähendab, et kiusamise ennetamise ja kiusamisjuhtumite lahendamise teemal tuleb suurendada ka aineõpetajate ja osakoormusega õpetajate teadlikkust ning parandada nende oskusi. Lisaks on oluline luua klassijuhatajatele võimalusi regulaarseks tööks oma klassiga, olgu selleks klassijuhatajatunnid, päeva alguse kohtumised või regulaarsed üks ühele vestlused.

Olukorras, kus kiusamine on järjest varjatud, ent õpetajad hindavad tõsisemaks ja tunnevad paremini ära nähtavamaid kiusamisvorme ning teadvustavad ka ise, et just märgata on keeruline, on äärmiselt vajalik luua keskkond, kus õpilased saavad muresid jagada ning täiskasvanuid teavitada. Koolitõtjate hinnangute järgi aitavad ennetusprogrammid sellele kaasa, ent nende sujuvaks rakendamiseks tuleb luua koolis aega ja ruumi nii õppekavas, õpetajate töönaudas, õpilaste tunniplaanis kui ka omavahelises suhtlemises. Seda saab toetada läbimõeldud süsteemne lähenemine kiusuennetusele.

Poliitikasoovitused

Probleem	Soovitus	Kellele suunatud?
1. Koolitöötajate hoiakud ja oskused		
Koolitöötajate vähene enesetõhusus ning oht, et ennetusega tegelevad ja koolitustel osalevad ainult need koolitöötajad, kes juba niigi tähtsustavad probleemi	Õpetajakoolituses saab teadmisi ja hoiakuid kiusamise olemuse ja lahendamise suhtes ühtlustada. Pöörata tähelepanu kiusamise tõsistele tagajärgedele, kiusuennetuse võimalustele (ja võimalikkusele) ning järjepidevusele	Ülikoolid, õpetajate koolitajad
Umbes pooled koolitöötajad kahtlevad oma võimekuses võtta kiusamise suhtes midagi ette	Süsteemseks kiusuennetuseks peaks kooli juhtkond võimaldama kõikidele koolitöötajatele kiusuennetuse baaskoolituse, mis ei sõltu konkreetse ennetusprogrammi rahastuseisust (s.t sellest, mitu inimest koolist on parasjagu võimalik koolitusele saata) ega osalemistingimustest	Kohalik omavalitsus, kool
Kuigi koolitöötajad tajuvad, et kiusamine on saanud meedias palju tähelepanu, peetakse seda tihti isegi liigseks, ning osa haridustöötajaid tajub kiusamist paratamatuna	Jätkata koolitöötajate teadlikkuse suurendamist, keskendudes teavituskampaaniate kõrval ka teemaga sisulisemat kokkupuudet võimaldavatele tegevustele, nagu koolidele võimaluste loomine kogemuste vahetamiseks ja kiusunnetuskoolituste rahastamine	Haridus- ja Teadusministeerium, ülikoolid, õpetajate koolitajad
Ennetusprogrammide aktiivsed meetodid on õpilastevahelise kuuluvustunde jm arendamiseks kasulikud, kuid paljud õpetajad ei tunne end mängulisemate meetodite rakendamisel mugavalt	Toetada mitteformaalõppe meetodite paremat lõimimist formaalõppesse, valmistades juba tasemeõppes tulevase õpetajaid ette kasutama ka aktiivsemaid meetodeid. Soodustada mitteformaal- ja formaalõppe õpetajate (ning teiste töötajate) süsteemset koostööd	Haridus- ja Teadusministeerium, ülikoolid
2. Õppekavaarendus		
Ehkki riiklike õppekavade üldosas nähakse ette sotsiaalse pädevuse arendamist, leidub koolides õppetöö vastandamist ennetustööle ja sotsiaalse pädevuse arendamisele	Pöörata sotsiaalse pädevuse arendamise toetamiseks õppetöös tähelepanu kohustuslike õppeainete ainekavadele: need peaksid võimaldama piisavalt arendada ka õppekava üldosas seatud pädevusi, muu hulgas tegeleda ka kiusuennetusega.	Haridus- ja Teadusministeerium
3. Kooli juhtimine ja õppekorraldus		
Rahulolu- ja koolikeskkonna küsitluse pakutavaid võimalusi seirata koolis kiusamist kasutatakse ebaühtlaselt	Suurendada koolijuhtide teadlikkust küsitluse olulisusest kooli arengu toetamisel. Võib kaaluda tulemuste interaktiivsema esitluse võimalusi, tagasisidekeskkonna muutmist kergemini kasutatavaks, kogutud andmete anonümiseeritult kättesaadavaks tegemist (toetab teadustööd, andmete taaskasutamist) või sootuks koolitasandi tulemuste avalikustamist	Haridus- ja Noorteamet, Haridus- ja Teadusministeerium, kooli juhtkond
LGBT+-teemade käsitlemist koolis ei takista mitte niivõrd koolitöötajate isiklikud hoiakud, kuivõrd kahtlemine kolleegide toetuses	Kooli juhtkond peaks sõnastama koolitöötajatele selgelt oma ootused nii soo- ja seksuaalvähemustesse kui ka teistesse vähemusrühmadesse kuuluvate õpilaste toetamise ning nendega seotud teemade positiivselt käsitlemise kohta. Arvestades veebruaris 2022 alanud Venemaa agressiooni Ukraina vastu on tähtis väljendada selget toetust ka vene- ja ukrainakeelsetest peredest noortele ning luua nendega ühiseid arusaamu selleks, et inimest ei samastataks poliitilise režiimiga tema emakeele põhjal	Kooli juhtkond, koolitöötajad
Ennetustegevuste järjepidevus tagab nende edu, kuid paljudes koolides sõltub ennetusprogrammide rakendamine üksikutest aktiivsetest koolitöötajatest, sest puudub juhtkonna	Kasvatada koolijuhtide täienduskoolitustel ning ennetusprogrammide koolitustel ja juhendmaterjalides koolijuhtide teadlikkust järjepidevuse tähtsusest kiusuennetuses	Haridus- ja Noorteamet, ennetusprogrammid
	Käsitleda kohalike omavalitsuste haridusspetsialistide täienduskoolitustes järjepidevuse tähtsust kiusuennetuses	Haridus- ja Noorteamet

Probleem	Soovitus	Kellele suunatud?
toetus programmide laiendamisele või rahastamise jätkamisele	Toetada koole kiusuennetusele süsteemsete lähenemiste loomises, tagades selleks järjepideva rahastuse	Kohalik omavalitsus
Klassijuhatajatel on nii kiusamise ennetuses kui ka kiusamisjuhtumite lahendamises keskne roll, kuid paljudes koolides on neil väga ahtad võimalused tööks oma klassiga ja tajutakse puudust klassijuhatajatele suunatud juhendmaterjalidest	Senisest rohkem teadvustada ja väärtustada klassijuhataja rolli kiusamise ennetamisel ja kiusamisjuhtumite lahendamisel, tagades selleks vajalikud ressursid: vajaduse korral kaks klassijuhatajat, tunniplaanis eraldi aeg tööks klassiga, klassijuhatajatele suunatud abimaterjalid, juhendid ja täienduskoolitused	Haridus- ja Noorteamet, kooli juhtkond, õpetajate ainedid
Madalamat kiusamistaset prognoosib toetavam sotsiaalne keskkond (täiskasvanute tugi ja suhted kaaslastega)	Lua kahe klassijuhataja süsteem või kaaluda sama klassijuhatajaga jätkamist pikemalt kui ainult 3.–4. klassini	Kooli juhtkond
Koolipere ühiseid arusaamu kiusamise olemusest ja ennetamisest peetakse väga oluliseks ennetusprogrammide rakendamist soodustavaks teguriks	Lua koolis kiusuennetussüsteem, mis on soovitatavalt sõnastatud kiusamisvastases vm strateegias ja sellega seotud tegevuskavas. Oluline on tegeleda iga töötaja rolliga, lahendada kiusamisjuhtumid ja selgitada välja vastutajad, määrata kogemuste vahetamiseks vajalikud suhtluskanalid ning luua üksteiselt informaalset õppimiseks piisav aeg ja võimalused	Kooli juhtkond, tugispetsialistid
	Jätkata koolijuhtidele täienduskoolitusprogrammide pakkumist, pöörates eraldi tähelepanu laiahaardeliste probleemide (nt kiusamine) süsteemse lahendamise juhtimisvõimekuse suurendamisele	Haridus- ja Noorteamet

4. Kiusuennetustegevused

Vanematele kooliastmetele (juba al 4.–5. kl) napib eakohaseid ennetusprogramme ja seniste programmide kohandamise võimalusi ei pea koolitöötajad piisavaks	Kui see sobib programmi ülesehituse ja loogikaga, otsida võimalusi laiendada programmi vanematesse kooliastmetesse	Ennetusprogrammid
	Pakkuda õpetajatele ja tugispetsialistidele täienduskoolitusi, mis keskenduvad ka vanemates kooliastmetes (al teisest kooliastmest) õpilastega eakohaselt kiusamisest rääkimisele, kontakti loomisele, turvaliselt ja usalduslikult probleemide arutamisele ning õpilastevahelise kuuluvustunde arendamisele	Haridus- ja Noorteamet
Kiusamisvastastel sotsiaalsetel normidel on suur osa õpilaste kiusamise kogemises Eestis koolides	Kiusamisvastaste normide tugevdamiseks peaksid sekkumised võimaldama saada teada kaaslaste tegelikest kiusamisvastastest hoiakutest, vähendada samas kiusamist eneseregulatsioonioskuste ja sotsiaalse pädevuse parandamisega	Ennetusprogrammid, Haridus- ja Noorteamet, koolitöötajad, õpilasesindused
Tõrjumisel põhinevat kiusamist tajutakse kiusamisena harvem	Pöörata erilist tähelepanu koolitöötajate tundlikkuse kasvatamisele sotsiaalse kiusamise vormide suhtes	Ennetusprogrammid, koolituste pakkujad, ülikoolid, õpetajate koolitajad

5. Spetsialistide puudus ja koolitöötajate ülekoormus

Kiusamisega seotud osalised vajavad spetsialistide abi, mis pole paljudes piirkondades üldse kättesaadav või takistavad õpilastele asjakohase toe pakkumist pikad vastuvõtujärjekorrad	Parandada vaimse tervise teenuste kättesaadavust õpilastele, aga ka õpetajatele, tugispetsialistidele ja teistele koolitöötajatele	Sotsiaalministeerium, Haridus- ja Teadusministeerium
	Jätkata nii õpetajate kui ka tugispetsialistide tööjõupuuduse leevendamist haridussüsteemis ning soodustada nende tööleasumist piirkondades, kus spetsialistide puudus on eriti kriitiline	Haridus- ja Teadusministeerium

Probleem	Soovitus	Kellele suunatud?
Koolitöötajate ülekoormuse tõttu tajutakse kiusuennetuse ja sotsiaalsete oskuste arendamisega tegelemist valikulise lisategevusena	Kooli juhtkonnal sõnastada selgesti oma ootused kooliperele, näiteks fikseerida kiusuennetuse tegevused kooli õppekavas ja klassijuhataja tööülesannete seas. Samal ajal pakkuda ootuse täitmiseks vajalikku tuge ja selgitada ootusi	Kooli juhtkond
	Keskenduda ennetusprogrammide kommunikatsioonis sellele, et need ei tee õpetajate tööd mitte raskemaks, vaid on mõeldud tegema seda kergemaks, sest tervemate suhete ja hea klassikliima korral on ka muid probleeme vähem ning õppetööle keskenduda on lihtsam	Ennetusprogrammid, Haridus- ja Teadusministeerium, Sotsiaalministeerium
6. Lapsevanemad ja vanemaharidus		
Koolitöötajad tajuvad lapsevanemate vähest kaasatust ja nende ennetustööd takistavaid hoiakuid. Samas peetakse kogukonnatunnet nii koolis kui ka laiemalt (sh lapsevanemate seas) eduka ennetuse huvides vajalikuks ning seda tajutakse väikeste ja suurte koolide olulise erinevusena	Arendada klassijuhatajatele lapsevanemate kaasamise teemal täienduskoolitusi	Haridus- ja Noorteamet
	Keskenduda riigi ja kohalike omavalitsuste rahastatud vanemahariduse koolitustegevustes ka kiusamisest tõendus põhiste arusaamade loomisele	Kohalik omavalitsus, Haridus- ja Noorteamet
	Pöörata laiemalt avalikkuses tähelepanu lapsevanemate ja kooli koostöö vajalikkusele, näiteks teavituskampaaniatega	Ennetusprogrammid, Haridus- ja Teadusministeerium
7. Kohaliku omavalitsuse võimalused		
Noorsootöötajatel ning huvihariduse õpetajatel ja treeneritel on tähtis roll laste usaldusisikutena ning väärtuste kujundajatena	Suurendada teadlikkust kiusamisest haridus- ja noortevaldkonna töötajate seas laiemalt. Luua kohalike omavalitsuste eri asutuste töötajate hulgas ühiseid arusaamu ja infovahetuseks suhtluskanaleid	Kohalik omavalitsus
Kiusamist soodustab sotsiaalne ebavõrdsus ja vähendab õpilaste põhivajaduste (autonoomia, seotus, enesetõhusus) rahuldatus	Pakkuda tasuta huvitegevusi, sest see annab õpilastele eneseteostusvõimalusi, sisustab nende vaba aega ning võib aidata kaasa tajutud ebavõrdsuse ja vähemkindlustatud noorte tõrjutuse vähendamisele	Kohalik omavalitsus
Kuuluvustunde arendamist tajutakse kiusuennetuse alustalana	Suurendada õpilaste osavõttu koostöisel uute projektide ja lahenduste väljatöötamist eeldavates tegevustes (nt „Salliv kool“, Erasmus+ võimalused) ning sisulist kaasatust neisse. See on tähtis, sest pakub klassile koos tegutsemise tähendusrikkaid võimalusi, sh võimalust tegeleda nende endi tuvastatud probleemidega	Kool, kohaliku omavalitsuse noorsootöö üksus
Varjatuid kiusamisvorme tuntakse kehvemini ära, tajutakse vähem tõsisena ja lapsevanematelt jõuab info kooli mõnikord liiga hilja	Kohalik omavalitsus saab pöörata tähelepanu peredele, mille laps vahetab kooli. Kui seda tehakse kiusamise tõttu, analüüsida olukorda (millistele kooli vajadustele see viitab?), pakkuda tuge kiusamisjuhtumi lahendamisel ja/või vajaduse korral hüvitada asjaosaliste vaimset tervist toetavaid teenuseid	Kohalik omavalitsus

Lisa 1. Metoodika

Rahuloluküsitluse analüüs

Koolikultuuri ning kooliväliste teguritega seotud uurimisküsimustele vastamiseks kasutasime 2021. aasta üldhariduskoolide rahulolu- ja koolikeskkonna küsitluste andmeid, sest 2020. aastal küsitleti ainult 4., 8. ja 11. klasside õpilasi (10. veebruarist 15. märtsini), kuid 2021. aastal 4., 8. ja 11. klasside õpilasi, õpetajaid ja lapsevanemaid (8. veebruarist 28. märtsini). Küsitlusele vastasid kõik sihtrühmad mõlemal aastal elektrooniliselt.

Valim

Uuringu valimisse võtsime koolid, mille kohta olid 2021. aasta rahuloluküsitluse andmed olemas nii 4. kui ka 8. klassi kohta. Nii jäi valimisse 267 kooli.

Mõõdikud

Kasutasime analüüsis sõltuva muutujana kooli kiusamistaset, mille moodustasime kiusamisega seotud näitajate liitmise teel (**Tabel 11**). Kuna rahuloluküsitluses paluti õpilastel mõelda viimase paari nädala peale, mis on suhteliselt lühike ajavahemik (võrdluseks teised uuringud, vt uuringuaruande põhiosa Tabel 2), määrasime kiusatavateks need õpilased, kes vastasid küsimustele „ühel korral“ või „mitu korda“.

TABEL 11. KIUSAMISTASEME NÄITAJA LOOMISEKS KASUTATUD INDIKAATORID

Kiusamise liik	Küsimused
Küberkiusamine	Märgi ära, kas kahe viimase nädala jooksul on /.../ teised õpilased sind Internetis solvanud või ähvardanud
Verbaalne kiusamine	Märgi ära, kas kahe viimase nädala jooksul on /.../ teised õpilased sinuga norinud või Sind mõnitanud
Füüsiline kiusamine	Märgi ära, kas kahe viimase nädala jooksul on /.../ teiste õpilaste poolt sulle meelega haiget tehtud (löödud, tõugatud jms)
	Märgi ära, kas kahe viimase nädala jooksul on /.../ teised õpilased sinu asju lõhkunud või sinult midagi ära võtnud

Seetõttu tegime mitmese regressioonanalüüsi, kus sõltuv muutuja oli suhteskaalal kiusamistase.

Kuna selle uuringu eesmärk polnud longituudvaade, tuli kõigepealt valida, kas kasutada 2020. või 2021. aasta andmeid. Mõlemal andmekogumisperiodil võis vähemalt osa koole või klasse olla kaugõppel. Sel põhjusel otsustasime uurida, kui sarnased on nende kahe aasta kiusamistäitajad, ja kasutada oluliste erinevuste puudumise korral värskemaid andmeid.

Selleks rakendasime ekvivalentsustesti (ingl *two one-sided t-tests*, TOST), mille abil on võimalik statistiliselt ümber lükata sellise suurusega efekti esinemine, millel oleks mingigi oluline tähendus kiusamistase mõttes. Kõige väiksemaks huvipakkuvaks efektiks lugesime kriitilise, st sellise efektsuuruse, mida meie valimi suuruse ($N = 267$) ja alpha taseme (0,05) juures suudab test tuvastada 80% võimsusega.

Selliste näitajate juures on väikseim tuvastatav efektisuurus $d_z = 0,14$, mis loetakse väikeseks efektiks.⁹⁰ Ekvivalentsustesti tulemuste põhjal ($t(325)=2,53$, $p = 0,006$) võib järeldada, et aastatevahelise erinevuse efekt jääb ekvivalentsuspiiridesse, arvestades, et me ei eksi rohkem kui 5% kordadel. Seega tõendas test 2020. ja 2021. aasta kiusamistasemete ekvivalentsust.

Analüüs

Koolikultuuri ja ka teiste kiusamisega seotud tegurite kohta on rahuloluküsitluses hulk näitajaid. Kuna me soovisime kasutada kiusamistasemega seotud tegurite väljaselgitamiseks mitmest regressioonanalüüsi ja nii suure arvu omavahel korrelatsioonis näitajate kasutamine võib regressioonimudelil põhjustada probleeme multikollineaarsusega, on keeruline tõlgendada ning võib põhjustada ka n-ö ülesobitamist, otsustasime mudelis kasutatavate kooli sotsiaalse ja füüsilise keskkonna näitajate vähendamiseks valida peakomponentide meetodi (PCA). See aitab koondada suure arvu näitajaid mõneks neid kõige paremini kokku võtvaks komponendiks.

PCA tulemused⁹¹ osutasid seitsmest tunnusest koosnevale lahendusele, kuid üks pakutud tunnus ei olnud tähenduslik (PCA osutatud kokkukuuluvad näitajad ei olnud sisuliselt seotud). Seepärast kasutasime edasises analüüsis kuut tunnust, mida võib tõlgendada järgmiselt: 1) õpilaste tajutud kooli sotsiaalne keskkond; 2) õpilaste põhivajadused; 3) füüsiline keskkond; 4) juhtimine; 5) lapsevanemate tajutud kooli sotsiaalne keskkond; ja 6) õpetajate tajutud kooli sotsiaalne keskkond.

Tabel 12 näitab rahuloluküsitluse näitajaod, millest need tunnused koosnevad, ja nende kirjeldavat statistikat. Tabeli lõpus on eraldiseisvad (koolivälised) tegurid, mida PCA-s ei kasutatud, kuid mida me uurisime regressioonanalüüsis.

TABEL 12. ANALÜÜSIS KASUTATUD RAHULOLUKÜSITLUSE NÄITAJATE KIRJELDAV STATISTIKA

	Kõrge kiusamistase (N = 50)		Madal kiusamistase (N = 46)		Kokku (N = 287)	
	M	SD	M	SD	M	SD
Füüsiline keskkond						
Õpetajate rahulolu ruumidega	3,94	0,52	3,86	0,55	3,95	0,52
Lapsevanemate rahulolu ruumidega	80,34	15,00	74,55	20,11	78,84	17,78
4. kl õpilaste rahulolu õpikeskkonnaga	4,02	0,25	4,37	0,26	4,21	0,27
8. kl õpilaste rahulolu õpikeskkonnaga	3,52	0,35	3,66	0,31	3,57	0,31
Õpilaste tajutud sotsiaalne keskkond						
4. kl õpilaste hinnang täiskasvanute toele koolis	66,54	15,68	75,78	24,81	72,30	17,34
8. kl õpilaste hinnang täiskasvanute toele koolis	59,89	15,23	64,92	18,87	62,35	17,49
4. kl õpilaste õpihuvi	52,24	14,71	72,02	18,49	65,34	17,97
8. kl õpilaste õpihuvi	40,22	17,92	50,07	18,40	42,91	18,53
4. kl õpilaste seotus kaasõppijatega	3,48	0,32	3,96	0,25	3,75	0,33

⁹⁰ Lakens, D. (2017). Equivalence Tests: A Practical Primer for t Tests, Correlations, and Meta-Analyses. *Social Psychological and Personality Science*, 8(4), 355–362. <https://doi.org/10.1177/1948550617697177>

⁹¹ Sõelatest (ingl *scree plot*) ja paralleelanalüüs 500 simuleeritud andmestikuga ning MAP-test osutasid seitsmele tunnusele. Seitse tunnust seletasid 60% kogu varieeruvusest ja tunnuste omavahelised korrelatsioonid pärast oblumi-pööramise meetodi kasutamist jäid vahemikku –0,04 kuni 0,22.

	Kõrge kiusamistase (N = 50)		Madal kiusamistase (N = 46)		Kokku (N = 287)	
	M	SD	M	SD	M	SD
8. kl õpilaste seotus kaasõppijatega	3,48	0,29	3,77	0,31	3,62	0,32
Lapsevanemate tajutud sotsiaalne keskkond						
Lapsevanema hinnang lapse suhetele õpetajatega	3,88	0,25	4,01	0,30	3,99	0,27
Lapsevanema hinnang lapse suhetele klassijuhatajaga	4,46	0,17	4,41	0,21	4,45	0,21
Lapsevanema hinnang lapse seotusele kaasõppijatega	4,12	0,17	4,28	0,18	4,21	0,18
Õpetajate tajutud sotsiaalne keskkond						
Õpetajate suhted õpilastega	4,39	0,16	4,46	0,25	4,43	0,16
Kooli juhtimine						
Juhi avatus tagasisidele (õpetajate hinnang)	3,88	0,27	4,01	0,30	4,14	0,37
Juhipoolne koostöö edendamine (õpetajate hinnang)	4,39	0,16	4,46	0,16	4,13	0,41
Põhivajadused						
4. kl õpilaste autonoomia	3,49	0,26	3,89	0,32	3,71	0,32
4. kl õpilaste seotus kaasõppijatega	3,48	0,32	3,96	0,25	3,75	0,33
8. kl õpilaste autonoomia	3,25	0,30	3,31	0,32	3,28	0,32
8. kl õpilaste enesetõhusus	3,81	0,22	3,94	0,31	3,86	0,25
8. kl õpilaste seotus kaasõppijatega	3,48	0,29	3,77	0,31	3,62	0,32
Muud tegurid						
Pere rahalised vahendid võimaldavad teha eakaaslastega samu asju (4. kl õpilaste %)	75,52	15,36	87,60	15,38	83,16	13,97
Pere rahalised vahendid võimaldavad teha eakaaslastega samu asju (8. kl õpilaste %)	89,51	8,50	96,70	5,51	92,24	8,20
Kaugõppel vähemalt kuu aega (4. kl õpilaste %)	20,84	12,22	23,76	23,48	19,49	15,26
Kaugõppel vähemalt kuu aega (8. kl õpilaste %)	39,78	23,04	47,20	27,40	38,23	24,34
Kõrgharidusega ema (8. kl õpilaste %)	30,21	13,70	44,85	22,20	35,69	18,36
Kõrgharidusega isa (8. kl õpilaste %)	18,06	12,65	29,02	22,68	22,68	16,56

Tabelis 12 esitatud kõrge kiusamistasemega (N = 50) koolide rühma lugesime koolid, mille kiusamistase oli rohkem kui ühe standardhälbe võrra suurem kui koolide keskmine tulemus, ning madala kiusamistasemega rühma (N = 46) koolid, mille kiusamistase oli vähemalt ühe standardhälbe võrra väiksem.

Koolide võrdlemisse tabelis 12 esitatud näitajate põhjal soovitame suhtuda siiski ettevaatlikult, sest sealsed erinevused ei arvesta muutujatevahelisi suhteid ega samaaegset mõju kiusamistasemele. Näiteks võivad erinevused õpetajate hinnangutes suhetele õpilastega muutuda olematuks, kui arvestada samal ajal ka erinevusi õpilaste õpihuvis, nende pere sotsiaal-majanduslikus olukorras jne.

Tunnuste vähendamise järel kasutasime kõige paremini kiusamistaset ennustava regressioonimudeli valimiseks *k*-kordset ristvalideerimist (ingl *k-fold cross-validation*)⁹², et hinnata erinevate mudelite üldistusvõimet. Ristvalideerimine laseb hinnata mudeli ennustusvõimet uutes andmestikes. Seda võib võrrelda uuringute kordamisega, mida tehes üritatakse selgitada välja, kas

⁹² Song, Q. C., Tang, C., & Wee, S. (2021). Making Sense of Model Generalizability: A Tutorial on Cross-Validation in R and Shiny. *Advances in Methods and Practices in Psychological Science*, 4(1), 251524592094706. <https://doi.org/10.1177/2515245920947067>

esialgses uuringus saadud tulemused kehtivad ka teistes kontekstides. Ka meie soovisime saada teada, milline kiusamistaset ennustav mudel töötab kõige paremini.

Mudeli üldistusvõime hindamiseks kasutasime seega k -kordset ristvalideerimist ($k = 10$, 200 kordust) andmeanalüüsi tarkvara R⁹³ paketi „xvalglms“.⁹⁴ Võrdlesime 25 regressioonimudelit, millest kõige lihtsam oli ainult vabaliikmega mudel (kiusamistase ~ 1) ja kõige keerulisem sisaldas kõigi huvialuste muutujate peamõju. Lisaks tabelis 12 esitatud muutujatele sisestasime mõnesse mudelisse prediktoriteks õppekeele, erivajadustega õpilaste osakaalu ja kooli omandivormi. Ükski mudel ei sisaldanud interaktsiooniefekte.

Ristvalideerimise tulemused näitasid, et parima üldistusvõimega mudel võitis teisi mudeleid 98% kordadel (RMSE = 44,73). Kõige paremini üldistatavas mudelis olid kooli kiusamistaseme prediktoriteks sotsiaalne keskkond (õpilaste tajus), õpilaste põhivajaduste rahuldatuse, füüsilise keskkonna, eesti õppekeele, kauem kaugõppel viibimine, juhtimishinnangud, õpetajate suhted õpilastega ja teiste peredega võrdne majanduslik olukord.

Koolide kiusuennetusküsitlus

Valim

Õpilaste küsitluse tegime 4.–12. klasside õpilaste seas. Küsitluse valimi koostasime koolidest, mille kohta olid olemas nii 4. kui ka 8. klasside 2021. aasta riikliku rahulolu- ja koolikeskkonna küsitluse andmed ($N = 287$).

Koolidega võtsime ühendust koolijuhtide või üldise infomeili kaudu, paludes levitada küsimustikku töötajate seas ning saata see ka klassijuhatajatele, kellel palusime uuringust teavitada lapsevanemaid. Seejärel jagati küsimustiku linki õpilastega, kelle vanemad ei olnud andnud märku mittenõustumisest oma lapse osalemisega.

Küsitlust oli võimalik täita nii eesti kui ka vene keeles ning kokku vastas inimesi 120 koolist. Küsitlusuuring toimus novembris ja detsembris 2021.

Õpilaste küsitlusele vastas 2845 õpilast (50% tüdrukuid, 47% poisse, 3% muu). Vastajatest 44% õppis teises ja 50% kolmandas kooliastmes ning 6% gümnaasiumis. Enamik vastajatest (77%) märkis oma klassi õppekeeleks eesti keele, lisaks 15% vene keele, 7% eesti ja vene keele ning 2% muu keele.

Koolitöötajate küsitlusele vastas 552 inimest (91% naised; $M_{\text{vanus}} = 48,58$, $SD_{\text{vanus}} = 11,59$). Vastanute seast määratles 103 inimest end koolijuhi või juhtkonnaliikmena, 65 tugispetsialistina ja 381 õpetajana. Vastanuid oli kõigist maakondadest peale Lääne maakonna, seejuures oli kõige rohkem vastajaid Harju (30%) ja Ida-Viru maakonnast (23%).

Mõõdikud

Koolitöötajate küsitlus koosnes neljast laiemast teemast.

1. Kiusamisega seotud hoiakud. Kasutasime kiusamishoiakute skaalat, mille adapteerisime Yoon ja Kerber (2003)⁹⁵ instrumendi põhjal. Lõime lisaks ise küberkiusamise stsenaariumid,

⁹³ Versioon 4.1.0; R Core Team, 2021.

⁹⁴ De Rooij, M., & Weeda, W. (2020). Cross-Validation: A Method Every Psychologist Should Know. *Advances in Methods and Practices in Psychological Science*, 3(2), 248–263. <https://doi.org/10.1177/2515245919898466>

⁹⁵ Yoon, J., & Kerber, K. (2003). Bullying: Elementary Teachers' Attitudes and Intervention Strategies. *Research in Education*, 69, 27–35. 10.7227/RIE.69.3.

kohandasime neid ka vanematesse kooliastmetesse sobivamaks ning lisisime LGBT+-tunnusega sotsiaalse ja verbaalse kiusamise stsenaariumid.

Iga stsenaariumi lugemise järel vastasid osalejad küsimustele selle kohta, kui tõenäoliselt nad selles olukorras sekkuksid (1 – äärmiselt ebatõenäoliselt ... 5 – väga tõenäoliselt), kui murettekitavaks nad olukorda peavad (1 – üldse mitte murettekitav ... 5 – äärmiselt murettekitav) ning mil määral nad nõustuvad sellega, et tunneksid ohvrile kaasa (1 – ei ole üldse nõus ... 5 – täiesti nõus). Veel hindasid vastajad, kas nende hinnangul on selles olukorras tegu kiusamisega (jah / ei / pole kindel).

2. Enesetõhusus ja enesetäiendamine. Enesetõhususe mõõdiku kohandasime Fischer ja Blitzi (2019)⁹⁶ uuringu põhjal: esitasime kiusamise määratluse⁹⁷ ning kasutasime enesetõhususe mõõtmiseks väidet „Usun, et suudan lõpetada õpilastevahelised kiusamisolukorrad ja vägivalda“ (1 – ei ole üldse nõus ... 5 – olen täiesti nõus). Peale selle uurisime vastajatelt, kuidas nad on kiusamise ennetamise ja täiendamise teemal oma oskusi täiendanud ning mil määral on nad võimalustega rahule jäänud.

3. Ülevaade kiusuennetus- ja sekkumistegevuste rakendamisest ning hinnangud neile. Seejärel märkisid vastajad, milliseid kiusuennetusprogramme (kiusamisvaba haridustee programmid) nad kasutavad, kui kaua on nad neid kasutanud ja kui ulatuslikult nende koolis programmi kasutatakse (küsimus ainult juhtkonnaliikmetele). Samuti hindasid vastajad programmide kasulikkust, kohandatavust ja mõjukohti. Veel uurisime vastajatelt selle kohta, kas nende koolis on kiusamise ennetamisega seoses püstitatud arengueesmärgid koos tulemusnäitajatega.

4. Takistused kiusamise ennetamisel ja vähendamisel. Viimaks said vastajad märkida, mis nende hinnangul takistab nende koolis kiusamise ennetamist ja vähendamist.

Õpilaste küsitluses kasutasime kiusamise kogemise uurimiseks Olweuse kiusamisohvrite küsimustikku⁹⁸, rakendades Eesti konteksti kohandatud versiooni varasematest uuringutest.^{99,100} Seejärel vastasid õpilased küsimustele kiusamisega seotud hoiakute kohta, mille mõõtmiseks kasutasime Salmivalli ja Voeteni (2004) kiusamishoiakute skaalat.¹⁰¹ Õpilased hindasid oma nõustumist selliste väidetega nagu „See on naljakas, kui keegi ühe ja sama õpilase üle pidevalt nalja teeb“ ning „See on õpilaste enda süü, et neid kiusatakse“. Samuti kohandasime sellest tajutud klassinormi mõõdiku: rõhutasime õpilastele, et nüüd vastavad nad selle kohta, kuidas mõtlevad nende meelest nende klassikaaslased. Vastajad hindasid nõustumist samade väidetega, kuid väidete ette oli lisatud „Mu klassikaaslased arvavad, et ...“.

⁹⁶ Fischer, S. M., & Bilz, L. (2019). Teachers' self-efficacy in bullying interventions and their probability of intervention. *Psychology in the Schools, 56*(5), 751–764. <https://doi.org/10.1002/pits.22229>

⁹⁷ „Järgmistes küsimustes huvitavad meid kiusamisega seotud olukorrad. Kiusamiseks nimetame selliseid olukordi, kus keegi paneb teist inimest tahtlikult ja korduvalt end halvasti tundma ning kiusatav on kiusaja(te)ga võrreldes ebavõrdses seisus (nt. vanuse, populaarsuse, tugevuse poolest), mille tõttu on kiusataval keeruline end kaitsta. Kiusamine toimub pikema aja jooksul korduvalt. Omavahel võrdses seisus õpilaste vahelisi erimeelsusi ja kaklemist ei loeta selle definitsiooni järgi kiusamiseks.“

⁹⁸ Solberg, M. E., & Olweus, D. (2003). Prevalence estimation of school bullying with the Olweus Bully/Victim Questionnaire. *Aggres. Behav. 29*, 239–268. doi: 10.1002/ab.10047

⁹⁹ Treial, K. (2016). KiVa kiusamisvastase programmi prooviuuring Eestis: kaheaastase klasterrandomiseeritud kontrollkatse tulemused. *Eesti Haridusteaduste Ajakiri, 4*(2), 191–222.

¹⁰⁰ Liivak, K. (2018). Olweuse kiusaja-ohvri küsimustiku reliaabluse ja valiidsuse hindamine i kooliastme õpilastel. Magistritöö. Tartu Ülikool

¹⁰¹ Salmivalli, C., & Voeten, R. (2004). Connections between attitudes, group norms, and behaviour in bullying situations. *Journal of Behavioral Development 28*(3):246-258. DOI:10.1080/01650250344000488

Analüüs

Analüüsil kasutasime kirjeldavat statistikat ning kolmele uurimisküsimusele vastamiseks ka regressioonanalüüsi ja ristvalideerimist.

Samm 1. Et vastata uurimisküsimusele „Kas koolis rakendatavate kiusuennetus- ja sekkumisprogrammide arv või kestus on seotud osapoolte hoiakutega kiusamise suhtes?“, võtsime analüüsi sõltuvate muutujatena kõigi stsenaariumite keskmise kaastunde, sekkumisvalmiduse, tajutud tõsiduse ning kiusamiseks määratlemise hinnangud ning sõltumatute muutujatena iga töötajate kasutatava programmide arvu ja keskmise kestuse. Soovisime eristada arvu ja kestuse mõju õppekeele, vastanu rolli (õpetaja, tugispetsialist, juhtkonnaliige), vanuse ja staaži mõjust, seepärast lisasime ka need mudelitesse.

Esimestes mudelites (iga sõltuva muutuja kohta üks mudel) lasime sõltuvate muutujate tasemetel kooliti varieeruda (ingl *random intercept*), kuid selgus, et töötajate hoiakud ei muutu sõltuvalt koolist väga palju (ICC = 0,01–0,05). Seda võib tõlgendada kui väikest korrelatsiooni sama kooli vaatluste vahel ja seepärast järgmistesse mudelitesse *random intercept*i ei lisatud.

Kasutasime seejärel mitmest regressioonanalüüsi ja MANOVA-t, millega selgitasime välja kõigis mudelites olulised ennustavad tunnused. Kuna statistiliselt oluliseks osutus ainult üks tunnus, ei teinud me ristvalideerimist, et valida erinevate tunnustega mudelite seast välja parima üldistusvõimega mudelid.

Samm 2. Uurimisküsimusele „Kas õpilaste kiusamisega seotud sotsiaalsed normid ja hoiakud ning õpetajate hoiakud on seotud kiusamise kogemisega koolis?“ vastamiseks kasutasime õpilaste kiusamise kogemise taseme näitajat, õpilaste endi kiusamisvastaseid hoiakuid ning tajutud kiusamisvastaseid hoiakuid klassis, samuti juba mainitud õpetajate hoiakute tunnuseid. Ehtasime 22 erinevat mudelit ja tegime k -kordse ristvalideerimise, mis osutas, et parima üldistusvõimega on ühe ennustava tunnusega (tajutud kiusamisvastased hoiakud klassis) mudel.

Samm 3. Uurimisküsimusele „Kas kooli omandivorm, õppekeel, suurus jm kooli näitajad on seotud tajutud takistustega?“ vastamiseks kasutasime takistuse tajumist binaarse sõltuva muutujana (jah/ei) ning ennustavate tunnustena õppekeelt, kooli suurus, õpetajate keskmist vanust koolis ja kooli omandivormi. Iga takistuse kohta lõime 12 binaarset logistilist regressioonimudelit, tegime k -kordse ristvalideerimise ja selgitasime välja iga takistuse kohta parima üldistusvõimega mudeli.

Kvalitatiivse analüüsi meetod ja teoreetiline raamistik

Intervjuude analüüsiks kasutasime temaatilist analüüsi¹, kombineerides selle refleksiivsemat ja koodipuust lähtuvat vormi, mis sobis kõige paremini siinse uuringu rakendusliku laadi, suure andmemahu ja mitme varem kindlaksmääratud uurimisküsimusega. Uurimisküsimuste alusel liigitub meie lähenemine temaatilisele analüüsile kogemuslikuks, mitte kriitiliseks, st fookuses on koolitöötajate kogemused, hoiakud ja programmide rakendamise edukust mõjutavad tegurid, mitte niivõrd tähenduste konstrueerimine.

Teoreetiliselt tingib selline fookus kontekstualistliku perspektiivi, mis eeldab, et tõest on võimalik keelt analüüsides vähemalt osaliselt aimu saada, küll aga võib see *tõde* olla asjakohane ainult

teatud kontekstides.¹⁰² Ka selles uuringus teadvustasime, et kvalitatiivselt töötajate kogemuse kohta uurides ei ole võimalik ühegi meetodiga jõuda jälile ühele *päris* kogemusele kiusuennetusprogrammidega. Mõningad teadmised programmide rakendamise, valimise ja kiusuennetusega seotud takistuste kohta on teatud koolide kontekstis siiski kindlasti asjakohased.

Temaatilist analüüsi tehes järgisime seda analüüsimeetodit arendanud uurijate soovitatud etappe (andmetega tutvumine, kodeerimine, esialgsete teemade loomine, teemade ülevaatamine, defineerimine ja analüüsi kirjutamine)¹⁰³, kuid liikusime etappide vahel edasi-tagasi ning süstematiseerisime koode algusest peale laiematesse kategooriatesse, mis vastasid uurimisküsimuste teemavaldkondadele. Kodeerimisel kasutasime nii semantilisi (vastaja sõnade otsene tähendus) kui ka latentsemaid koode (millele vastaja sõnad viitavad?).

¹⁰² Madill, A., Jordan, A., & Shirley, C. (2000). Objectivity and reliability in qualitative analysis: realist, contextualist and radical constructionist epistemologies. *British Journal of Psychology*, 91, 1–20.

¹⁰³ Clarke, V., Braun, V., Terry, G. & Hayfield N. (2019). Thematic analysis. In Liamputtong, P. (Ed.), *Handbook of research methods in health and social sciences* (pp. 843-860). Singapore: Springer.

Lisa 2. Intervjuukavad

Direktor / juhtkonna liige

SISSEJUHATUS

- Uuringu eesmärgiks on saada ülevaade kiusuennetusega seotud kogemustest ja hoiakutest ning selgitada välja koolide hinnangud Eesti üldhariduskoolides rakendatavate kiusuennetusprogrammide ja sekkumistegevuste mõjule.
- Uuringu tulemusi kasutab HTM kiusuennetustegevuste ja toetusmeetmete edasiarendamiseks.
- Intervjuu tulemusi kasutatakse analüüsis anonüümselt, kedagi ei tsiteerita nimega (sh kooli nimega).
- Palun luba intervjuu salvestada. Salvestust kellelegi ei edastata ja see kustutatakse uuringu lõppedes.

KIUSAMISE ESINEMINE KOOLIS

1. Kuivõrd tajute oma koolis, et õpilastevaheline kiusamine on probleemiks?

o Vajadusel täpsustada → Kas koolis mingil moel seiratakse kiusamise ulatust (nt küsitlused, juhtumite seire vms).

2. Millised on tüüpilised kiusamisjuhtumid teie koolis?

3. Kuivõrd on kiusamise olemus ajas muutunud?

o Vajadusel täpsustada - Kuivõrd on teie koolis esinenud küberkiusamist?

KIUSAMISE ENNETAMINE JA SEKKUMINE

4. Mida teie koolis tehakse kiusamise ennetamiseks?

o Vajadusel täpsustada → Millised on konkreetsed ennetustegevused?

o Kellel on siin põhiline roll?

o Kuidas see rollide jaotus on kujunenud?

o Kuivõrd rahul olete praeguse kiusamisennetuse toimimisega?

5. Kuidas teie koolis kiusamisjuhtumeid lahendatakse?

o Kuivõrd on juhtumite lahendamine kooli reeglites kokku lepitud või kujuneb see nõ juhtumipõhiselt?

o Kes on kiusamisjuhtumite lahendamisse kaasatud?

o Milline on siin koolijuhhi roll?

o Kui sageli tuleb teil koolijuhina kiusamisjuhtumeid lahendada?

o Kuivõrd te tunnete, et teil on kiusamisjuhtumite lahendamiseks vajalikud teadmised ja kompetentsid olemas? Kuidas olete neid arendanud?

o Kuivõrd rahul olete sellega, kuidas kiusamisjuhtumeid teie koolis lahendatakse?

6. Kuivõrd süsteemne on teie hinnangul kiusamisega tegelemine teie koolis tervikuna?

o Kuivõrd on kooli strateegilistes dokumentides kiusamisega seotud teemasid käsitletud?

o Vajadusel täpsustada - Missugustes dokumentides on seda käsitletud? Millised eesmärgid on koolis sellega seoses seatud? Kas ja kuidas eesmärkide saavutamist seiratakse?

7. Missugune on teie hinnangul õpetajate ja tugispetsialistide ettevalmistus kiusamisennetusega tegelemiseks?

o Kuivõrd on vaja olnud õpetajate kompetentsi tõsta?

o Missugust kompetentsi on olnud vaja tõsta?

o Kuidas olete selle lahendanud

KIUSUENNETUSPROGRAMMID

8. Kui vastaja ei ole eelnevalt nimetanud, siis küsida → kas ja milliseid kiusuennetus- ja sekkumisprogramme on koolis rakendatud. Vajadusel nimetada erinevaid programme → KiVa, Kiusamisest vabaks!, VEPA käitumisoskuste mäng, Salliv kool, Vaikuseminutid, TÜ Eetikakeskuse algatused (väärtusarendusprogramm, hea kooli mudel).

Kui kool ON rakendanud kiusuennetusprogrammi:

9. Mis ajast on kool seda programmi rakendanud?

10. Kelle algatusel või missuguse initsiatiivi kaudu see kooli jõudis?

11. Miks valisite just selle programmi?

12. Kes on selle programmi sihtrühmad?

o Kas mingitel kooliastmetel rakendatakse programmi intensiivsemalt ja/või teisiti kui teistel astmetel? Mismoodi?

13. Millised olid teie ootused antud programmile? Mil määral on programm neile ootustele vastanud?

14. Milliseid muutusi on programmi rakendamine koolis kaasa toonud? Millest on olnud kõige enam kasu?

15. Kas olete kasutanud ka mingeid indikaatoreid programmi tulemuslikkuse ja mõju hindamiseks? Milliseid?

16. Missuguseid väljakutseid või probleeme on programmi rakendamisel ette tulnud? Kuidas olete need lahendanud?

17. Kui lihtne on olnud selle programmi rakendamine koolis sh õpetajate ettevalmistamine, tegevuste metoodika kasutuselevõtmine? Kuivõrd hästi on programmi tegevused olnud ühildatavad õppetöö ja muude tegevustega koolis?

18. Kas muudaksite selle programmi juures midagi ja kui jah, siis mida?

19. Kas lisaks on kool veel mõnda muud kiusuennetusprogrammi kasutanud? Kas kasutate seda programmi ka praegu?

o Kui kasutab praegu → Küsida samad küsimused, mis esimese programmi kohta.

o Kui enam ei kasuta → Mis põhjusel olete sellest programmist loobunud?

20. Kui hästi toimib erinevate programmide korraga kasutamine? Millised on mitme programmi korraga rakendamise eelised/puudused?

21. Kui kool EI OLE rakendanud kiusuennetusprogramme → Mis põhjusel ei ole kool seda teinud?

KAUGÕPPE MÕJU

22. Milline on olnud kaugõppe mõju õpilaste kiusamiskäitumisele?
23. Kuidas on teie koolis kiusuennetus- ja sekkumistegevusi kaugõppega seoses kohandatud?

TAKISTUSED

24. Mõeldes oma koolile, siis mis takistab kiusamise ennetamist ja vähendamist?
25. Millised koolivälised asjaolud on takistuseks kiusamise ennetamisele ja vähendamisele?
26. Mida saaks teha nende takistuste kõrvaldamiseks? Mida saaks teha kool? Kohalik kogukond? HTM? Ühiskond tervikuna?

KOKKUVÕTE

27. Kas soovite veel midagi lisada intervjuu lõpetuseks?

Õpetaja

SISSEJUHATUS

- Uuringu eesmärgiks on saada ülevaade kiusuennetusega seotud kogemustest ja hoiakutest ning selgitada välja koolide hinnangud Eesti üldhariduskoolides rakendatavate kiusuennetusprogrammide ja sekkumistegevuste mõjule.
- Uuringu tulemusi kasutab HTM kiusuennetustegevuste ja toetusmeetmete edasiarendamiseks.
- Intervjuu tulemusi kasutatakse analüüsis anonüümselt, kedagi ei tsiteerita nimega (sh kooli nimega).
- Palun luba intervjuu salvestada. Salvestust kellelegi ei edastata ja see kustutatakse uuringu lõppedes.

KIUSAMINE KOOLIS

1. Kuivõrd tajute oma koolis, et õpilastevaheline kiusamine on probleemiks?
 - o Vajadusel täpsustada → Kas koolis mingil moel seiratakse kiusamise ulatust (nt küsitlused, juhtumite seire vms).
2. Millised on tüüpilised kiusamisjuhtumid teie koolis?
3. Kuivõrd on kiusamise olemus ajas muutunud?
 - o Vajadusel täpsustada → Kuivõrd on teie koolis esinenud küberkiusamist?

KIUSAMINE ENNETAMINE JA SEKKUMINE

4. Mida teie koolis tehakse kiusamise ennetamiseks?
 - o Vajadusel täpsustada → Millised on konkreetsed ennetustegevused?
 - o Kellel on siin põhiline roll?
 - o Kuidas see rollide jaotus on kujunenud?
 - o Kuivõrd rahul olete praeguse kiusamisennetuse toimimisega?
5. Kuidas teie koolis kiusamisjuhtumeid lahendatakse?

- o Kuivõrd on juhtumite lahendamine kooli reeglites kokku lepitud või kujuneb see nõ juhtumipõhiselt?
 - o Kes on kiusamisjuhtumite lahendamisse kaasatud?
 - o Milline on siin teie roll?
 - o Kui sageli tuleb teil õpetaja ja klassijuhatajana kiusamisjuhtumeid lahendada?
 - o Kuivõrd te tunnete, et teil on kiusamisjuhtumite lahendamiseks vajalikud teadmised ja kompetentsid olemas? Kuidas olete neid arendanud?
 - o Kuivõrd te saate kiusamisjuhtumite lahendamisel tuge teistelt kooli töötajatelt (juhtkond, tugispetsialistid, teised õpetajad)? Kuidas nad teid toetavad?
 - o Kuivõrd rahul olete sellega, kuidas kiusamisjuhtumeid teie koolis lahendatakse?
6. Kuivõrd süsteemne on teie hinnangul kiusamisega tegelemine teie koolis tervikuna?
- o Kuivõrd on kooli strateegilistes dokumentides kiusamisega seotud teemasid käsitletud?
 - o Vajadusel täpsustada → Missugustes dokumentides on seda käsitletud? Millised eesmärgid on koolis sellega seoses seotud? Kas ja kuidas eesmärkide saavutamist seiratakse?
7. Mil määral sõltub kiusamisvastase tegevuse edukus koolijuhist?
8. Missugune on teie arvates õpetajate ja teiste kooli töötajate ettevalmistus kiusamisennetusega tegelemiseks?
- o Kuivõrd on vaja olnud õpetajate kompetentsi tõsta?
 - o Missugust kompetentsi on olnud vaja tõsta?
 - o Kuidas olete selle lahendanud?

KIUSUENNETUSPROGRAMMID

9. Kui vastaja ei ole eelnevalt nimetanud, siis küsida → kas ja milliseid kiusuennetus- ja sekkumisprogramme on koolis rakendatud. Vajadusel nimetada erinevaid programme → KiVa, Kiusamisest vabaks!, VEPA käitumisoskuste mäng, Salliv kool, Vaikuseminutid, TÜ Eetikakeskuse algatused (väärusarendusprogramm, hea kooli mudel).

Kui kool ON rakendanud kiusuennetusprogramme:

- 10. Kuidas te ise õpetajana olete selle programmi rakendamisega seotud?
- 11. Üksnes programmi rakendamisega seotud õpetajad → Mis ajast te sellega seotud olete?
- 12. Miks valiti teie koolis just see programm?
- 13. Milliseid muutusi on programmi rakendamine koolis kaasa toonud? Õpilaste seas, õpetajate seas, koolis tervikuna? Mida te antud programmi juures kõige enam hindate?

Kui õpetaja ON ise seotud programmi rakendamisega → K13

Kui õpetaja EI OLE ise seotud programmi rakendamisega → D.

KAUGÕPPE MÕJU

- 14. Millised olid teie ootused antud programmile? Mil määral on programm neile ootustele vastanud?
- 15. Missuguseid väljakutseid või probleeme on programmi rakendamisel ette tulnud? Kuidas olete need lahendanud?

16. Kui lihtne on olnud selle programmi rakendamine koolis, sh õpetajate ettevalmistamine, tegevuste meetodika, tegevuste ühildamine õppetöö ja muude tegevustega koolis?

17. Kas muudaksite selle programmi juures midagi ja kui jah, siis mida?

18. Kas lisaks on kool veel mõnda muud kiusuennetusprogrammi kasutanud? Kas kasutate seda programmi ka praegu?

o Kui kasutab praegu → Küsida samad küsimused, mis esimese programmi kohta.

o Kui enam ei kasuta → Mis põhjusel olete sellest programmist loobunud?

19. Kui hästi toimib erinevate programmide korraga kasutamine? Millised on mitme programmi korraga rakendamise eelised/puudused?

20. Kui kool EI OLE rakendanud kiusuennetusprogramme → Mis põhjusel ei ole kool seda teinud?

KAUGÕPPE MÕJU

21. Milline on olnud kaugõppe mõju kiusamiskäitumisele?

22. Kuidas on teie koolis kiusuennetus- ja sekkumistegevusi kaugõppega seoses kohandatud?

TAKISTUSED

23. Mõeldes oma koolile, siis mis takistab kiusamise ennetamist ja vähendamist?

24. Millised koolivälised asjaolud on takistuseks kiusamise ennetamisele ja vähendamisele?

25. Mida saaks teha nende takistuste kõrvaldamiseks? Mida saaks teha kool? Kohalik kogukond? HTM? Ühiskond tervikuna?

KOKKUVÕTE

Kas soovite veel midagi lisada intervjuu lõpetuseks?

Tugispetsialist

SISSEJUHATUS

- Uuringu eesmärgiks on saada ülevaade kiusuennetusega seotud kogemustest ja hoiakutest ning selgitada välja koolide hinnangud Eesti üldhariduskoolides rakendatavate kiusuennetusprogrammide ja sekkumistegevuste mõjule.

- Uuringu tulemusi kasutab HTM kiusuennetustegevuste ja toetusmeetmete edasiarendamiseks.

- Intervjuu tulemusi kasutatakse analüüsis anonüümselt, kedagi ei tsiteerita nimega (sh kooli nimega).

- Palun luba intervjuu salvestada. Salvestust kellelegi ei edastata ja see kustutatakse uuringu lõppedes.

KIUSAMINE KOOLIS

1. Kuivõrd tajute oma koolis, et õpilastevaheline kiusamine on probleemiks?

o Vajadusel täpsustada → Kas koolis mingil moel seiratakse kiusamise ulatust (nt küsitlused, juhtumite seire vms).

2. Millised on tüüpilised kiusamisjuhtumid teie koolis?

3. Kuivõrd on kiusamise olemus ajas muutunud?

o Vajadusel täpsustada - Kuivõrd on teie koolis esinenud küberkiusamist?

KIUSAMISE ENNETAMINE JA SEKKUMINE

4. Mida teie koolis tehakse kiusamise ennetamiseks?

o Vajadusel täpsustada – Millised on konkreetsed ennetustegevused?

o Kellel on siin põhiline roll?

o Kuidas see rollide jaotus on kujunenud?

o Kuivõrd rahul olete praeguse kiusamisennetuse toimimisega?

5. Kuidas teie koolis kiusamisjuhtumeid lahendatakse?

o Kuivõrd on juhtumite lahendamine kooli reeglites kokku lepitud või kujuneb see nõ juhtumipõhiselt?

o Kes on kiusamisjuhtumite lahendamisse kaasatud?

o Milline on siin teie roll tugispetsialistina?

o Kui sageli tuleb teil kiusamisjuhtumeid lahendada?

o Kuivõrd te tunnete, et teil on kiusamisjuhtumite lahendamiseks vajalikud teadmised ja kompetentsid olemas? Kuidas olete neid arendanud?

o Kuivõrd te saate kiusamisjuhtumite lahendamisel tuge teistelt kooli töötajatelt (juhtkond, õpetajad, teised tugispetsialistid)? Kuidas nad teid toetavad?

Kuivõrd rahul olete sellega, kuidas kiusamisjuhtumeid teie koolis lahendatakse?

6. Kuivõrd süsteemne on teie hinnangul kiusamisega tegelemine teie koolis?

o Kuivõrd on kooli strateegilistes dokumentides kiusamisega seotud teemasid käsitletud?

o Vajadusel täpsustada - Missugustes dokumentides on seda käsitletud? Millised eesmärgid on koolis sellega seoses seotud? Kas ja kuidas eesmärkide saavutamist seiratakse?

7. Mil määral sõltub kiusamisvastase tegevuse edukus koolijuhist?

8. Missugune on üldiselt õpetajate ja teiste kooli töötajate ettevalmistus kiusamisennetusega tegelemiseks?

o Kuivõrd on vaja olnud õpetajate kompetentsi tõsta?

o Missugust kompetentsi on olnud vaja tõsta?

o Kuidas olete selle lahendanud?

KIUSUENNETUSPROGRAMMID

8. Kui vastaja ei ole eelnevalt nimetanud, siis küsida → kas ja milliseid kiusuennetus- ja sekkumisprogramme on koolis rakendatud? Vajadusel nimetada erinevaid programme → KiVa, Kiusamisest vabaks!, VEPA käitumisoskuste mäng, Salliv kool, Vaikuseminutid, TÜ Eetikakeskuse algatused (väärtusarendusprogramm, hea kooli mudel)

Kui kool ON rakendanud kiusuennetusprogramme:

9. Kuidas te ise tugispetsialistina olete programmi rakendamise seotud?

10. Mis ajast te sellega seotud olete?

11. Miks valiti teie koolis just see programm?

12. Milliseid muutusi on programmi rakendamine koolis kaasa toonud? Õpilaste seas, õpetajate seas, koolis tervikuna? Millest on olnud kõige enam kasu?

13. Millised olid teie ootused sellele programmile? Mil määral on programm neile ootustele vastanud?

14. Missuguseid väljakutseid ja/või probleeme on programmi rakendamisel ette tulnud? Kuidas olete need lahendanud?

15. Kui lihtne on olnud selle programmi rakendamine koolis, sh õpetajate ettevalmistamine, tegevuste metoodika, tegevuste ühildamine õppetöö ja muude tegevustega koolis?

16. Kas muudaksite selle programmi juures midagi ja kui jah, siis mida?

17. Kas lisaks on kool veel mõnda muud kiusuennetusprogrammi kasutanud? Kas kasutate seda programmi ka praegu?

o Kui kasutab praegu → Küsida samad küsimused, mis esimese programmi kohta.

o Kui enam ei kasuta → Mis põhjusel olete sellest programmist loobunud?

18. Kui hästi toimib erinevate programmide korraga kasutamine? Millised on mitme programmi korraga rakendamise eelised/puudused?

19. Kui kool EI OLE rakendanud kiusuennetusprogramme → Mis põhjusel ei ole kool seda teinud?

KAUGÕPPE MÕJU

26. Milline on olnud kaugõppe mõju kiusamisele?

27. Kuidas on teie koolis kiusuennetus- ja sekkumistegevusi kaugõppega seoses kohandanud?

TAKISTUSED

28. Mõeldes oma koolile, siis mis takistab kiusamise ennetamist ja vähendamist?

29. Millised koolivälised asjaolud on takistuseks kiusamise ennetamisele ja vähendamisele?

30. Mida saaks teha nende takistuste kõrvaldamiseks? Mida saaks teha kool? Kohalik kogukond? HTM? Ühiskond tervikuna?

KOKKUVÕTE

Kas soovite veel midagi lisada intervjuu lõpetuseks?

Lisa 3. Küsitlusankeedid

Koolitöötajate küsitlus

Hea koolitöötaja!

Mõttekoda Praxis koostöös Haridus- ja Teadusministeeriumiga uurib selle küsitlusega kiusamisprogrammide ja muude kiusamisvastaste tegevuste rakendamist koolides. Meid huvitavad teie vastused ka siis, kui teie kool ühegi kiusamisvastase programmiga liitunud pole. Kui oleme teid sama uuringu raames juba intervjuerinud, on teie vastused ka antud küsimustikule siiski oodatud.

Uuringu eesmärk. Soovime paremini mõista, kuidas koolides kiusamisega tegeletakse, ning palume selleks ka teil selle ankeedi küsimustele vastata. Küsime teie arvamuse ning kogemuste kohta.

Osalemisest saadav kasu ja sellega seotud riskid. Sellele küsimustikule vastamisega ei kaasne mingeid meile teadaolevaid riske. Vastamine ei ole tasustatud, kuid aitate sellega kaasa Eesti hariduse käekäigule: loodetavasti saab uuringu tulemuste põhjal arendada kiusamisvastastele programmidele suunatud toetusmeetmeid, juhiseid koolidele ja/või õpetajakoolitust.

Anonüümsuse tagamine. Kasutame kõiki teie vastuseid uuringus anonüümselt, s.t nii, et neid ei saa teie isikuga seostada. Me ei küsi selles küsitluses teie nime, sünnikuupäeva ega salvesta IP aadressi. Uuringus kogutud anonüümsete andmete säilitamisega tegeleb pärast uuringu lõppu Haridus- ja Teadusministeerium.

Vabatahtlikkus. Uuringus osalemine on vabatahtlik ning võite küsimustikule vastamise igal hetkel pooleli jätta, sulgedes veebilehitseja akna. Poolelijätmise korral kasutame vaid enne poolelijätmist kogutud andmeid.

Kui teil on käesoleva uuringu kohta lisaküsimusi, võite ühendust võtta elisabeth@praxis.ee.

Aitäh uuringus osalemast!

Jätkates kinnitan, et

- olen nõus uuringus osalemisega;
- saan aru, kuidas mu andmeid kasutatakse
- saan aru, et võin osalemisest igal hetkel küsitlusele vastamise jooksul loobuda.

Osa 1: Taustainfo [vahepealkirjad pole vastajale nähtavad]

- 1.1 Millises koolis te töötate? *Kui te töötate mitmes koolis korraga, palun märkige ja vastake selle kooli kohta, mille kaudu küsimustik teieni jõudis.*

1.2. Kas te olete peamiselt..?

- Klassiõpetaja
- Aineõpetaja
- Nii klassi- kui aineõpetaja
- Tugispetsialist
- Koolijuht või juhtkonnaliige
- Muu roll või muu kombinatsioon. *Palun täpsustage:*

Osa 2: Hoiakud

Palun lugege teksti ning vastake seejärel küsimustele järgneva olukorra kohta:

[olukorrad esitatakse üksshaaval, igale olukorrale järgnevad samad küsimused]

- a. Kuuled kooli raamatukogus, kuidas üks õpilane hõigub teisele: „Pugeja, tuupur, valus nuub!“ Õpilane üritab teise hõikumisest mitte välja teha, kuid vajub siiski laua taga norgu. Tead, et seda on ka varem nende õpilaste vahel juhtunud.
- b. Õpilased on koolipuhveti järjekorras ning kuuled, kuidas üks nõuab teiselt: „Raha siia või muidu saad molli!“ Õpilane võtab käsku kohe kuulda. See ei ole esimene kord, kui antud õpilane rahast nii ilma jääb.
- c. Õpilane toob kooli uue suure dinosaurusekujulise kustutuskummi ning kuulutab kõigile, et sai selle päkapikult. Teine õpilane virutab talle käega mööda pead ja nõuab kustutuskummi endale. Õpilane alguses küll keeldub, kuid annab lõpuks alla ja loobub oma kustutuskummist.
- d. Õpilased tulevad muusikatunnist tagasi ning näed, kuidas üks õpilane teiste ilma igasuguse provokatsioonita lööb. Õpilane on silmnähtavalt viga saanud. Teist löönud õpilane on sulle juba varasemast sellise käitumise poolest teada.
- e. Oled õpilased grupitöökä rühmadesse jaganud ning kuuled, kuidas üks õpilane ütleb teisele: „Mine mujale! Sina, lollakas, ei tule meie rühma.“ Tead, et see pole esimene kord, kui samade õpilaste vahel selline olukord tekib.
- f. Kuna õpilased lahendasid täna ülesandeid tunnis eriti tublisti, andsid neile tunni lõpus veidi vaba aega. Kuuled, kuidas üks õpilane ütleb teisele: „Ei! Ma juba ütlesin sulle, et sina meiega ei mängi!“ Eemale tõugatud õpilane jääbki pisarsilmi üksi mängima ning sinu teada pole see esimene kord, kui teine õpilane on kellegi niimoodi mängust kõrvale jätnud.
- g. Oled õpilased grupitöökä rühmadesse jaganud ning kuuled, kuidas üks õpilane ütleb teisele: „Mine mujale! Sina, pedekas, ei tule meie rühma.“ Tead, et see pole esimene kord, kui samade õpilaste vahel selline olukord tekib.
- h. Kuuled kooli raamatukogus, kuidas üks õpilane hõigub teisele: „Haige lesbi, valus lesbar oled!“ Õpilane üritab teise hõikumisest mitte välja teha, kuid vajub siiski laua taga norgu. Tead, et seda on ka varem nende õpilaste vahel juhtunud.
- i. Näed vahetunnis pealt, kuidas õpilased koos kellegi telefonist midagi vaatavad ja naeravad. Kuuled, et nad räägivad ühest klassikaaslasest ning temast salaja tehtud pildi teistele edasisaatmisest. Sinu teada on need õpilased ka varem selliste asjadega tegelenud.

j. Kuuled koolisööklast, kuidas üks õpilane räägib murelikult teisele, et kaks klassikaaslast on tema nime kasutades loonud Instagrami valekonto ning ei ole nõus seda kustutama. Tead, et samad klassikaaslased on ka varem antud õpilase nime kasutades internetis salaja kontosid loonud.

2.1. Kui murettekitav see olukord teie arvates on?	☐ Üldse mitte	☐ Pigem mitte murettekitav	☐ Ei oska öelda	☐ Pigem murettekitav	☐ Äärmiselt murettekitav
2.2. Kas teie hinnangul on antud olukorras tegemist kiusamisega?	☐ Jah	☐ Ei	☐ Pole kindel		
2.3. Ma tunneksin selles olukorras ohvrile kaasa.	☐ Ei ole üldse nõus	☐ Pigem ei ole nõus	☐ Ei oska öelda	☐ Pigem olen nõus	☐ Olen täiesti nõus
2.4. Kui tõenäoliselt te selles olukorras sekkuksite?	☐ Äärmiselt ebatõenäoliselt	☐ Pigem ebatõenäoliselt	☐ Ei oska öelda	☐ Tõenäoliselt	☐ Väga tõenäoliselt

2.5. Minu arvates on oluline koolis soo- ja seksuaalse identiteedi ning soolise eneseväljendusega seotud teemasid käsitleda.

Ei ole üldse nõus Pigem ei ole nõus Nii ja naa Pigem olen nõus Olen täiesti nõus

2.6. Teiste minu kooli töötajate arvates on oluline soo- ja seksuaalse identiteedi või soolise eneseväljendusega seotud teemasid koolis käsitleda.

Ei ole üldse nõus Pigem ei ole nõus Nii ja naa Pigem olen nõus Olen täiesti nõus

Osa 3: Enesetõhusus, ettevalmistus

Järgmistes küsimustes huvitavad meid kiusamisega seotud olukorrad. Kiusamiseks nimetame selliseid olukordi, kus keegi paneb teist inimest tahtlikult ja korduvalt end halvasti tundma ning kiusatav on kiusaja(te)ga võrreldes ebavõrduses seisus (nt. vanuse, populaarsuse, tugevuse poolest), mille tõttu on kiusataval keeruline end kaitsta. Kiusamine toimub pikema aja jooksul korduvalt. Omavahel võrdses seisus õpilaste vahelisi erimeelsusi ja kaklemist ei loeta selle definitsiooni järgi kiusamiseks.

3.1. Usun, et suudan lõpetada õpilastevahelised kiusamisolukorrad ja vägivalda

- Ei ole üldse nõus
 Pigem ei ole nõus
 Nii ja naa
 Pigem olen nõus
 Olen täiesti nõus

3.2. Kas olete kiusamise ennetamise ja juhtumite lahendamise teemal oma oskusi ja teadmisi täiendanud? Palun märkige kõik sobivad variandid.

- Jah, omal initsiatiivil täienduskoolitus(t)el
 Jah, kooli poolt või kooli kaudu pakutavatel täienduskoolitustel
 Jah, see oli osa mu tasemeõppes
 Ei ole seda teinud
 Ei oska öelda

3.2a [kui „ei“] Miks te pole kiusamise ennetamise ega juhtumite lahendamise teemal oma oskusi ja teadmisi täiendanud?

- Pole seda vajalikuks pidanud
 Pole selleks aega leidnud
 Pole leidnud sobivaid koolitusvõimalusi
 Muu põhjus. *Palun täpsustage*
 Ei oska öelda

3.2b [kui mõni „jah“ variantidest] Kui rahul olete nende õppimiskogemuste käigus omandatud oskuste ja teadmistega kiusamisega tegelemiseks?

[kuvatakse kõik valikud, mis eelmises küsimuses märgiti]

Tasemeõpe	☐ Ei ole üldse rahul	☐ Pigem ei ole rahul	☐ Nii ja naa	☐ Pigem rahul	☐ Väga rahul
Oma initsiatiivil otsitud täienduskoolitused	☐ Ei ole üldse rahul	☐ Pigem ei ole rahul	☐ Nii ja naa	☐ Pigem rahul	☐ Väga rahul
Kooli poolt või kooli kaudu pakutud koolitused	☐ Ei ole üldse rahul	☐ Pigem ei ole rahul	☐ Nii ja naa	☐ Pigem rahul	☐ Väga rahul

3.3. Kui teil on soovitusi, kuidas koolitöötajate oskusi kiusamise ennetamiseks ja vähendamiseks tasemeõppes, täienduskoolitustel või muul moel paremini arendada, palun kirjutage oma mõtetest siin.

.....

Osa 4: Ülevaade kiusamisvastasest tegevusest ja programmide hinnangud

[kui koolijuht või juhtkonnaliige:]

4.1a Milliseid kiusuennetus- ja sekkumisprogramme teie koolis sel õppeaastal kasutatakse? Palun märkige siin teile teadaolevad meetodid ja programmid, mis toetavad kiusamise vähendamist ning millega kool tervikuna on liitunud või mida teile teadaolevalt mõned teie kooli töötajad kasutavad.

[kui ei ole koolijuht või juhtkonnaliige:]

4.1b Milliseid kiusuennetus ja sekkumisprogramme te oma töös kasutate? Märkige siin kõik meetodid ja programmid, mis toetavad kiusamise vähendamist ning millest kasvõi mõningaid elemente või meetodeid te ise kasutate.

- Vaikuseminutid
- Kiusamisvaba Kool (KiVa, SA Kiusamisvaba Kool)
- VEPA Käitumisoskuste mäng (TAI)
- Kiusamisest vabaks!“ (Sõber karu, MTÜ Lastekaitse Liit)
- TORE tugiõpilaspilaprogramm (MTÜ Noorteühing Tugiõpilaste Oma Ring Eestis)
- Hooliv klass (Harno)
- Hea Kooli Mudel (Tartu Ülikooli Eetikakeskus)
- Kasvamisrõõm (Lions Quest)
- Ei kasuta ühtegi neist

[iga märgitud programmi kohta]

[A. kui koolijuht või juhtkonnaliige:]

4.2a Kui kaua on teie koolis [programmi nimi] kasutatud? Palun ümardage vastus täisaastateni, s.t kui alustasite sel õppeaastal, märkige “0”, kui olete aga kasutanud üle poole aasta, märkige juba “1”, „2”, „3” jne.

4.3a Kui ulatuslikult teie koolis [programmi nimi] rakendatakse?

☐ Öks õpetaja või klass	☐ Mõned õpetajad või klassid	☐ Enamikus klassidest või enamik õpetajatest	☐ Kogu koolis	☐ Ei oska öelda/ Ei saa vastata
---	--	--	-----------------------------------	---

4.4a Kui kerge on teie hinnangul programmi elemente või meetodeid vastavalt kooli/klassi eripäradele kohandada?

☐ Väga raske	☐ Pigem raske	☐ Nii ja naa	☐ Pigem kerge	☐ Väga kerge	☐ Ei oska öelda/ Ei saa vastata
----------------------------------	-----------------------------------	----------------------------------	-----------------------------------	----------------------------------	---

4.5a Kui olete programmi pidanud muutma või kohandama, kuidas?.....

4.6a Üldiselt kui kasulikuks hindate [programmi nimi] kiusamise ennetamisel ja/või vähendamisel?

☐ Üldse mitte	☐ Natuke kasulik	☐ Üsna kasulik	☐ Väga kasulik
-----------------------------------	--------------------------------------	------------------------------------	------------------------------------

4.7a Mida hindate [programmi nimi] puhul kõige enam?

.....

4.8a Milline on teie hinnangul [programmi nimi] mõju järgmistele koolikiusamisega seotud teguritele?

Kiusajate arv on vähenenud	☐ Ei ole täheldanud mingit mõju	☐ Vähene mõju	☐ Keskmine mõju	☐ Üsna suur mõju	☐ Äga suur mõju	☐ Ei saa hinnata
Kiusamisjuhtumite tõsidus on vähenenud	☐ Ei ole täheldanud mingit mõju	☐ Vähene mõju	☐ Keskmine mõju	☐ Üsna suur mõju	☐ Äga suur mõju	☐ Ei saa hinnata
Õpilased julgevad rohkem kiusamisest mõnele täiskasvanule teada anda	☐ Ei ole	☐ Vähene mõju	☐ Keskmine mõju	☐ Üsna suur mõju	☐ Äga suur mõju	☐ Ei saa hinnata

	täheldanud mingit mõju						
Koolitöötajate kiusamisjuhtumite lahendamise oskused on paranenud	☐ Ei ole täheldanud mingit mõju	☐ Vähenenud mõju	☐ Keskmine mõju	☐ Vähesed mõjud	☐ Väga vähesed mõjud	☐ Väga suured mõjud	☐ Ei saa hinnata
Koolitöötajate oskused kiusamist märgata on paranenud	☐ Ei ole täheldanud mingit mõju	☐ Vähenenud mõju	☐ Keskmine mõju	☐ Vähesed mõjud	☐ Väga vähesed mõjud	☐ Väga suured mõjud	☐ Ei saa hinnata
Üldised õpilastevahelised suhted on paranenud	☐ Ei ole täheldanud mingit mõju	☐ Vähenenud mõju	☐ Keskmine mõju	☐ Vähesed mõjud	☐ Väga vähesed mõjud	☐ Väga suured mõjud	☐ Ei saa hinnata
Üldised õpetajate ja õpilaste vahelised suhted on paranenud	☐ Ei ole täheldanud mingit mõju	☐ Vähenenud mõju	☐ Keskmine mõju	☐ Vähesed mõjud	☐ Väga vähesed mõjud	☐ Väga suured mõjud	☐ Ei saa hinnata
Õpilaste käitumisprobleemid on vähenenud	☐ Ei ole täheldanud mingit mõju	☐ Vähenenud mõju	☐ Keskmine mõju	☐ Vähesed mõjud	☐ Väga vähesed mõjud	☐ Väga suured mõjud	☐ Ei saa hinnata
Õpilased julgevad rohkem ise kiusamisolukordades sekkuda	☐ Ei ole täheldanud mingit mõju	☐ Vähenenud mõju	☐ Keskmine mõju	☐ Vähesed mõjud	☐ Väga vähesed mõjud	☐ Väga suured mõjud	☐ Ei saa hinnata
Paranenud üldine seotus ja kuuluvustunne koolis/klassis	☐ Ei ole täheldanud mingit mõju	☐ Vähenenud mõju	☐ Keskmine mõju	☐ Vähesed mõjud	☐ Väga vähesed mõjud	☐ Väga suured mõjud	☐ Ei saa hinnata

4.9a Muu mõju

[B. kui ei ole koolijuht või juhtkonnaliige:]

4.2b Kui kaua olete teie [programmi nimi] kasutanud? Palun ümardage vastus täisaastateni, s.t kui alustasite sel õppeaastal, märkige "0", kui olete aga kasutanud üle poole aasta, märkige juba "1", "2", "3" aastat jne.

4.4b Kui kerge on teie hinnangul programmi elemente või meetodeid vastavalt kooli/klassi eripäradele kohandada?

☐ Väga raske	☐ Pigem raske	☐ Nii ja naa	☐ Pigem kerge	☐ Väga kerge
----------------------------------	-----------------------------------	----------------------------------	-----------------------------------	----------------------------------

4.5b. Kui olete programmi pidanud muutma või kohandama, kuidas?

4.6b Üldiselt kui kasulikuks hindate [programmi nimi] kiusamise ennetamisel ja/või vähendamisel?

☐ Üldse mitte	☐ Natuke kasulik	☐ Üsna kasulik	☐ Väga kasulik
-----------------------------------	--------------------------------------	------------------------------------	------------------------------------

4.7b Mida hindate [programmi nimi] juures kõige enam?.....

4.8b Milline on teie hinnangul [programmi nimi] mõju järgmistele koolikiusamisega seotud teguritele? [4.8a samad tegurid]

4.9b Muu mõju

[nii A kui B]

4.10 Milliseid muid tegevusi, mis ei ole osa mõnest eelnevalt käsitletud kiusamisvastasest programmist, olete oma töös kiusamise ennetamiseks kasutanud?

.....

4.11 Kas teie koolis on kiusamise ennetamisega seoses püstitatud arengueesmärgid koos tulemusnäitajatega?

- Jah
- Ei
- Ei oska öelda

Kui soovite, võite oma vastust siin täpsustada või kommenteerida:

Osa 5: Takistused

5.1. Mis teie hinnangul takistab teie koolis kiusamise ennetamist ja kiusamisjuhtumite lahendamist? Võite märkida mitu.

- Koolis on liiga vähe töötajad kiusamisega tegelemiseks / töötajatel pole aega
- Õpetajate ebapiisav pühendumus ja/või motivatsioon
- Tugispetsialistide ebapiisav pühendumus ja/või motivatsioon
- Õpetajate ebapiisavad oskused
- Tugispetsialistide ebapiisavad oskused
- Ebapiisavad rahalised vahendid koolitöötajate koolitamiseks
- Ebapiisavad rahalised vahendid kiusamisvastaste programmide rakendamiseks
- Koolijuhi hoiakud või puudulikud teadmised
- Lapsevanemate hoiakud või puudulikud teadmised
- Koolipersonali ebapiisav koostöö või ebaselge vastutuse jagunemine
- Kooli ja teiste kohaliku tasandi asutuste (nt KOV, noortekeskus, politsei...) vähene koostöö
- Vähene kogukonnatunne koolis
- Laiemalt ühiskonnas valitsev hoolimatus ja sallimatus

- Muu, palun täpsustage

Osa 6: Taustainfo 2

6.1 Milline on teie sugu?

- Naine
- Mees
- Muu (soovi korral täpsustage)

6.2 Kui vana te olete?

6.3. Milline on teie kõrgeim omandatud haridustase?

- Keskharidus või kutseharidus keskhariduse baasil
- Rakenduskõrgharidus või sellega võrdsustatud
- Bakalaureusekraad või sellega võrdsustatud õpetajahariduses
- Bakalaureusekraad või sellega võrdsustatud muul erialal
- Magistrikraad või sellega võrdsustatud õpetajahariduses (sh integreeritud bakalaureuse- ja magistriõpe)
- Magistrikraad või sellega võrdsustatud muul erialal
- Doktorikraad või sellega võrdsustatud

6.4. Kui kaua olete koolis töötanud? Kui olete töötanud mitmes koolis või varem töötanud samas koolis teistsugusel ametikohal, palun arvestage kogu oma staaži koolitöötajana. Palun ümardage

vastus täisaastateni, s.t kui alustasite sel õppeaastal, märkige "0", kui aga olete koolis töötanud üle poole aasta, märkige juba "1", "2", "3" aastat jne.

Kokkuvõte

Täname uuringus osalemast!

Kiusamine on koolides tõsine probleem, millel võivad olla pikaajalised negatiivsed tagajärjed kõigile osapooltele. Palju saavad ära teha kõrvalseisjad. Kui sinu õpilast, last või sind ennast kiusatakse, vaata, kuhu toe ja nõu saamiseks pöörduda: <http://www.praxis.ee/tood/kiusamisvastaste-progammide-uuring/>

Kui teil on käesoleva uuringu kohta lisaküsimusi, võite ühendust võtta elisabeth@praxis.ee.

Õpilaste küsitlus

[Õpilastele nähtav pealkirjarida: Kiusamise uuring]

Tutvustus ja nõusolek [vahepealkirjad pole vastajatele nähtavad]

Hea õpilane!

Viime läbi uuringut, et paremini mõista, kuidas Eesti koolides kiusamisega tegeletakse. Meil oleks väga hea meel, kui sa uuringu jaoks mõnele küsimusele vastaksid.

Vastamine võtab aega umbes 10 minutit. Vastamine on vabatahtlik. Kui sa ei soovi rohkem vastata, võid ankeedi täitmise pooleli jätta.

Me ei küsi selles uuringus su nime ega kontaktandmeid. Sinu vastused jäävad saladuseks! Me ei jaga su vastuseid su klassikaaslaste, vanemate või õpetajatega.

Palun vasta küsimustele üksi ning ära aruta vastamise ajal oma vastuseid teiste inimestega.

Aitäh uuringus osalemast!

Mõttekoda Praxis ja Haridus- ja Teadusministeerium

Taustaandmed

1. Sugu

- Tüdruk
- Poiss
- Muu (Soovi korral täpsusta)

2. Mis koolis sa käid? [dropdown]

3. Mitmendas klassis sa käid? [dropdown]

4. Mis keeles sinu klassi õpe toimub?

- Eesti keeles
- Vene keeles
- Eesti ja vene keeles
- Mõnes muus keeles. Palun täpsusta

Kiusamise kogemine

Kiusamise all mõeldakse seda, kui üks õpilane või õpilaste rühm valmistab teisele kaasõpilasele korduvalt halba enesetunnet: kutsutakse inetute nimedega, levitatakse kaasõpilase kohta valesid, tõugatakse või lüüakse. Kiusamine on ka see, kui üks kaasõpilane jäetakse meelega ühistest tegevustest ja vestlustest kõrvale, nii et ta tunneb end tõrjutuna.

*Kiusamisega on tegemist siis, kui need asjad juhtuvad **korduvalt ja kannatajal on raske end kaitsta**.*

Kiusamiseks ei saa lugeda koolis tekkivaid ühekordseid vaidlusi või kaklusi, milles osalevad kaks enam-vähem võrdset, ühetugevust õpilast. Ka sõbralik tõgamine või narritamine ei ole kiusamine.

*Palun pea küsimustele vastates seda kiusamise seletust meeles. Tuletame veel korra meelde: **Kiusamine on see, kui üks õpilane põhjustab meelega ja korduvalt teisele õpilasele halba enesetunnet.***

Palun vasta küsimustele viimase mõne kuu kohta.

[väidete järjekord randomiseeritud]

5. Kui tihti on sind koolis kiusatud viimase mõne kuu jooksul?	☐ Seda ei ole üldse juhtunud	☐ nult 1 või 2 korda	☐ 2 kuni 3 korda kuus	☐ Umbes korra nädalas	☐ Mitu korda nädalas
6. Mind on kutsutud õelate nimedega või narrides ja naljatades haiget tehtud.	☐ Seda ei ole üldse juhtunud	☐ nult 1 või 2 korda	☐ 2 kuni 3 korda kuus	☐ Umbes korra nädalas	☐ Mitu korda nädalas
7. Teised õpilased ei ole mind meelega mängu võtnud, on jätnud mind seltskonnast välja või ei ole minust üldse välja teinud.	☐ Seda ei ole üldse juhtunud	☐ nult 1 või 2 korda	☐ 2 kuni 3 korda kuus	☐ Umbes korra nädalas	☐ Mitu korda nädalas
8. Mind on löödud, togitud ja tõugatud või hoitud kuskil ruumis kinni.	☐ Seda ei ole üldse juhtunud	☐ nult 1 või 2 korda	☐ 2 kuni 3 korda kuus	☐ Umbes korra nädalas	☐ Mitu korda nädalas

9. Minu kohta on räägitud valesid kuulujutte või proovitud teha nii, et ma teistele ei meeldiks.	☐ Seda ei ole üldse juhtunud	☐ inult 1 või 2 korda	☐ 2 kuni 3 korda kuus	☐ Umbes korra nädalas	☐ Mitu korda nädalas
10. Minult on võetud raha või või rikutud minu asju.	☐ Seda ei ole üldse juhtunud	☐ inult 1 või 2 korda	☐ 2 kuni 3 korda kuud	☐ Umbes korra nädalas	☐ Mitu korda nädalas
11. Mind on ähvardatud või sunnitud tegema asju, mida ma ei tahtnud teha.	☐ Seda ei ole üldse juhtunud	☐ inult 1 või 2 korda	☐ 2 kuni 3 korda kuus	☐ Umbes korra nädalas	☐ Mitu korda nädalas
12. Mind on internetis solvatud või ähvardatud.	☐ Seda ei ole üldse juhtunud	☐ inult 1 või 2 korda	☐ 2 kuni 3 korda kuus	☐ Umbes korra nädalas	☐ Mitu korda nädalas
13. Mulle on internetis saadetud piinliku või vägivaldse sisuga pilte või videoid.	☐ Seda ei ole üldse juhtunud	☐ inult 1 või 2 korda	☐ 2 kuni 3 korda kuus	☐ Umbes korra nädalas	☐ Mitu korda nädalas

Hoiakud (Isiklikud ja tajutud klassinorm)

Tuletame meelde, et kiusamine on see, kui üks õpilane põhjustab meelega ja korduvalt teisele õpilasele halba enesetunnet

Mil määral nõustud järgnevate väidetega? [väidete järjekord randomiseeritud]

14. Kiusatavaid õpilasi tuleks aidata.	☐ Pole üldse nõus	☐ Pigem ei ole nõus	☐ Natuke nõus ja natuke vastu	☐ Pigem nõus	☐ Täesti nõus
15. Kiusamine võib mõnikord lõbus olla.	☐ Pole üldse nõus	☐ Pigem ei ole nõus	☐ Natuke nõus ja natuke vastu	☐ Pigem nõus	☐ Täesti nõus
16. See on õpilaste enda süü, et neid kiusatakse.	☐ Pole üldse nõus	☐ Pigem ei ole nõus	☐ Natuke nõus ja natuke vastu	☐ Pigem nõus	☐ Täesti nõus
17. Kiusamine on nõme.	☐ Pole üldse nõus	☐ Pigem ei ole nõus	☐ Natuke nõus ja natuke vastu	☐ Pigem nõus	☐ Täesti nõus
18. Teise õpilase kiusamises osalemine on vale.	☐ Pole üldse nõus	☐ Pigem ei ole nõus	☐ Natuke nõus ja natuke vastu	☐ Pigem nõus	☐ Täesti nõus
19. Kui kedagi kiusatakse, siis selle üle teistega koos naermine ei ole nii hull.	☐ Pole üldse nõus	☐ Pigem ei ole nõus	☐ Natuke nõus ja natuke vastu	☐ Pigem nõus	☐ Täesti nõus
20. Kiusamisest tuleb õpetajale teada anda.	☐ Pole üldse nõus	☐ Pigem ei ole nõus	☐ Natuke nõus ja natuke vastu	☐ Pigem nõus	☐ Täesti nõus

21. Kiusatava õpilase vastu tuleks sõbralik olla.	☐ Pole üldse nõus	☐ Pigem ei ole nõus	☐ Natuke nõus ja natuke vastu	☐ Pigem nõus	☐ Täiesti nõus
22. See on naljakas, kui keegi ühe ja sama õpilase üle pidevalt nalja teeb.	☐ Pole üldse nõus	☐ Pigem ei ole nõus	☐ Natuke nõus ja natuke vastu	☐ Pigem nõus	☐ Täiesti nõus
23. Kiusamine paneb kiusatavat end halvasti tundma.	☐ Pole üldse nõus	☐ Pigem ei ole nõus	☐ Natuke nõus ja natuke vastu	☐ Pigem nõus	☐ Täiesti nõus

Nüüd tulevad küsimused selle kohta, mida sinu meelest su klassikaaslased kiusamisest arvavad.

Mil määral nõustud järgnevate väidetega? [väidete järjekord randomiseeritud]

24. Mu klassikaaslased arvavad, et kiusatavaid õpilasi tuleks aidata.	☐ Pole üldse nõus	☐ Pigem ei ole nõus	☐ Natuke nõus ja natuke vastu	☐ Pigem nõus	☐ Täiesti nõus
25. Mu klassikaaslaste arvates võib kiusamine mõnikord lõbus olla.	☐ Pole üldse nõus	☐ Pigem ei ole nõus	☐ Natuke nõus ja natuke vastu	☐ Pigem nõus	☐ Täiesti nõus
26. Mu klassikaaslaste arvates on see kiusatavate õpilaste enda süü, et neid kiusatakse.	☐ Pole üldse nõus	☐ Pigem ei ole nõus	☐ Natuke nõus ja natuke vastu	☐ Pigem nõus	☐ Täiesti nõus
27. Mu klassikaaslased arvavad, et kiusamine on nõme.	☐ Pole üldse nõus	☐ Pigem ei ole nõus	☐ Natuke nõus ja natuke vastu	☐ Pigem nõus	☐ Täiesti nõus
28. Mu klassikaaslaste arvates on teiste õpilaste kiusamises osalemine vale.	☐ Pole üldse nõus	☐ Pigem ei ole nõus	☐ Natuke nõus ja natuke vastu	☐ Pigem nõus	☐ Täiesti nõus
29. Kui kedagi kiusatakse, siis mu klassikaaslaste arvates ei ole selle üle koos teistega naermine nii hull.	☐ Pole üldse nõus	☐ Pigem ei ole nõus	☐ Natuke nõus ja natuke vastu	☐ Pigem nõus	☐ Täiesti nõus
30. Mu klassikaaslaste arvates tuleb kiusamisest tuleb õpetajale teada anda.	☐ Pole üldse nõus	☐ Pigem ei ole nõus	☐ Natuke nõus ja natuke vastu	☐ Pigem nõus	☐ Täiesti nõus
31. Mu klassikaaslased arvavad, et kiusatava õpilase vastu tuleks sõbralik olla.	☐ Pole üldse nõus	☐ Pigem ei ole nõus	☐ Natuke nõus ja natuke vastu	☐ Pigem nõus	☐ Täiesti nõus
32. Mu klassikaaslaste arvates on see on naljakas, kui keegi ühe ja sama	☐ Pole üldse nõus	☐ Pigem ei ole nõus	☐ Natuke nõus ja natuke vastu	☐ Pigem nõus	☐ Täiesti nõus

kaasõplase üle pidevalt nalja teeb.					
33. Mu klassikaaslaste arvates paneb kiusamine kiusatavat õpilast end halvasti tundma.	☐ Pole üldse nõus	☐ Pigem ei ole nõus	☐ Natuke nõus ja natuke vastu	☐ Pigem nõus	☐ Täiesti nõus

Õpilaste mõtted

34. Kui soovid kiusamise kohta veel midagi öelda, palun kirjuta oma mõtetest siin

.....

Kokkuvõte

Suur aitäh uuringus osalemise eest!

Kiusamine on tõsine probleem, mis mõjutab paljusid lapsi ja noori üle Eesti. Palju saavad ära teha ka kõrvalseisjad. Kui sind ennast, su sõpra või koolikaaslast kiusatakse, otsi kindlasti abi. Vaata sellelt leheküljelt, kes sind kiusamise korral veel lisaks su perele, sõpradele ja õpetajatele aidata saavad: <http://www.praxis.ee/tood/kiusamisvastaste-progammide-uuring/>

Kui sul on uuringu kohta küsimusi, võid meile kirjutada elisabeth@praxis.ee
